

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KEREM CANKOÇAR
Marx, Marksizm
ve doğa bilimleri

ÇÖZÜM KURAN
Ede, neç, bir neçer
nasıl belirleniyor?

ENDER HIRVANOĞLU
Tarihîsel abgelen
nasıl ele alınmalı?

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Eylül 2019 | 20.00 TL (kapağıyla)

187

Yağmaya karşı Agroekoloji Yeni köylülük Gıda egemenliği

Prof. Dr. Tayfun Özkaya

- Türkiye, gıda ve tarım tekellerinin işgali altında
- Çözüm: Kooperatifleşme ve kamu yatırımları
- Başka bir tarım ve yeni bir köylülük mümkün

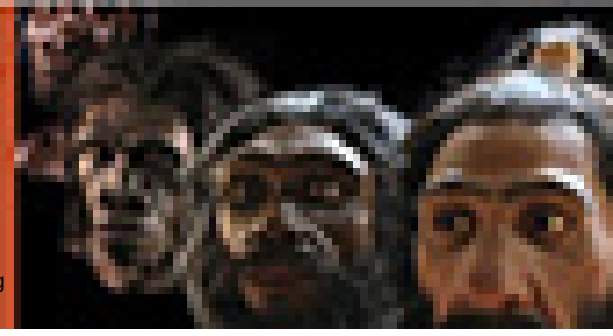

9 781871 187000

Alp Hamuroğlu / Tarih boyu savaş kuramları ve barış ütopyası

Homo sapiens dünyaya nereden, nasıl yayıldı?
Genomumuzda
Neandertal ve Denisovalı izi

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 187 / EYLÜL 2019

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş Volkan Tozan

DAĞITIM
Süleyman Altuğ
TEKNİK HAZIRLIK
Baha Okar

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhul Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 200 TL / 6 aylık: 100 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 250 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 30 TL / 6 aylık: 20 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK
LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 12142),
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,
Çobançesme - Yenibosna/ İstanbul
Tel: (0212) 452 23 02

DAĞITIM: Türkuvaz Dağıtım Pazarlama
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 DİL: Türkçe

— BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ —

ANKARA BÜROSU: 100. Yıl İşçi Blokları Mah., 1540.
Sok., 32/1, Çankaya-Ankara / Tel: (0312) 806 27 75
Temsilci: Uğur Yıldırım / Tel: (0505) 710 46 03 /
uguryildirimugur@gmail.com

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa
Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/İstanbul
Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /
ahmetdogan51@hotmail.com

BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 /
haberlesme77@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioglu / (0532) 256 88 64
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /
hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 /
cemilcanvural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pışmanlık / (0533) 723 47 89 /
aratosdergisi@gmail.com

TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 /
isikbahar@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinc / erdem_e@hotmail.com

İSTANBUL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Erkin Öncan
(0543) 649 9400 / erkinoncn@gmail.com

ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata
(0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkacı
(0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin
(0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Gamze Yüksel
(0507) 067 11 06 / gamzeyuksel13@gmail.com

SINOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa
(0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay
(0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com

ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut
(0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

Aydökümü

Bereket Ana

Bilim ve Gelecek elinizdeki sayıdan itibaren 20 TL. Elbette zam yapmak istemedik. Bunca krizin yaşandığı ve tüm masrafların en az iki katına çıktığı son iki yıldır yapmamakta direndik de. Ama krizin rutinleşmesi sonucunda artık mali açıdan dergi çıkarmanın anlamsızlaştığı bir noktaya geldik. Satılan derginin gelirinin yüzde 55'i dağıtıma, yüzde 40'ı da kâğıt ve baskıya gidiyor ve bu durumun derginin ne kadar sattığıyla bir ilgisi yok. Dahası giderler nakit, ama gelirler aylar sonrasının çekleriyle oluyor. Bu durumda ikisinin de riskli olduğunu bildiğimiz iki tedbir alabilirdik. Birincisi yükü okurlarla paylaşmak, yani dergi fiyatına zam. İkincisi, halen kalmakta ısrar ettiğimiz ulusal çaptaki dağıtımda iade oranını düşürmek, yani dağıtılan (ve basılan) dergi sayısında indirim gitmek. İki tedbiri de almak zorundaydık. Bir tedbir de sayfa sayısını düşürmek olabilirdi, ama içerik zenginliğinden ödün vermek istemedik.

Okurlarımız zorlanacaktır, biliyoruz. Çünkü biz de farklı değiliz; artık bir kitap-dergi alırken, sinemaya, tiyatroya, konsere vb. giderken on kere düşünüyoruz. Belki okur kaybedebiliriz. Ama bu riski almak zorundaydık; çünkü diğer seçenek hiç arzu etmediğimiz bir seçenek. Neyse, daha fazla sızlanmayalım; çünkü okurlarımız da koşulları en az bizim kadar biliyorlar.

Bilim ve Gelecek'in özellikle üç büyük kent dışındaki okurlarına çağrımız aboneliği ve e-aboneliği düşünceleri. Çünkü derginin satıldığı bayi sayısında azalma olacak ve bundan da en çok taşradaki okurlar etkilenecek.

Eminiz, her türlü zorluğu elbirliğiyle aşacağız.

Türkiye resmen emperyalist tekellerin işgali altında. Sanayi, tarım, madencilik... her alanda ülkemizin zenginlikleri, yani halkımızın emeği ve doğal kaynaklarımız küresel şirketlere peşkeş çekiliyor. Korkunç bir yağma, talan, gasp ekonomisi... Elinizdeki sayının kapak dosyası, bu ihanetin tarım ve gıda alanındaki yansımaları ele alıyor. Elbette dosyamız sadece durumun vahametini ortaya koymuyor, esas olarak çözüme yoğunlaşıyor. Yazarlarımız, dünyadaki örneklerinden de yola çıkarak bu yağmaya karşı nasıl durulabileceğini, hangi tedbirlerin alınması gerektiğini tartışıyorlar. Bu dosyayı sadece ibretle değil umutla da okuyacaksınız. Ön kapağımızda kısa bir süre önce Haziran ayında yitirdiğimiz ünlü ressamımız İbrahim Balaban'ın "Bereket Ana" adlı tablosunu kullandık. İşte bize umut veren, emeğine ve ürününe yavrusunu kucaklar gibi sarılan ülkemizin bereket analarıdır.

Bu sayımızda özellikle sol kesim içinde düzeyli bir tartışma yaratacağını umduğumuz makaleler de var: Kerem Cankocak'ın "Marx ve doğa bilimleri", Alp Hamuroğlu'nun "Savaş, barış, emek ve emperyalizm", Ender Helvacıoğlu'nun "Tarihsel olgular nasıl ele alınmalı" ve Önder Kulak'ın "Faşizm tahlili için kuramsal notlar" başlıklı yazıları. Bu konularda tartışmak isteyen okurlarımıza sayfalarımızın açık olduğunu belirtelim.

Geçtiğimiz ay birçok acı haber aldık, çok değerli bilim, sanat ve kültür insanlarını yitirdik: Büyük arkeologumuz Prof. Dr. Hayat Erkanal, sinema eleştirmeni ve yazar Cüneyt Cebenoyan, sosyalist yayıncı ve çevirmen ağabeyimiz İştan Gündüz, oyuncu, yönetmen ve yazar Umur Bugay... Türkiye'nin aydınlık yüzünün başı sağ olsun; anıları ve ürünleriyle bize her zaman yol göstermeye devam edecekler. Yazarımız Benan Dinçtürk de babasını yitirdi. Dinçtürk'ün acısını paylaşıyor ve baş sağlığı diliyoruz.

Son olarak bir de güzel haber verelim. Yazarımız Murat Naroğlu, Sultan Maral ile hayatını birleştirdi. Kendilerine sonsuz mutluluklar diliyoruz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■ ■ KAPAK DOSYASI

- Prof. Dr. Tayfun Özkaya
Başka bir tarım mümkün mü?
Agroekoloji, yeni köylülük ve gıda egemenliği 4
- Şirket feodalizmine karşı yeni köylülük
Sibel Çaşkurlu
Küresel şirketler ve toprak gaspı 14
- Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı
Çözüm kooperatifleşme ve kamu yatırımları 16
- Prof. Dr. Mustafa Koç
21. yüzyılın yeni feodalizmi 17

Dr. Deniz Akgün
Sindirim organları kanserlerinden
nasıl korunabiliriz? 18

Söyleşi: Gökberk Alagöz
Dr. Aylwyn Scally ile insan evrimsel genetiği üzerine
Homo sapiens, nereden nereye? 22

Çeviren: Gülseli Kırıl
Yaşamın kökenine ışık tutan yeni çalışma 28
Ağrıya duyarlı yeni bir organ keşfedildi 29

■ ■ MERAK ETTİKLERİNİZ

Gülseli Kırıl
Göz rengi, saç rengi-tipi ve ten rengi
nasıl belirleniyor? 30

Alp Hamuroğlu
Savaş, barış, emek ve emperyalizm 34

Ender Helvacıoğlu
Tarihsel olgular nasıl ele alınmalı? 48

Kerem Cankocak
Marx ve doğa bilimleri 54

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan
17 Ağustos 1999 depreminin 20. yılında
Marmara ve İstanbul'da durum nedir? 66

Der: Prof. Dr. E. Rennan Pekünlü
ITER Projesi yol alıyor
Fizyona değil füzyona dayalı nükleer enerji 76

Önder Kulak
Faşizm tahlili için kuramsal notlar 80

■ ■ ETNOGRAFI NOTLARI / Dr. Ahmet Kerim Gültekin
Heterodoksi-Ortodoksi kavramları ve Alevilik 85

■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Denemeden de bilebilirsin! 88

■ ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 90

■ ■ KİTAPÇIL / Özer Or 91

Batuhan Saç
Turuncu siyah can yeleği rengi ve
psikanalizde güncel 92

Melis Mine Şener Avşar
Kaybolan çocukluğumuz 94

■ ■ NAUTILUS / Özer Or
Defter kitaptan pahalıysa
sözün ederi nedir? 96

KAPAK DOSYASI

4

Başka bir tarım mümkün mü?

Agroekoloji, yeni köylülük ve gıda egemenliği

Prof. Dr. Tayfun Özkaya

Küresel gıda ve tarım şirketlerinin hegemonyası giderek yükseliyor. Türkiye bu alanda resmen işgal edilmiş durumdadır. Sonuç köylünün şiddetli bir şekilde gelir ve otonomi kaybı. Tüketicilere yansımaları ise yükselen gıda fiyatları, gıda güvenliğindeki büyük kayıplar. Çevrenin yok olma sürecine girmesi ise bütün bir toplumu etkiliyor. Fakat çözüm var ve dünyada giderek yaygınlaşıyor: Agroekoloji ve gıda egemenliği. Başka bir tarım ve yeni bir köylülük mümkün.

14

Şirket feodalizmine karşı yeni köylülük

Sibel Çaşkurlu

Küresel şirketler ve toprak gaspı

Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı

Çözüm kooperatifleşme ve kamu yatırımları

Prof. Dr. Mustafa Koç

21. yüzyılın yeni feodalizmi

Savaş, barış, emek ve emperyalizm

Alp Hamuroğlu

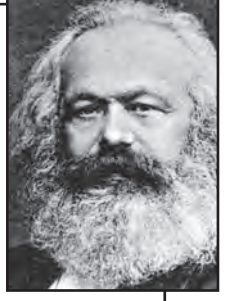
34

Askerlik bilimi savaş bilimidir. Askerlik sanatı savaş sanatıdır. "Barış bilimi" var mı? "Barış sanatı" sözünü hiç duydunuz mu? Savaş edebiyatı vardır, ama barış edebiyatı denilen bir şey yoktur. "Barış teorisi" de yoktur, bunun yerine "barış ütopyası" vardır.

Marx ve doğa bilimleri

Kerem Cankoçak

Bilim bütünsel çözümler öne sürmez. Parça parça gerçekliği oluşturur. Bu anlamda toplumların maddi tarihinin mekanizmalarını incelerken Marx'ın da yaptığı buydu. Tarih boyunca her düşünürde olduğu gibi Marx'ta da doğrular ve yanlışlar, eksiklikler vardır. Aksini düşünmek gerçekçi olmaz. Önemli olan Marx'ın 21. yüzyılda bize ne katabileceği üzerine yoğunlaşmaktır. Marx'ı bir dogma haline getirmek, "-izm"leştirmek her şeyden çok Marx'ın düşüncelerine saygısızlık olur.

54

Dr. Aylwyn Scally ile insan evrimsel genetiği üzerine söyleşi: *Homo sapiens*, nereden nereye?

Söyleşi: Gökberk Alagöz

22

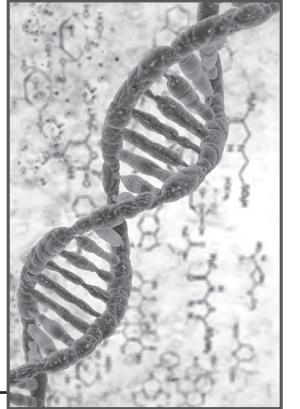
"İnsanlar ve günümüzden 10 binlerce yıl önce yaşamış ve şimdi soyları tükenmiş olan Neandertaller ve Denisovalılar arasında gerçekleşen genetik karışmayı, bu farklı insan formları ile *Homo sapiens* arası çiftleşmenin genetik izlerini de inceledik."

Göz rengi, saç rengi-tipi ve ten rengi nasıl belirleniyor?

Gülseli Kırıl

30

Hangi mekanizmalar saç rengimizin belirlenmesinde etkilidir? Mavi gözlü ebeveynlerin kahverengi gözüne sahip çocukları olabilir mi? Çevre şartları, bu özelliklerin belirlenmesinde genetik kontrol kadar önemli bir role sahip mi? Bu soruların yanıtları, genomumuzun içerisinde bir yerde.

Tarihsel olgular nasıl ele alınmalı?

Ender Helvacıoğlu

Geleceği elde etmeye yönelik sınıf mücadelesinin en önemli cephelerinden biri geçmişe ilişkindir. Her sınıf kendi geleceğini yapmaya çalışırken kendi geçmişini de yazar. Dolayısıyla tarih sürekli yeniden yazılır.

48

Faşizm tahlili için kuramsal notlar

Önder Kulak

Siyaset ve hukuk ilişkisinin faşizm koşulları altında sergilediği mekanizma şöyle özetlenebilir: Yasalar, kültün kararlarından türetilir; kararlar, yasalardan önce gelir; istisna hali geçici değil kalıcıdır;

yasalar, toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırma için birer dayatma aracıdır.

80

Küresel gıda ve tarım şirketlerinin hegemonyası giderek yükseliyor. Türkiye bu alanda resmen işgal edilmiş durumdadır. Sonuç köylünün şiddetli bir şekilde gelir ve otonomi kaybı. Tüketicilere yansımaları ise yükselen gıda fiyatları, gıda güvenliğindeki büyük kayıplar. Çevrenin yok olma sürecine girmesi ise bütün bir toplumu etkiliyor. Fakat çözüm var ve dünyada giderek yaygınlaşıyor: Agroekoloji ve gıda egemenliği. Başka bir tarım ve yeni bir köylülük mümkün.

Prof. Dr. Tayfun Özkaya

Doğa, çiftçi ve tüketici dostu bir tarım sisteminin oluşması şüphesiz ülkede yürütülen genel politikalarla ilgilidir. Ancak “başka bir tarım”ın oluşması için geniş bir mücadele şimdiden gereklidir. Yerel yönetimlere de bu konuda önemli görevler düşmektedir. Belediyeler ile ilgili yapılan yasal değişiklikler büyükşehir ve ilçe belediyelerinin köy-kırsal kalkınma, tarım ve sağlıklı gıdaya erişim ile ilgili sorumluluk alanlarını genişletmiştir. Bu durumda belediyelerin bu alanlarla ilgili stratejileri büyük bir önem kazanmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı ve bir bütün olarak merkezi yönetim; endüstriyel tarım sistemini, gıdanın dağıtımında şirketlere dayanan bir sistemi, tarım politikasında ise gelişmiş ülkelerin ve onların şirketlerinin çıkarlarını destekleyen neoliberal bir anlayışı takip ediyor.

Belediyeler bu alanlarda nasıl bir strateji uygulamalı? Nasıl bir tarım sistemini yaygınlaştırmaya çalışmalı? Gıdanın pazarlanmasında nasıl bir politika izlemeli? İlgileneceğimiz konular bunlar.

Her ne kadar belediyeler, ülke düzeyinde uygulanan tarım politikası karşısında kısıtlarla karşılaşacak olsa da bu alanda bir manevra alanı olduğu söylenebilir.

Gıda rejimleri

Türkiye tarımının durumunu iyi anlayabilmek için gıda rejimleri kavramını incelemek yararlı olacaktır. Gıda rejimleri belirli dönemler itibarı ile dünyada hâkim olan tarım, ticaret ve politik yapılanmayı inceleyen bir yaklaşımı ortaya koyar.

1. Gıda Rejimi, “Koloniyal Gıda Rejimi” olarak bilinen ve İngiltere’nin hâkimiyetinde olan 16.-18. yüzyıllarda egemen olan rejimdir. Bu sistemde İngiltere işgal ettiği ülkelerde köylüyü mülksüzleştirmiştir. Tarım işçiliği ve köleliğin yaygın olduğu bu modelde plantasyonlar oldukça yaygındır.

2. Gıda Rejimi, 2. Dünya Savaşı sonrası ABD’nin egemenliğinde 1960-1980 arasında geçerlidir. Yeşil devrim denilen; şirket tohumları, kimyasal tarım ilaçları ve gübrelerin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı bir değişim yaygındır. Şirketlerin gücü artmıştır. Tarımsal destekler yaygındır.

3. Gıda Rejimi, 1980’lerde ve 1990’larda başlamıştır. Bu da şirketlerin hâkim olduğu gıda rejimidir. Önce 80 ve 90’larda IMF ve Dünya Bankası’nın yönlendirmesi ile yapısal düzenlemeler denilen kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, tarım desteklerinin tasfiyesi gibi politikalar uygulanmıştır. Finanslaştırma ve arazi gaspları yoğunlaşmıştır. Bu

rejimde gelişmiş ülkeler sermaye yoğun tarım ürünlerinde (buğday, soya, mısır, pirinç vb.), Türkiye gibi ülkeler ise meyve ve sebze gibi emek yoğun ürünlerde yoğunlaşmıştır. Gümrük vergileri indirilmiş, tarım ürünleri ithalatı kolaylaştırılmıştır. Özelleştirmeler ile ülkemizde de uluslararası tarım şirketleri hegemonyalarını yoğunlaştırmışlardır. Örneğin tütünde ve fındıkta BAT ve Ferrero gibi yabancı şirketler piyasaya hâkimdir. Çiftçiye istedikleri fiyatı dayatabilmektedirler.

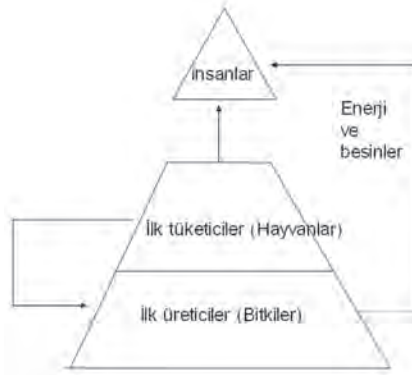
Kapitalizmin gelişimi ve tarım sistemleri

Tarım sistemlerinin evriminde 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar mekânsal olarak bitki üretimi ile hayvan üretiminin iç içe olduğunu, bunların kendi aralarında sıkı ilişkiler kurduğunu görüyoruz. Hatta kentlerle de ilişkilerin kuvvetli olduğu, bugünkü gibi kopuk olmadığı bilinmektedir. Çiftçiler hem bitkisel hem hayvansal üretimi birlikte yapmaktadırlar. Bitki atıkları, otlar hayvanlar tarafından besin olarak kullanılmaktadır. Hiçbir bitki artığı ziyan olmamaktadır. Hayvanların gübreleri de kolayca bitkilere verilebilmektedir. Hatta bu yüzyıllarda kentlerdeki lağımlar bile bitki üretiminde kullanılmakta idi. Tarımda çoklu ürün (polikültür) hâkimdi ve henüz tohumlar üzerinde şirketlerin hegemonyası söz konusu değildi. Çiftçiler kendi tohumlarını kullanabilmekteydiler. Şüphesiz bu dönemi kırsal kesim açısından dünyanın birçok yerinde mutlu bir dönem olarak nitelendirmek mümkün değilse de ekolojik olarak ciddi bir sorun yoktu. (Bkz: Grafik 1)

Grafik 1: Erken tarım (18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar). Kaynak: J.B. Foster ve F. Magdoff, 2000, s.52.

Mekanizasyon gelişirken, tarım fiyatları da düştü. Bu daha önce tarımda çalışan köylü veya işçilerin kentlere göç etmesi ile sonuçlandı. Aşırı büyüyen kentlerde kanalizasyon sistemlerinin yapılması kentleri biraz daha yaşanır bir hale getirdi, ancak bu defa da kentlerden bitkisel üretime sağlanan besin maddeleri kesildi. Bu ise bu defa göllerin veya denizlerin kirlenmesi ile sonuçlandı. (Grafik 2) 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar gelişen bu süreçte, savaşlardan sonra boş kalmış olan kimya sanayi daha sonra kimyasal gübre ve tarım ilaçları üretmeye başladı. Bu nedenle besin eksikliği bir süre için giderilmiş gibi göründü. Ancak bunun tarım üzerinde de olumsuz etkileri oluşmakta gecikmedi.

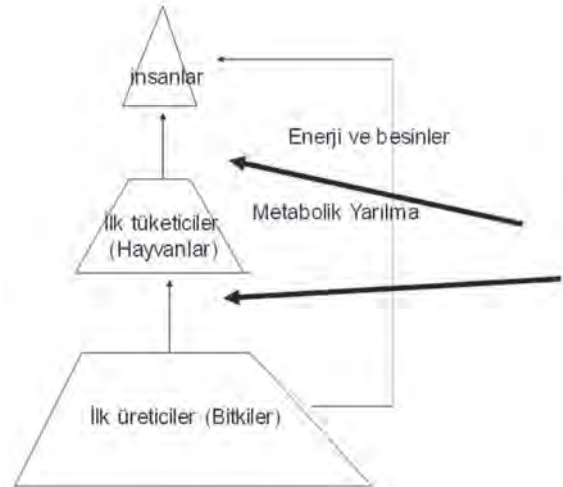
Grafik 2: Kentleşen toplum (19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar). Kaynak: J.B. Foster ve F. Magdoff, 2000, s.52.

20. yüzyıl ortalarından itibaren hayvansal ürünleri işleyen büyük şirketlerin de etkileriyle hayvansal üretim, bitkisel üretimden kopmaya başladı. Hayvansal üretim meralardan kopararak kesif yem tüketimine dönük bir hâl aldı ve hayvanlar kapalı ve sıkıştırılmış binalarda beslenmeye başladı. Bu fabrika tarımı (factory farming) şeklinde adlandırıldı. Ancak bunun sonucunda gübre ve idrar havuzlarda toplandı. Kimi yerlerde ise nehirlerle boşaltıldı. Gübreyi bitkisel üretime ulaştırmak ekonomik olmamaya başladı. Diğer yandan hayvancılık işletmeleri bitkisel üretimden koparılınca nöbetleşmeye giren yem bitkileri ve baklagiller yetiştirmek gereksizleşti. Bunun bitkisel üretim üzerindeki etkileri yıkıcı oldu. Tek ürün (monokültür) siste-

mi yoğunlaştı. Varılan son durumda tarım sistemi artık hayvancılığı da kapsayarak endüstriyel tarım olarak adlandırılmaya başladı. (Grafik 3)

Bu gelişmeler şüphesiz dünyanın her yerinde homojen olarak oluşmamıştır ve değişim hâlâ sürmektedir. Endüstriyel tarımın yarattığı sonuçlar olumsuz olmuştur. Kimyasal gübre üretmek, taşımak ve uygulamak için büyük bir enerji kullanılmaktadır. Kimyasal gübre ve ilaçlar büyük bir çevre kirliliği yaratmıştır. Sular kirlenmiştir. Kentlerde kanalizasyonlar büyük bir çevre kirliliği yaratmaktadır. Daha önceleri hayvan yemi veya gübre olarak kullanılan mutfak atıkları vb. organik maddeler bu defa patlayıcı bir kirlilik kaynağı olmuştur. Toprak organik maddece fakirleşmiş, kimyasal gübreler topraktaki faydalı mikro organizmaları öldürmüştür. Bu ise zararlı organizmaların hâkim olmasını kolaylaştırmıştır. Kimyasal gübrelerle otlar daha hızlı gelişmiş, bu defa bunları öldürmek için herbisitlere (ot öldürücülere) ihtiyaç artmıştır. Tohum şirketlerinin de etkisiyle biyoçeşitlilik azalmıştır. Bunların birleşik etkisi ile bitki hastalık ve zararlıları çoğalmış, bu defa insektisitlerin (tarım ilaçları) kullanımı artmıştır. Süreç kendi kendini besleyen bir kısır döngü halini almıştır. Biyoçeşitliliğin de kaybı ve azalması ile bitkisel ürünlerin besleyici özellikleri azalmıştır. Hayvanların kapalı ve sıkıştırılmış ortamlarda yetiş-

Grafik 3: Endüstriyel tarım (20. yüzyıl ortalarından bu yana). Kaynak: J.B. Foster ve F. Magdoff, 2000, s.52.

tirilmeleri antibiyotik kullanımının artması ile sonuçlanmış, bu da insan sağlığı üzerine olumsuz etkilerde bulunmuştur. Hayvancılıkta da biyoçeşitliliğin azalması insanlar için zararlı mikropların oluşması ve hızlı yayılması için uygun bir ortam yaratmıştır.

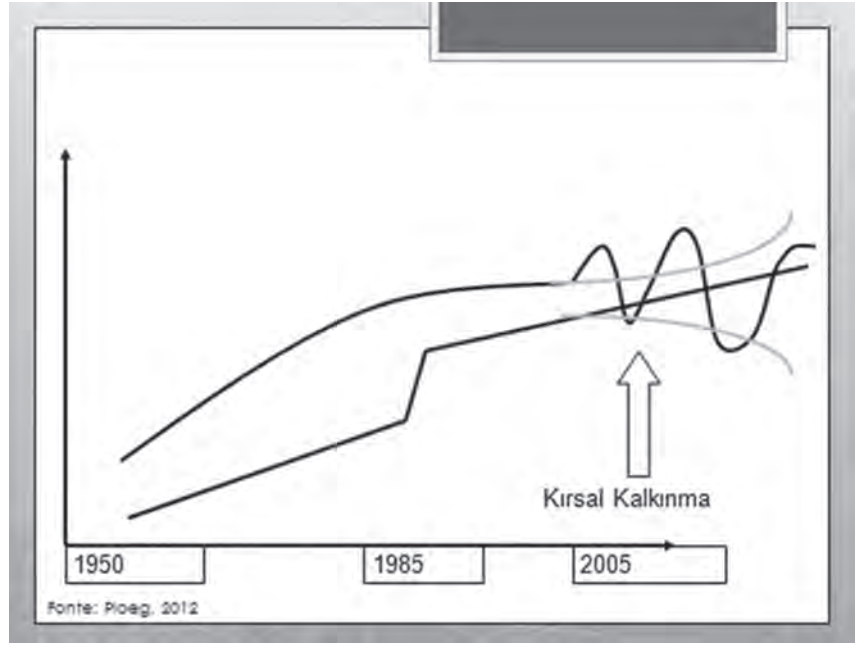
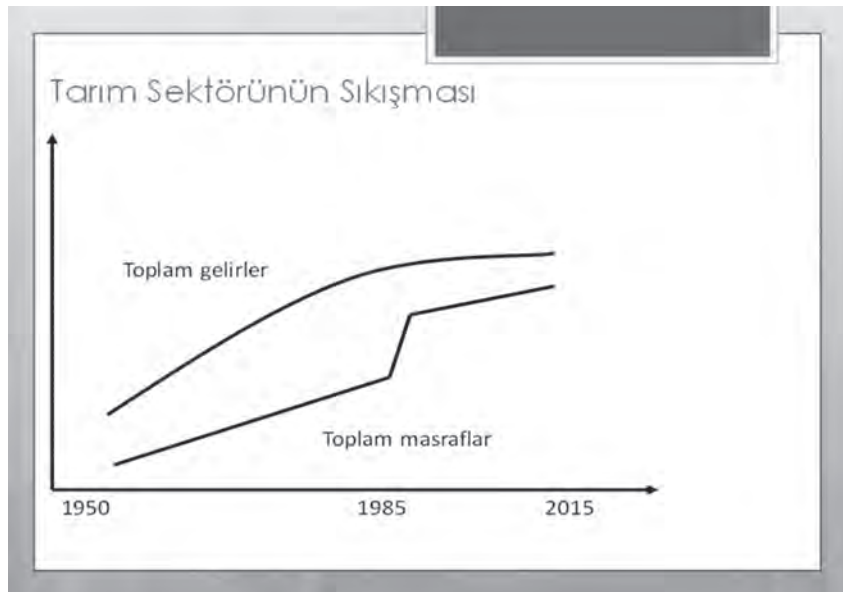
Bitkisel üretim, hayvansal üretim ve kentler arasındaki besin akışlarının kesilmesi metabolik yarımla olarak ifade edilmektedir.

Çiftçiliğin, ürün ve girdi fiyatları makası arasında ezilmesi

Ülkemizde ve dünyada çiftçilerin en çok yakındığı konu, özellikle 1980 sonrası uygulanan tarım politikaları sonucu ürünlerinden ellerine geçen fiyatın artmaması, hatta bazı yıllar şiddetli düşüşler göstermesine karşılık, satın aldıkları girdiler olan sentetik tarım ilaçları, kimyasal gübreler, sanayi yemi, tohum, mazot ve makinelere ödedikleri fiyatın çok daha hızlı artışıdır. Bu durum adeta bir makasın iki ucu arasında ezilmeye benzemektedir. (Grafik 4) Çiftçi ne kadar endüstriyel tarıma bağlandı ise bu ezilme daha da güçlü olmaktadır.

Bu ikili fiyat makasının açılması gereklidir. (Grafik 5) Makasın alt ucunun açılması modern denilen bu girdilerden kurtulmakla mümkündür. Kurtuluş satın alınan girdilerin işletme içinde üretilmesidir. Endüstriyel tarımdan agroekolojik

Grafik 4: Tarım sektörünün girdi ve ürün fiyatları arasında sıkışması. Kaynak: Ploeg, 2012.

Grafik 5: Girdilerin işletmeden sağlanması, ürünlerin doğrudan tüketiciye satışı ve çeşitlenmesi. Kaynak: Ploeg, 2012.

bir tarıma geçiş ile bu mümkün olabilmektedir. Bir üretim dalının yan ürünleri veya atıkları diğeri için girdi olabilmektedir. Tarım ilaçları yerine hastalıklara dayanıklı yerel tohumların kullanılması, ev yapımı ilaçların yapılması, kimyasal gübreler yerine hayvancılığı sisteme dahil ederek hayvan gübresi kullanılması, yeşil gübre, kırmızı solucan gübresi, komposto kullanılması, yoğun su yerine malçlama yapılması, kardeş bitkiler kullanılması, sürümden vazgeçerek anıza ekim yapılması, zeytinliklerde, meyvecilikte sürümden tümünden vazgeçilmesi gibi uygulamalarla modern

denilen bu girdilerin çoğundan kurtulmak mümkün olmaktadır. Bu, makasın alt ucunu aşağı doğru eğmektir. (Grafik 5) Makasın üst ucunun açılması için ise ürünlerin doğrudan tüketiciye satılmasının yollarının aranması gerekir. Bu da ekolojik köylü pazarları, topluluk destekli tarım grupları, gıda toplulukları, tüketim kooperatifleri ile ilişki kurulması, kargo sistemi ile interneti kullanarak pazarlama, eko-kooperatiflerin kurulması, agroturizm gibi yollarla sağlanabilir.

Köylü tarımı, girişimci tarım, kapitalist tarım

Tarım kesiminde üç grup çiftçi bulunur. Köylü tarımı ekolojik varlıkların sürdürülebilir kullanımına, köylü geçimini savunma ve geliştirmeye yöneliktir. Çok fonksiyonluluk en temel özelliğidir. Emek daha çok aile içinden, bazen de kırsal kesim içinde karşılıklı yardımlaşma ile sağlanmaktadır. İkinci grup girişimci tip tarımsal üretim yapanlardır. Finansal ve sanayi sermayesine dayanır. Ölçek olarak büyüme önemlidir. Üretim ileri düzeyde ihtisaslaşmıştır ve tamamıyla pazara yöneliktir. Girdiler ve çıktılar olarak pazara bağımlıdır. Buna karşılık köylüler çeşitli mekanizmalarla tarım uygulamalarını bu pazarlardan uzaklaştırmaya uğraşmaktadırlar. Üçüncü grup, büyük ölçekli şirket

(veya kapitalist) tarımıdır. Bu tarz, devletin yürüttüğü ihracata yönelik tarım desteklemeleri ile gelişmektedir. (Ploeg, 2008) Emek, aylıklı veya geçici işçilik ile sağlanır. Üretim kâr maksimizasyonuna dayalıdır. Girişimci çiftçiler başarılı olduklarında kapitalist çiftçi olurlar. Köylüler sosyal açıdan diğerlerinden büyük ölçüde ayrışır.

Yeniden köylüleşme niteliksel bir kaymayı içerir. Bu bazen Brezilya MST'de olduğu gibi eskiden köylü olan gecekondu halkının tekrar köylüleşmesi olabildiği gibi endüstriyel tarıma köklü bir şekilde bağlı girişimci kesimin agroekolojik tarım yöntemlerini benimseyerek köylüleşmesi şeklinde de olabilir. Ülkemizde de köylü kökenli, işçi ve memur olarak çalışmış kişilerin emekli olarak köye dönmeleri ve yeni köylülüğü benimsemeleri olayına rastlıyoruz. Hatta genç veya orta yaşlı olan ve hiçbir şekilde köy ile ilgili bir geçmişi olmayan kişiler yeni köylülük saflarına katılmaktadır. Ploeg bu süreçlerin tek yanlı olmadığına da işaret eder:

“Genellikle, gerek köylüleşme gerekse köylülükten çıkma aynı yerde ve aynı zamanda cereyan etmekte, bu iki süreç birbiriyle karmaşık biçimde ilişkilenebilir... Köylü olma nihai adım olmak şöyle dursun tek bir adım olarak görülmemektedir. Süreçte söz konusu olan, zaman içinde süreklilik taşıyan ve keskin dalgalanmalar sergileyen bir akıştır. Köylülük durumunu bir dizi derece belirler. Pazarlara bağımlılık, piyasa kurumları ve ekonomi dışı zor, kazanılabilecek göreceli özerklik, eldeki kaynakların miktarı ve bunlar üzerindeki denetim ve yaratılan üretmenlik düzeyleri bu bakımdan hep önemli olan etkenlerdir... Tarih boyunca yeniden köylüleşmenin birçok uğrağı olmuştur... Yeniden köylüleşme olgusunun incelenmesini gerektiren ikinci neden, köylü üretim tarzının belli başlı küresel sorunlar açısından (işsizlik, açlık, gıda kıtlığı, sürdürülemezlik, aşırı enerji tüketimi vb.) taşıdığı önemin (yeni) keşfedilmiş olmasıdır. Üçüncü neden, dünyanın her yerinde insanların (aralarında çok sayıda genç

olmak üzere) kendilerini köylü olarak yeniden kurmalarıdır... Halen tüm Avrupa'da çiftçiler tarıma yönelik ağır bir basınçla karşı karşıyadır. Fiyatlar azalmasa bile yerinde saymakta, buna karşılık maliyetler artmaktadır. Bununla bağlantılı olarak önemli bir yoksullaşma durumu ortaya çıkmıştır. Klasik bir yanıt olarak ölçek büyütme ise, daha fazla büyümenin yüksek maliyetleri (kota, arazi, çevresel mekân) ile daha ileri düzeyde liberalleştirme ve küreselleşmenin artık gelecek vaat etmemesi nedeniyle etkisiz kalacak gibi görünmektedir (daha kötüye götürmese bile). Kanımca iki temel eğilim tespit edilebilir. Bunlardan ilki, dibe doğru daha ileri yarış anlamına gelecek klasik girişimci yanıttır. Avrupa'daki çiftçilerin çoğunluğunun yönelimini yansıtan ikincisi ise, tartışmalı ve saklı kalmakla birlikte sağlam, güçlü ve umut verici yeniden köylüleşme sürecidir. Bu süreçte özerklik yeniden yaratılmaktadır; bu özerklikle aynı anda yeni gelişme biçimleri, yeni katma değer ve daha yüksek gelirle birlikte yeni istihdam fırsatları ortaya çıkmakta, özerklik düzeyleri de yükselmektedir.” (Ploeg, 2012)

Nereye gideceğiz?

Büyük gıda ve girdi şirketlerinin hegemonyası giderek yükselmektedir. Hemen hemen sadece çalışan başına ve/veya dekara verime odaklanmış ve kâr maksimizasyonunu hedeflemiş neoliberal yaklaşım, devlet politikaları ve eğitim/araştırma sektörlerindeki hegemonyasına da

dayanarak tarımı biçimlendirmektedir. Sonuç köylü kesiminin şiddetli bir şekilde gelir ve otonomi kaybıdır. Tüketicilere yansması ise yükselen gıda fiyatları, gıda güvenliğindeki büyük kayıplardır. Çevrenin yok olma sürecine girmesi ise bütün bir toplumu etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarımda çalışan nüfus çok azalmış olabilir; ancak tarım, çiftçi ve tüketicilerin doğa ile kurdukları önemli bir bağlantıyı oluşturmaktadır. Bu nedenle önemi azalmamıştır.

Toplumsal sorunlara soldan bakan bazı kesimler ise köylülüğün yok olmasına karşı bunun kaçınılmaz olduğu görüşü yanında, köylülüğü sosyolojik geriliğin kaynağı olarak görmektedirler. Ancak gerek tarihte gerekse günümüzde köylülüğün oldukça ileri ve sorumluluk alan girişimleri de her zaman görülmüştür. Neoklasik iktisadın desteklediği girişimci çiftçiler de köylüler gibi ellerine geçen ürün fiyatlarının düşmesi ve girdi fiyatlarının artışı nedenleriyle büyük gıda ve girdi sanayilerinin baskısı altında ezilmektedir. Sonuç olarak gerek girişimci çiftçilerde gerekse kentli ve bir zamanlar köylü olan hatta hiç köyle ilişkili olmayan kesimlerde “yeniden köylüleşme” denilen bir süreç başlamıştır. Geleneksel köylüler de bu sürece katılmakta ve değişim geçirmektedirler. “Yeni köylüler” denilen bu geniş kesim girdi sanayine bağlı olmaktan çıkarak otonomi kazanmak amacıyla agroekolojik tarım yöntemlerini benimsemekte, girdileri tarım içinden sağlamaktadır. Ü-

20. yüzyıl ortalarından itibaren hayvansal ürünleri işleyen büyük şirketlerin de etkisiyle hayvansal üretim, bitkisel üretimden kopmaya başladı. Meralardan koparılarak kesif yem tüketimine dönük bir hal aldı ve hayvanlar kapalı ve sıkıştırılmış binalarda beslenmeye başladı.

rünlerin satışında ise süpermarket zincirleri, gıda şirketleri, tüccarlar vb. kesimlerden bağımsızlık kazanmak amacıyla doğrudan tüketiciye ulaşan pazarlama kanalları kullanmaya başlamaktadırlar. Bu kanallar arasında ekolojik köylü pazarları, topluluk destekli tarım grupları, eko-kooperatifler, tüketici kooperatifleri, internet üzerinden doğrudan pazarlama, agro-turizm gibi birçok form bulunmaktadır. Bu süreç ülkemiz de dahil olmak üzere dünyanın birçok köşesinde gözlenmektedir. Brezilya MST hareketinde olduğu gibi doğrudan kentten kıra göç eden çoğu eski köylü veya köy kökenliler kolektif tarım işletmeleri bile kurabilmektedirler.

Küresel iklim değişikliği, çevre kirliliği ve gıdalardaki yoksullaşma, kirlenme, gıda fiyatlarının tüketiciler için katlanamaz boyutlara ulaşması gibi endüstriyel tarımın ve uluslararası dev gıda şirketlerinin, uluslararası süpermarket zincirlerinin yol açtığı sorunların çözümünde bu “yeni köylülüğün” önemli bir rol oynayabileceğini söyleyebiliriz. Şüphesiz aşağıdan yukarı olan bu değişimler kendiliğinden bu hegemonik yapının kolayca değişebileceği anlamına gelmez. Sorunun tarım politikası olduğu kadar genel politikayı da etkileyen yönleri bulunmaktadır. Ülkemizde de embriyo olarak gelişmekte olan bu sürecin başta araştırmacılar olmak üzere gerekli ilgiyi çekmesi yararlı olacaktır.

Var olan sıkışıklıktan çıkmak için

agroekolojik tarım sistemlerinin benimsenmesi kaçınılmazdır.

Gıda egemenliği

Gıda egemenliği halkın, ekolojik ve sürdürülebilir yöntemlerle üretilen, sağlıklı, kültürel olarak uygun gıdalara sahip olma ve kendi gıda, tarım sistemlerini ve tarım politikalarını belirleyebilme hakkına sahip olmasıdır.

Ne yazık ki 1980’lerden bu yana gerek yerel topluluklar gerekse de ülkeler bu haklarını giderek kaybetmişlerdir. Türkiye de yaptığı anlaşmalarla, gelişmiş ülkelerde üretilmiş dampedli gıdalardan kendisini korumak için kaçınılmaz olan gümrük vergilerini düşürmek zorunda kalmıştır. Bu bir anlamda ulusal egemenliğin kaybedilmesidir.

Maddeler halinde gıda egemenliği ve hâkim sistemin farklarını ortaya koymaya çalışalım.

Üretimin önceliği: Hâkim sistem tarımın öncelikle ihracat için yapılmasını öngörür. Gıda egemenliğinde ise yerel pazarlar için üretmek esastır. İhracat ve ithalat ise kökten reddedilmemekle birlikte gıda egemenliğini tehdit etmeme koşuluyla gerçekleştirilebilir bir durumdur. Türkiye’nin de imzaladığı Uluslararası Tarım Anlaşması gümrük vergilerinin düşürülmesini öngörmüştür. Böylelikle daha önceleri pamuk ihrac eden ülkemiz pamukta gümrük vergisinin sıfırlanması ile pamuk ithal eden bir ülke haline gelmiştir. Geçtiğimiz dönemde pirinç

ithalinde kısmen ülke üreticilerini korumak amacıyla zorluklar getiren Türkiye, ABD tarafından uluslararası mahkemelere verilmiş ve geri adım atmak zorunda bırakılmıştır. Emperyalist ülkeler gerekçe olarak uluslararası gıda pazarlarının “serbestleşmesini” gösterecekler de, yüksek prim destekleri sayesinde ulus ötesi şirketler tarafından kendi ülkelerinde maliyetin bile altında çiftçilerden satın aldıkları birçok ürünü dampedli geliştirmekte olan ülkelere ihraç ederek bu ülkelerin üretim yapılarını tahrip etmişlerdir.

Ürün fiyatları: Hâkim sistem pazar neyi dikte ederse onu kabul ederken, gıda egemenliğinde çiftçinin ürününe verilen fiyat maliyeti kapsamlı ve çiftçiye, balıkçıya vb. kesimlere uygar bir yaşamı gerçekleştirecek bir geliri de sağlamalıdır. Ülkemizde destekleme fiyatı verebilen SEK, Et-Balık Kurumu, TEKEL gibi kurumlar özelleştirilmiş, çoğu yabancı tekelin eline geçmiştir. Tarım Satış Kooperatiflerine çiftçiyi desteklemesi için devletin yardımcı olması yasalarla yasaklanmıştır. Bu adeta ülkenin işgali gibidir. Toprak Mahsulleri Ofisi özelleştirilmemişse de birçok alım yeri kapatılmış, güçsüzleştirilmiştir.

Destekler: Çiftçinin eline geçen fiyatları etkileyecek destekler hâkim sistemce yasaklanmıştır. Ancak ürünün kg başına verilen prim veya dekar başına verilen destekler serbesttir. Desteklere bir üst sınır getirilmişse de gelişmiş ülkelerde destekler daha yüksek gerçekleşmiştir. Gıda egemenliği modelinde başka ülkelerin çiftçilerine zarar vermeyen destekler mümkündür.

Gıda: Hâkim sistemde gıda metadır. Zararlı, çöp gıdalar bir sorun kabul edilmemektedir. Gıda egemenliğinde ise gıda herkes için bir haktır. Ülkemiz, nişasta bazlı şeker, margarin, tarım zehirleri ile üretilmiş çöp gıdaları üretmesi için zorlanmıştır.

Açlık: Hâkim sistemde açlığın nedeni verim düşüklüğüdür. Gıda egemenliğinde ise açlığın nedeni gelir dağılımının bozukluğudur.

Üretim kaynaklarının kontrolü: Toprak, meralar, su özel ve yabancı şirketlerce yağmalanacak kaynak-

lar olarak düşünülür. Gıda egemenliğinde yerel halk tarafından kontrol edilmelidir.

Tohumlar: Fikri mülkiyet hakları ile şirketlerin egemenliğine verilmiş bir girdidir. Gıda egemenliğinde insanlığın ortak hazinesidir. Korunmalı ve geliştirilmelidir.

GDO'lar: Geleceğin teknolojisi kabul edilen GDO'lar, gıda egemenliğinde gereksiz, zararlı ve şirketlerin kontrolünde bir teknolojidir.

Tarım teknolojisi: Hâkim sistemde endüstriyel tarım (tarım zehirleri, kimyasal gübreler, aşırı su, şirket tohumları, ağır makinelerle yapılan tarım), GDO, monokültür (tek veya az sayıda ürün yetiştirme) esastır. Gıda egemenliğinde agroekolojik tarım (tarım zehirleri, kimyasal gübreler olmaksızın, yerel bilgileri, ekolojik süreçleri kullanarak yapılan tarım) esastır. GDO'ya ihtiyaç yoktur.

Damping: Hâkim sistemde bir konu değilken, gıda egemenliğinde yasaklanmalıdır.

Tekeller: Hâkim sistemde bir konu değilken, gıda egemenliğinde kırılmalıdır.

Çiftçiler: Hâkim sistemde yok edilmesi gereken çağdışı bir kitledir. Gıda egemenliğinde ekolojinin, gen kaynaklarının koruyucusudur.

Kentli tüketiciler: Hâkim sistemde mümkün olduğu kadar az ödeme yapılacak işçilerdir. Gıda egemenliğinde uygar bir yaşam için yeterli gelire sahip olmalıdırlar.

Başka bir tarım ve dünya: Hâkim sistemde mümkün değil. Gıda egemenliğinde mümkün ve olabildiğince geniş ölçüde gösterilmelidir.

Ülkemizde gıda egemenliği uzun yıllardır geriletilmiş ve iktidarlar tarafından yok edilmiştir. Çiftçilerimiz yabancı tekellerin bir sömürü aracı haline getirilmiş, ülkemiz halkın çıkarlarına uygun bir tarım politikasını belirleyebilme hakkından mahrum edilmiştir. Tüketiciler de sağlıklı, kabul ettikleri, tadını beğendikleri gıdaları bulamamaktadırlar. Onlara da çöp gıdalar yüksek fiyatlarla sunulmaktadır.

Tarım ilaçları ve zararları

Akdeniz Üniversitesi Gıda Güvenliği ve Tarımsal Araştırmalar

Merkezi'nde Bülent Şık önderliğinde yapılan bir araştırma yediğimiz tarım ürünlerinde ciddi düzeylerde tarım ilacı kalıntısı olduğunu ortaya çıkardı.^(1,2)

Ülkemizin her yerine sebze, meyve gönderen önemli bir merkez olan Antalya'da yapılan araştırmada 2013 ve 2014 yıllarında Ocak-Nisan arasında semt pazarlarından tesadüfen toplanmış 709 domates, biber, hıyar, kabak, çilek, patlıcan ve portakalda 335 pestisit (tarım ilacı) kalıntısı aranmıştır.

Dünyada bir ürünün kesinlikle yenilemeyeceğini belirleyen bir değer var. Buna **Maksimum Kalıntı Limiti (MKL)** (İngilizce kısaltmasında MRL) deniyor. Maksimum Kalıntı Limiti bir gıda ürününde bulunan pestisit kalıntısı miktarının belli bir eşik değerin üzerine çıkmaması gerektiğini belirtir. Örneğin herhangi bir pestisit kalıntısının bir kilogram domateste en çok kaç miligramın altında olması halinde tüketilebileceğini gösterir. Bu eşiklerin üzerinde çıkarsa bu ürünün kesinlikle satılamayacağı ve yenilemeyeceği kabul edilir. Bu eşikler çeşitli ülkelerde küçük farklılıklar gösterebiliyor. Peşinen söyleyelim ki bu araştırmayı yapanlar da dahil olmak üzere birçok araştırmacı bu eşiklerin altında da bazı tarım ilaçlarının (aslında bunlara zehir demek daha doğru) zararlı olabileceğini ortaya koyuyorlar. Örneğin endokrin sistem bozucu olarak tanımlanan

bazı maddeler hormon yapımızı bozuyor. Bu maddeler MKL değerlerinden daha düşük düzeyde olsa dahi zarar verebiliyor. Biz gene de genel kabul gören MKL değerlerini esas alarak araştırma sonuçlarına bakarsak, bir genelleme olarak örneklerin ilk yıl % 21'i, ikinci yıl ise % 25'inin bu değerlerden yüksek olduğunu görüyoruz. Geri kalanlarda da zehir var, ancak miktarları MKL değerlerinden aşağıda. Bu sonuçlar şu anlama geliyor. Elimizde adeta birinde mermi olan dört gözlü bir tabanca var ve Rus ruleti oynuyoruz. Domateste 2013'te % 6'sı, 2014'te % 12'si; kabakta sırasıyla % 40 ve % 36'sı limit üstü zehir içeriyor. Hâlbuki Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı son on yılda sürdürülen bazı çalışmalarla limit üstü ürün oranının % 1'lerin altına düşürüldüğünü söylüyordu. Kamu tanıtım videolarında "Merak etmeyin, her şey kontrol altında" demekteler. Bunun değişik nedenleri var. Örneğin 2014 yılına kadar yürürlükte olan pestisit yönetmeliğinde gıdalarda kontrol edilmesi gereken yaklaşık 400 adet pestisit varken, bakanlığın yaptığı kontrollerde kalıntısını araştırdığı pestisit sayısı genel olarak 107 adedi geçmemektedir. Diğer yandan laboratuvarlarda pestisit analizlerinde cihazların sık sık bakımı ve kalibrasyonu yapılması gerekmektedir. Bunların her yerde düzenli yapılamadığı biliniyor. (Şık, 2018; 182-183)

Köylü tarımı ekolojik varlıkların sürdürülebilir kullanımına, köylü geçimini savunma ve geliştirmeye yöneliktir.

Bu konunun çok iyi değerlendirilmesi gerekiyor. Bazı tarım danışmanları daha çok ihraca yönelik üretim yapan çiftçilere değişik etken maddeli ilaçları kullanarak hiçbirinde limit üstü çıkmamasını sağlayacak yönde bazı taktikler veriyorlar. Ancak birden çok pestisit bir üründe olması durumunda bunların birlikte insan üzerinde nasıl bir etki yaptığına dair araştırmalar dünyada da çok kısıtlı. Bu araştırmada analiz edilen örneklerin % 85'inden fazlasında birden fazla pestisit çıkmış, % 1 örnekte ise 8-13 arasında pestisit varmış. Buna çoklu pestisit diyoruz. Düşünün bir domates yiyorsunuz içinde 13 ayrı zehir var. Hepsisi de limit altı olabilir. Güvende misiniz? Çok, çok şüpheli.

“Yıkarsız gider” dersiniz çok yanılırsınız. Çok iyi yıkamak ve bazı meyve ve sebzeleri derin soymak bir düzeye kadar pestisitleri uzaklaştırır da özellikle sistemik dediğimiz, bitkinin her yerine yayılabilen ilaçlardan kurtulamayacağımız bir gerçektir. Ayrıca çiftçiler de ilaçları atarken çok zarar görmektedirler. Bu ürünleri zehirsiz üretmenin yolları var. Niye bu yollar aranmaz?

Endüstriyel tarım dediğimiz kimyasal tarım ilaçları, kimyasal gübrelere, şirket tohumları, yoğun su, gereğinden fazla ağır makinelerle yapılan tarım sistemi bir taraftan dünyayı kirletir ve ısıtırken, diğer yandan da şirketler ve süpermarketlere dayalı pazarlama ağı ile çiftçiyi yoksullaştırmakta, tüketiciyi gıdaya yabancılaştırmakta ve sömürmektedir. Çiftçilerin satın aldıkları girdiler giderek sayıca artmakta ve fiyatları hızla yükselmektedir. Agroekolojik

Türkiye'nin de imzaladığı Uluslararası Tarım Anlaşması gümrük vergilerinin düşürülmesini öngörmüştür. Böylelikle daha önceleri tarım ürünleri ihrac eden ülkemiz pamukta gümrük vergisinin sıfırlanması ile tarım ürünü ithal eden bir ülke haline geldi.

Brezilya'da, büyük toprak sahiplerinin topraklarına veya büyük devlet çiftliklerine el koyarak işletmeye başlayan, kurdukları altyapılarla başka bir sosyal yaşamı örgütleyen MST (Brezilya Topraksız Kırsal İşçileri Hareketi).

bir üretim sistemini benimseyerek çiftçi bu girdilerin çoğundan kurtulabilir.

Tarım ve Orman Bakanlığı organik tarıma daha çok zenginlere ve dış satıma yönelik bir konu olarak bakıyor. Onların temel anlayışı, organik tarımda verimin düşük olacağı gibi çok tartışılır bir varsayıma dayanıyor. Öte yandan organik tarım büyük ölçüde sistem içine alınmış bulunuyor. Organik tarım kanunu sistem tarafından içerilmeyi kolaylaştırıyor. Organik tarım için denetleme şirketlerinden sertifika almak gerekiyor. Bu ek bir masrafa yol açıyor. Ayrıca ev yapımı tarım ilaçları veya yerel tohum kullanmak, nöbetleşmeli tarım yapmak, kardeş bitkiler kullanmak gibi kültürel önlemler almak yerine bu defa gene biyopestisit denilen ve sentetik ilaçlardan daha da pahalı olan şirket ilaçları kullanılmaya başlanıyor. Bazı organik tarım üreticileri örneğin tek bir çeşit şeftali çeşidini yüzlerce dekara ekliyor, işçi sömürsü yapı-

yor, ürünü çok uzak noktalara, bazen de yurt dışına ihrac ediyorlar. Bu ise ne biyoçeşitliliğe, ne işçi ve insan haklarına ne de ekolojik ilkelere uymaktadır.

Organik tarıma yönelik destekler ise teşvik edici bir düzeyde ve yapıda değil. Bakanlık “iyi tarım sistemi” de öneriyor. İngilizcesi “good agricultural practices” yani “iyi tarım uygulamaları” iken, kısaltılarak sadece “iyi tarım” deniliyor. Bu bir algı çarpıtmasına yol açıyor. Çünkü “iyi tarım” dediğimiz aslında ne kadar “iyi”, çok tartışılır bir konu. İyi tarım aslında endüstriyel tarımın biraz denetimli bir şekli. Genel ve yanlış olan anlayış şöyle açıklanabilir: Tarım ilaçları uygun dozda ve hasattan belli bir süre önce uygulandığında sağlığa ve çevreye zarar vermeyeceği düşünülüyor. Ancak bu kökten yanlış. Diğer yandan iyi tarımda da organik tarım gibi denetleme şirketlerinden sertifika alınması zorunlu. Bu bir yandan da çiftçinin masraflarını artırıyor. Denetlemelerin yeterince ciddi olmadığı konusunda çokça iddialar var. İyi tarım da bakanlıkça yine yetersiz bir şekilde destekleniyor. Organik ve iyi tarım uygulamalarının oranı çok düşük düzeyde ve çok da büyüyeceği yok. Zaten bakanlık bütün bu sistemlerin birlikte yaşaması gerektiğini düşünüyor.

Şirketler sistemi içinde organik sertifikalı üretim yapan, biyopestisit denilen tarım ilaçlarını ilaç şirketlerinden, diğer tarım ilaçlarından daha da pahalı alan ve ürünlerini şirketler veya süpermarketler yoluyla

pazarlamaya çalışan çiftçi, endüstriyel tarım yapan çiftçiden çok da iyi bir durumda olmamaktadır. Güvenilirliği sorgulanan sertifikalara para ödeyen, ürünlerine çok küçük bir prim alan, hatta çoğu zaman tarım ilaçları ile üretilen endüstriyel tarım ürünleri ile aynı fiyatı alabilen çiftçi, devletten aldığı organik tarım destekleri de dikkate alınmasına rağmen kendini teşvik edici bir sistem içinde bulmamaktadır. Bu nedenle de sistem tarafından kontrol edilen “organik” üretim çok yavaş bir hızla gelişmekte, ürünler daha çok yüksek gelirli kesimlere hitap etmektedir. Büyük üreticiler tarafından yapıldığında monokültür uygulanan, bu nedenle biyoçeşitlilikten söz edilemeyen, ücretli emeğe dayanan, şirketlerin biyopestisitlerini kullanan, sertifika zorunluluğu olan bu tür bir organik tarım istenilen yönde bir gelişim değildir. Ekolojik, ekonomik ve sosyal problemlerin çoğu çözülmemiştir. Bu nedenle bu sisteme “endüstriyel organik tarım” diyebiliriz. (Özkaya, 2012) (Özkaya, Özden, 2104)

Agroekolojik tarım

Agroekolojik tarım, tarımsal üretim sistemlerine uygulanan ekolojik süreçlerin incelenmesidir. Agro= tarım, eco= çevre, ev, loji= bilim anlamına gelir. Agroekoloji hem bir bilim, hem bir hareket, hem de uygulama demektir. Ülkemizde agroekoloji anlaşılmamıştır. Ziraat fakültelerinde ve tarımsal kuruluşlarda dikkate alınmaz. Agroekoloji organik tarıma indirgenemez. Ancak çıkış noktasından uzaklaşarak, uygulanmasında sistemin denetimine alınarak evcilleştirilen organik tarım, epeyce sorunları olmasına rağmen agroekolojik tarımın içinde kabul edilebilir. Birçok bilim ve teknik dalının agroekolojiye katkıları vardır. Sosyal, ekonomik ve politik konular da bu bilimde önemli bir ağırlığa sahiptir. Miguel A. Altieri bu alanda önde gelen araştırmacı ve eğitimcilerdendir. (Altieri, 1995) (Altieri ve ark., 2012)⁽³⁾

Agroekoloji birçok yaklaşımı içerir. Bunlar permakültür, onarıcı tarım, organik tarım, koruma tarımı, Fukuoka'nın tarım sistemi, biyodi-

namik tarım gibi örneklendirilebilir.

Agroekolojinin bakış açısını küçük bir örnekle anlatalım. Mısır bitkisine zarar veren böcekleri endüstriyel tarımda birçok zehirle (onlar tarım ilacı diyorlar) öldürüyorlar. Hatta GDO uygulanıyor. Agro ekolojik çözümler ise çok iyi. Bunlardan birine “it ve çek teknolojisi” (push and pull technology) deniyor kısaca. Mısır sıraları arasına böcekleri kokusuyla iten bir sıra ot ekiliyor. Tarlanın çevresine ise bu böcekleri çeken otlar ekiliyor. Tarlanın içine giren böcekleri içerdeki otlar ittiriyor. Çevredekiler ise çekiyor. Mısırlar temiz kalıyor. Kimler kazanıyor: Çiftçi zehirlere para ödemekten kurtuluyor. Hem çiftçi hem de tüketiciler zehirlere maruz kalmıyorlar. Çevre sağlıklı kalıyor. Kaybedenler ise tarım kimyasalları satan şirketler oluyor.

Agroekolojik stratejiler olarak çoklu ürün (polikültür), kardeş bitkiler (birlikte ekim), hayvancılıkla bütünlendirme, nöbetleşme, ara ürün, yeşil gübre gibi çok değişik yollar söylenebilir. Halkın bilgisi, geleneksel tarım bilgi sistemi de agroekolojinin değerli kaynaklarıdır. Ev yapımı ilaçların reçetelerini içeren kaynaklar vardır. (Tezcan, 2014) Bunlar küçük ölçeklerde olduğu kadar büyük ölçeklerde de uygulanabilir.

Belediyeler agroekolojik bir tarım sisteminin hâkim olması için çaba göstermelidir. Endüstriyel tarım ve

“iyi tarım” çözüm değildir. Organik tarımın sınırları içine sıkışmak da çıkar yol değildir. Aslında çözümü çiftçilerin ürünlerini doğrudan tüketiciye ulaştıran tüketim kooperatifleri, gıda toplulukları, ekolojik köylü pazarlarının eş zamanlı olarak geliştirilmesi ile birlikte düşünmek gerekir. Aracılara veya ihracata yönelik bir organik tarım çözüm olmayacaktır. Bu alternatif kanallardaki güven sorunu katılımcı onay (sertifikasyon) sistemi ile sağlanabilir.

(Katılımcı Onay Sistemi için bakınız: <https://dogalbilincliibeslenme.wordpress.com/katilimci-onay-nedir/>)

Belediyeler öncelikle agroekolojik tarım sistemini çiftçiye tanıtmak için çaba göstermelidir. Bu çalışmalarda çiftçiden çiftçiye yayım yaklaşımının kullanılması daha etkili olmaktadır. Latin Amerika’da “campesina a campesina” olarak bilinen ve başarılı olmuş bu yaklaşım, kısaca çiftçilerle diğer çiftçileri buluşturmak olarak açıklanabilir. Konuyla ilgili kitap, broşür, web sayfası, video vb. birçok doküman belediyeler tarafından hazırlanabilir veya bu konudaki çalışmalar desteklenebilir. Köylerde agroekolojik teknikler konusunda yapılacak demonstrasyonlar, tarla günleri vb. çok etkili olabilir.

Belediye kendi ihtiyacı ve marketlerinde satmak için aldığı ürünlerin önemli bir kısmını analiz ederek, daha çok kooperatif veya gıda grup-

Ekolojik köylü pazarları, topluluk destekli tarım grupları, eko-kooperatifler, tüketici kooperatifleri yaygınlaştırılıp desteklenmeli.

ları üyesi çiftçilerden alabilir. Zehirli olup olmadığına bakmaksızın bütün üretimi desteklemek doğru değildir. Ürünlerin önemli bir kısmında sıfır tarım ilacı şart koşulabilir. Belediyenin, aldığı ve kullandığı veya pazarladığı hiçbir ürünün maksimum kalıntı limitinin üzerinde olmayacağını garanti etmesi yararlı olacaktır.

Tarım Orman İl ve İlçe Müdürlükleri tarım ilaçları konusunda denetim yapma yetkisine sahiptir. Belediyelerin bu yetkisi yoktur. Belediyeler bu konuyu Tarım ve Orman Bakanlığı ile görüşmelidir. Belediyelerin temiz gıda sağlanması konusunda yetkileri yetersizdir. Belediyelerin tarım ilaçları ve diğer toksik maddeler konusunda analiz yapacak laboratuvarları geliştirmesi yararlı olacaktır.

Agroekolojik tarımda verim düşer mi?

Ülkemizde ve dünyada organik tarımda elde edilen verimlerin daha düşük olduğu konusunda bir algı bulunmaktadır. Bu ne derece doğrudur? Yapılan bir araştırmanın sonuçlarını paylaşabiliriz. (Ponisio, 2015)

Bir meta araştırma olan bu çalışma, konuyu araştıran 115 ayrı araştırmanın, binden fazla gözlemini içermektedir. Genel olarak ele alındığında organik veriminin konvansiyonel tarımdan % 19 daha az olduğu görülmektedir. Ancak ürün tipleri, yönetim uygulamaları ele alındığında çok farklı sonuçlar elde ediliyor. Örneğin baklagillerde, çok yıllık ürünlerde ve kalkınmış ülkelerde, organik ve konvansiyonel uygulamalarda verimler arasında ö-

Geleceğin teknolojisi denilen GDO'lar, gıda egemenliğine aykırı, zararlı ve şirketlerin kontrolünde bir teknolojidir.

Çok iyi yıkamak ve bazı meyve ve sebzeleri derin soymak bir düzeye kadar pestisitleri uzaklaştırır da özellikle sistemik dediğimiz, bitkinin her yerine yayılabilen ilaçlardan kurtulamayacağımız bir gerçektir.

nemli bir fark bulunmuyor. Ancak baklagillerden olmayan ürünlerde, tek yıllık bitkilerde ve gelişmekte olan ülkelerde organik ve konvansiyonel arasında verim farkı vardır. Diğer yandan organik sistemde çoklu ürün ve ürün rotasyonları uygulandığında konvansiyonele göre verim açığı sırasıyla % 9 ve % 8'e düşmektedir. Bu sonuçlar eğer bazı gelişmeler sağlınırsa organik tarımın konvansiyonel tarımdan verim farkının çok azalacağını ortaya koymaktadır. Organik tarım konusunda araştırmalar çok yetersizdir. Ayrıca organik tarıma uygun çeşitler geliştirmek konusunda çok az şey yapılmaktadır. Şirketlerin çeşit geliştirme çalışmaları hep konvansiyonel tarım koşullarında yapılmaktadır. Diğer yandan ABD'de Rodale Enstitüsü'nün yaptığı 30 yılı geçmiş bir verim farkı araştırmasında soya, mısır ve buğdayda organik üretimde verim bir miktar daha fazla bulunmuştur. Çok daha önemlisi mısırdaki kurak geçen yıllarda organik üretimde verim konvansiyonele göre % 31 daha fazla bulunmuştur. (Rodale Institute, 2019) Küresel iklim değişikliğine uyum açısından bu çok önemlidir.

Endüstriyel tarım yapılan bir alanda yerel tohum ve agroekolojik ta-

rım sistemi uygulanmaya başladığında, önceki uygulama sonucu toprakta biyolojik hayat sona ermiş olduğu için ilk yıllarda dekara verim düşük olabilmekte, daha sonra verim yükselmektedir. Diğer taraftan endüstriyel tarımda verim daha çok tek bir ürünün dekara verimi açısından ele alınmaktadır. Oysa agroekolojik tarımda çoklu ürün, ürün nöbetleşmesi ve kardeş bitkiler (karışık ürün) uygulamaları olduğundan bütün bir çiftliğin verimine odaklanmak daha anlamlı olmaktadır. Şüphesiz ürünün kalitesi ve sağlamlığı ayrı değerlendirilmesi gereken özelliklerdir. Diğer yandan tarım işletmesinin dayanıklılığı da verim kadar önemli bir konudur. Ekonomik veya iklimsel krizlerden daha az etkilenmek ve daha kısa zamanda eski haline dönmek olarak tanımlayabileceğimiz dayanıklılık çiftçiye çok büyük yararlar sağlar.

Belediyeler, adil ve ekolojik bir gıda dağıtım sistemine destek olmalı

Çiftçilerin ürettiği tarım ürünleri, gıda şirketleri, zincir marketler ve ihracatçılar tarafından ucuza kapatılırken, tüketicilere yüksek fiyatlarla satılıyor. Belediyeler hem çiftçiye, köylüye hem de tüketiciyi koruyacak bir ürün pazarlama stratejisi izlemelidir. Adil ve ekolojik bir gıda dağıtım sistemi gerekiyor. Bunun formülü aslında çok açık. Ürünler çiftçiden tüketiciye en kısa yoldan ulaşmalı. Aradaki araçlar ortada

kalkmalı. Yerel üretim, yerel tüketim esas olmalı. Gıdaların seyahati kısıtlanmalı. Bu yapılırken gıdaların sağlıklı olması da gerekiyor. Bu alanda elimizdeki alternatifler şunlar:

1) Topluluk destekli tarım grupları, gıda grupları.

2) Yeni kuşak tüketim kooperatifleri. (Ekolojik politika uygulayıcılar)

3) Ekolojik duyarlılığı olan köylü pazarları. (Katılımcı onay sistemi ni uygulayıcılar)

4) Üretim kooperatiflerinin veya çiftçilerin internette satış girişimleri.

5) Üretim kooperatiflerinin doğrudan tüketiciye satış yaptığı birimleri.

6) Kent bahçecilerinin satış yerleri ve pazarları.

7) Belediyelerin doğrudan kooperatiflerden ürün satın alması. (İzmir Büyükşehir Belediyesinin süt programı veya peyzaj çalışmaları için çiçek, çalı alması gibi)

8) Belediyelerin kurduğu gıda şirketleri ve marketler.

Son iki alternatif hızlı sonuç almak açısından etkili olmaktadır. Yedinci seçenek etki bakımından kısıtlıdır. İzmir’de bu yolla sınırlı sayıda kooperatifin bulunduğu ve çiftçinin durumunun kısmen iyileştirildiği söylenebilir. Bu seçeneğin çok yaygınlaştırılması imkânsızdır. Sekizinci seçenek eskiden başarılı bir şekilde kullanılmakta idi. İzmir Tansaş modeli gibi. Ancak bu uygulamada ekolojik bir duyarlılık olmadığı gibi, doğrudan çiftçiden almak gibi bir politika da belirgin değildi. Geçen zaman içinde Tansaşlar özelleştirildi, ulusaşırı zincir marketler ülkeye yerleşti. Şu anda hızlı sonuç almak için belediyeler bu seçeneği tekrar kullanmak isteyeceklerdir. Ekolojik duyarlılığı olması ve doğrudan kooperatiflerden ve çiftçiden ürün almak koşulu ile bir miktar başarı şansı olabilir. Ancak ulusaşırı zincir marketlerin ciddi bir ekonomik ve ideolojik savaş açacaklarını da dikkate almak gerekiyor. Farklı politikalar izleyecek yönetimler belediyelerde yönetime geldiğinde bu oluşumlar tekrar özelleştirilebilir. Bu nedenle tek seçenek olarak uygulanması sakıncalıdır.

Birden altıya kadar seçeneklerin

bilinçli ve mücadeleci kişi ve toplulukların elinde gerçekleşecek olması bakımından sürdürülebilirliği daha kuvvetlidir. Bir başka yararı çiftçilerin, tüketicilerin mali imkânları, fikri ve fiziki emeklerinin de kullanılacak olmasıdır. Ayrıca bu seçenekler uygulandığında gerek çiftçiler, gerekse üretim kooperatifleri dayanaklı olacaklar ve maliyetleri düşecektir. Dayanaklı olmaktan her türlü şoka ve krize dayanabilmeyi ve çabuk atlatabilmeyi kastediyoruz. Hem tüketiciler sağlıklı besine hem de çiftçiler sağlıklı bir üretim sistemine kavuşacaklardır. Belediyeler bu seçenekleri destekleyerek daha az mali imkânla daha büyük sonuçlar elde edebilirler. Bu seçeneklerin uygulanmasında başarılı olmak için belediyelerin agroekolojik tarım sistemini desteklemesi ve yayılması için çalışması da gereklidir. Endüstriyel tarım sistemini destekleyerek bu seçeneklerin geliştirilmesi mümkün değildir.

Soğuk hava depolarını geliştirerek, ürünlerin daha ileri düzeyde işlenmesini sağlayarak ve benzeri yollarla da çiftçilerin eline geçen fiyatları yükseltirken, tüketicilerin ödediği fiyatları kısıtlamak mümkündür. Belediyeler bu işleri kooperatiflere yardımcı olarak da yapabilirler. Yapılacak geliştirmeler için her ürün ayrı incelenmelidir.

DİPNOTLAR

- 1) Haberini daha geniş okumak isteyenler şu adresi tıklayabilir: bianet.org/bianet/tarim/165871-gidada-pestisit-kalintisi-ve-saglik
- 2) “Bulent Sık, 2018, Mutfaktaki Kimyacı, Dogan Kitap, Istanbul” adlı

kitapta gıdalardaki pestisit, katkı maddeleri vb. maddeler ve etkileri konusunda geniş bilgi vardır.

3) Şu kaynaklarda da agroekoloji hakkında bilgi bulunabilir: <http://www.fao.org/agroecology/en/>
<https://viacampesina.org/en/what-are-we-fighting-for/biodiversity-and-genetic-resources/>

KAYNAKÇA

- 1) Altieri, M. (1995), *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture*, Westview Press.
- 2) Altieri, M. ve ark. (2012), “Agroecologically efficient agricultural systems for smallholder farmers: contributions to food sovereignty” içinde: *Agronomy for Sustainable Agriculture*, January 2012, Volume 32, Issue 1, pp 1-13. <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13593-011-0065-6>
- 3) Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2000), “Liebig, Marx, and Depletion of Soil Fertility: Relevance for Today’s Agriculture” *Hungry for Profit* içinde, Monthly Review Press, New York, s.43-60.
- 4) Sık, B. (2018) *Mutfaktaki Kimyacı*, Dogan Kitap, İstanbul.
- 5) Foster, J. B. and Magdoff, F. (2000), “Liebig, Marx, and Depletion of Soil Fertility: Relevance for Today’s Agriculture” *Hungry for Profit* içinde, Monthly Review Press, New York, s.43-60.
- 6) Özkaya, Ö. (Editör), (2012), *Nasıl Bir Organik Tarım*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- 7) Özkaya, Ö. ve F. Özden (2014) (Editörler), *Başka Bir Hayvancılık Mümkün*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- 8) Özkaya, Ö. (Editör), (2019), *Başka Bir Köylülük Mümkün*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- 9) Ponisio L. C. ve ark. (2015), *Diversification Practices Reduce Organic to Conventional Yield Gap*. In: *Proceedings of Royal Society Biological Sciences* 282:20141396. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2014.1396>
- 10) Ploeg, J. D. W. (2008), *The New Peasantries*, Earthscan, London.
- 11) Ploeg, J. D. W. (2012), “Bir Kez Daha Köylü Üretim Tarzı Üzerine” *Kırsal Kalkınmada Alternatif ve Yeni Yaklaşımlar*, Heinrich Böll Vakfı, İstanbul. <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/kırsal-kalkınmada-alternatif-ve-yeni-yaklaşımlar-0>
- 12) Rodale Institute, (2019), *Farming Systems Trial*, Erişim tarihi: 4.4.2019 <https://rodaleinstitute.org/wp-content/uploads/fst-30-year-report.pdf>
- 13) Tezcan, F. (2014), *Börtü Böcek İçin Doğa Dostu Öneriler ve Ev Yapımı İlaçlar*, İzmir.

Ürünler çiftçiden tüketiciye en kısa yoldan ulaşmalı, aracılar ortadan kalkmalı.

Şirket feodalizmine karşı yeni köylülük

21. yüzyılda yeni tür bir feodalizm görülüyor. Aşalık feodalizmi yerine şirket feodalizmi. Zengin ülkeler ve onların şirketleri yoksul ülkelerin verimli alanlarını, devletin peşkes

çekmesiyle ve o yerlerde yaşayanlara hiçbir şekilde sormaksızın satın alıyorlar. Bu toprak gaspıdır. Tarımda, madencilikte, enerji üretiminde bunu yaşıyoruz. Çözüm yolu: topyekûn direniş, dışa bağımlılığa son verme, küçük ve orta ölçekli tarımı destekleme, kooperatifleştirmeyi yaygınlaştırma...

Üç değerli bilimsanımızın aşağıda okuyacağınız yazıları, Yeni İnsan Yayınevi bünyesinde yayımlanan *Başka Bir Köylülük Mümkün* adlı kitaptan (Editör: Tayfun Özkaya, Mart 2019) alınmıştır. Kitap 15 Nisan 2013 tarihinde Tarım Ekonomisi Derneği tarafından İzmir’de gerçekleştirilen çalıştayın notlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

Küresel şirketler ve toprak gaspı

Sibel Çaskurlu

Gazi Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi

Köylünün karşısında görünen en büyük tehlikenin çok uluslu şirketlerin hâkimiyeti meselesi olduğunu ifade etmek istiyorum. Tarım alanında faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı 1940'lara dayanmaktadır. Bu şirketlerin faaliyetlerini küresel hale sokarak çok uluslu nitelik kazanmaları da 1960'lara dayanmaktadır. Ancak 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşu ve "Çok Taraflı Tarım Anlaşması'nın" imzalanması ile birlikte ikinci bir aşamaya geçilmiştir. Çok uluslu şirketlerin önünde duran birçok engel böylece kalkmış oldu. Çok uluslu şirketler küresel piyasalarda tam anlamıyla hâkimiyet kuracak şekilde yoğunlaştılar ve tekeli güç elde ettiler.

1995'ten sonra tarımda makineleşmekten çok biyo-teknolojileşmenin öne çıktığı ikinci yeşil devrimin hızla yaygınlaştırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Ancak bu sürecin birincisinden çok önemli bir farkı bulunmaktadır. Birinci yeşil devrimde devletler tarımın modernizasyonu çerçevesinde altyapı ve girdi destekleri sağlıyordu. Tarımsal Ar-Ge faaliyetlerinde de önemli destekler sağlıyordu. İkinci yeşil devrimde ise devlet teknolojik ilerlemelerin tamamen dışında bırakılmıştır. Teknoloji şirketlerin kontrolü altında ve onların çıkarları doğrultusunda gelişir hale gelmiştir. Örneğin bugün çiftçinin

tohumluk elde etmesi engellenmektedir. Şirketler tarafından üretilen gübre ve ilaçlara daha fazla gereksinim duyan tohumlar yine şirketler tarafından üretilmektedir. Bu durumda devlete düşen yeni rol ise çok uluslu şirketlerin yerel piyasalara nüfuz ederlerken karşılaşılabilecekleri engelleri ve direnişleri ortadan kaldıracak yasal düzenlemeler yapmak olarak gözükmektedir. İşte tam da bu nedenle köylülüğün tasfiyesi hızlı bir şekilde seyretmektedir. Çünkü artık devletin desteği yoktur hatta devletin bu tasfiyeyi hızlandıracak müdahaleleri söz konusudur. Yani köylülük bugün hem şirketlere hem devlete rağmen var olmaya çabalamaktadır.

Bugün yaşanan köylülüğün tasfiye sürecini açacak olursak:

İlk olarak çiftçiye verilen kredi-girdi vb. desteklerin kalkmasından söz edebiliriz. Ayrıca çiftçinin ürününü devlete satma olanağının ortadan kalkması söylenebilir.

Böylece çiftçiler şirketlerin verdiğiyle yetinmek zorunda bırakılmaktadırlar. Şirketler tarım ürünlerini üreticilerden alırken oligopson piyasa konumundadır. Fiyatları istedikleri ölçüde kırabilmektedirler. Çiftçiye ilaç, gübre, tohum satarken ise oligopol piyasa konumundadırlar. Böylece yüksek fiyatları dayatabilmektedirler. Bu durum devletin

desteğini yitiren köylüleri şirketler karşısında aciz durumda bırakmaktadır.

İkinci olarak şirketlerin kontrolü altında bulunan patentli tohumların yaygınlaştırılması çabası söz edebiliriz. Küresel patentli tohum sektörü büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin hâkimiyeti altındadır. Patentli şirket tohumlarının yaygınlaştırılması köylünün yüzyıllardır kullandığı tohumunu yitirmesi anlamına gelmektedir.

Bizim ülkemizde de 2006 yılında çıkarılan 5553 sayılı “Tohumculuk Kanunu” vardır. Bu tohumculuk kanunuyla devlet üretim, sertifikalandırma ve üzerindeki ticaret yetkilerini devretmiştir. Aynı yasayla çiftçilerin tohumluklarını satmaları yasaklanırken yalnızca birbirleri ile tohum takası yapmalarına izin verilmiştir. Öte yandan bugün köylünün tasfiye sürecine ilişkin olarak iki yeni tehlikenin varlığından da söz etmek gereklidir. Bunlar; biyoyakıt üretimi ve toprak gaspıdır.

Biyoyakıtlar 2000’li yıllarda başlamış daha çok yeni ve çok değerli bir enerji sektörüdür. Her 5 yılda bir 2-3 kat artarak sektör büyümektedir. Başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere Brezilya ve Çin gibi ülkelerin de önümüzdeki yıllara ilişkin ciddi üretim hedefleri bulunmaktadır. Ancak bu üretim de çok uluslu şirketlerin kontrolü altındadır. Bu alana yatırım yapan yeni şirketler olduğu gibi, BP ve Shell gibi petrol şirketleri tarım kimyasalları ve tohumu üreten (Monsanto gibi) dev şirketler de bulunmaktadır. Ayrıca bu şirketler arasında ciddi stratejik ortaklıklar da kurulmaktadır.

Çokuluslu şirketler biyoyakıt üretimi ile birlikte yeni bir daha da büyüme, güçlenme ve yoğunlaşma trendi içine girdiler. Öte yandan şirketler hemen her tarımsal ürüne dayandırılabilen biyoyakıt üretiminin küresel nüfusun gıda gereksinimi nedeniyle sektöre uğramasını engellemek istemektedirler. Bu amaçla tohumdan yüklemeye uzanacak, kendi tedarik zincirlerini oluşturmaya başlamışlardır ki bu da köylünün tasfiye sürecinde son noktayı gösteren toprak gaspları konusunu gündeme getirmektedir. Önde gelen sivil to-

lum kuruluşlarından biri olan Grain (www.grain.org) toprak gaspını şu şekilde tanımlıyor: Zengin ülkelerin ve onların şirketlerinin yoksul ülkelere verimli alanlarından büyük alanları, yasal yollarla kamudan, ancak o yerlerde yaşayanlara hiçbir şekilde sormaksızın satın alması ya da uzun süreli kullanım hakkını almasıdır.

2006’dan beri temelde biyoyakıt üretimi için gerekli ürünlerin yetiştirilmesi ve tarımsal üretime elverişli toprağı az olan zengin ülkelerin yoksul ülkelerin topraklarını kullanmak istemesi gibi nedenlerle toprak gaspları yapılmaktadır.

2011 yılı itibarıyla Asya, Amerika ve Latin Amerika’da 50 milyon aileyi besleyebilecek 50 milyon hektar tarım alanının yabancı şirketlerin kullanımına geçtiğini Grain belirtmektedir. Toprak gaspı mekânın veya toprağın yabancılaşması olarak da tanımlanabiliyor. Böylece turizm için gasp edilen topraklar da buna girer. Soma’da bir şirkete yedi köyü içeren bir alanın termik santral için verilmesi ve kamulaştırılması da bir toprak gaspıdır. Madenler için yapılan anlaşmalar ve HES’ler de toprak gaspıdır.

Bugün tüm dünyada Dünya Bankası’nın teşvikiyle toprakların ayrıntılı bir envanteri çıkartılmıştır. Dünya Bankası tarafından toprakları metalaştırma yaklaşımı altında hazine topraklarının hızla özelleştirilmesi hedefi açıkça ortaya konmaktadır. Şu an dünyada ne kadar alanın diki-
lebileceği, ne kadarının ekilebileceği üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Ürün ve iklim haritaları dahi oluşturulmuş durumdadır. Böylece bütün

Toprak gaspı mekânın veya toprağın yabancılaşması olarak da tanımlanabiliyor.

özelleştirmelerde olduğu gibi tarım topraklarının da daha etkin ve verimli kullanılabileceği ifade edilmektedir. Toprak gaspı konusu aslında yeni bir çitleme hareketi olarak değerlendirilmelidir. Üstelik küresel ölçekte yapılan bir çitleme hareketidir. Bu kez köyünden olanların büyük bir bölümünün sanayide istihdam edilmesi de beklenmemektedir.

Biyoyakıt üretimi 2021 yılına kadar bir kez daha ikiye katlanacak. Küresel gıda ihtiyacı da bu süre zarfında daha da artacaktır. Bu nedenle OECD’nin 2021’e ilişkin projeksiyonlarında da toprak çok kıt değerlendirilmesi gereken bir kaynak olarak öne çıkartılmaktadır. Ülkemizde ise çıkarılan Mera Kanunu ile meralar tarım ve hayvancılık dışı kullanıma açılmıştır. Hazine arazileri ile ilgili 2B Kanunu çıkartıldı. Ocak 2013’te bu yasada değişikliğe gidildi ve hazine arazilerinin satışı son derece önemli gündem konumundadır. Ayrıca Meclis’te görüşülen Su Yasa Tasarısı ile su kaynakları özelleştirilecek ya da kullanımı 49 yılına devredilecektir. Tasarının hem içme suyu hem de sulama suyu temininde köylüye olumsuz etkileri olacaktır. Toprak gaspı konusu köylülerin 2025’e kadar topraklarından da olacaklarının işaretlerini vermektedir. Bu tehlike karşısında kamuoyunun acilen bilinçlenmesi gerekmektedir. Küresel sivil toplum örgütleri ile dayanışma içerisinde olarak şirketlere karşı küresel bir mücadele içine girilebilir. Devlet de, seçmenlerin oy gücünü kullanarak vatandaşlarının hakkını korumaya zorlanabilir.

Çözüm kooperatifleşme ve kamu yatırımları

Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı

İzmir Çiftçi Örgütleri Platformu Sözcüsü, Köy-Koop. Danışmanı

Dünya'da yaşayan 7,5 milyar nüfusun hali hazırda yarısı kırsalda yaşamaktadır. Kırsalın dev tarımsal işletmeler modeliyle yönetilmesiyle kırsal bölgede yaşayan halk kentlere göç ettirilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre 50 yıllık bir zaman dilimi içerisinde kentlerde mal ve hizmetlerde yüzde 50'lik bir kalkınma hızı dahi olsa kırların boşalmasıyla kentlere gelecek insanlara istihdam sağlanamayacaktır. İş yoktur ya da taşeron işçiliğin getirilmesiyle ucuz işgücü söz konusudur. Oluşturulmaya çalışılan durum maalesef budur. Kapitalist paradigmanın dikte ettiği kavram ucuz işgücü ya da sadaka ekonomisi ve kültürünü yaratmaktadır. Nitekim hem dünyada hem Türkiye'de son 10 yılda 2 milyonun üzerinde insan kentlere gelmiştir ve böylece kentlerde gettolar oluşmuştur. Bir yandan böyle bir gelişme yaşanırken diğer yandan da kentlerde değişik modeller ortaya çıkacaktır. Uydu kentler oluşuyor. Sınıflaşma süreci içerisinde keskin bir takım dönüşümler olacaktır. Dolayısıyla tarımda kapitalist paradigmaya karşı bir tavır gösterilmelidir. Eğer gösterilmez ise dünyada kaotik ortama doğru bir akım olacaktır. Bu kaotik ortamda hangi sosyal sınıfların yararlanacağını düşünmek gerekmektedir.

Başka bir köylülük, başka bir tarım ve başka bir dünya mümkün!

Eğer kapitalist paradigmaya karşı çıkıyor isek, seçeneklerimiz olmalıdır.

Kırsal kesimde toprak sahibi olmayan bir nüfus bulunmaktadır. Türkiye genelinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da feodalizm kalıntıları devam etmektedir. Bir bakıma çatışmalar buradan beslenmektedir. Ayrıca toprak büyüklüğü ya da işletme büyüklüğü son derece önem kazanmaktadır. Tüm siyasi yaklaşımlar içerisinde öngörülen yapı dev tarımsal işletmeler üzerine kuruludur. Bu işletmelere emek verimliliği açısından en uygun işletmeler gözüyle bakılmaktadır. Örneğin reel sosyalizmde de bunların yansımaları görülmektedir. Kolhozlar ve solhozlar büyük işletmelerdi. Bunlar başarısız oldu.

Dolayısıyla burada ölçek ekonomisi mutlaka düşünülmelidir. Emek verimliliği açısından düşünecek olursak artık dünyada emek verimliliği yerine toplam etmen verimliliği diye yeni bir verimlilik ölçüsü vardır. Toplam etmen verimliliği açısından küçük ve orta ölçekli işletmeler, büyük ve dev tarımsal işletmelerden daha üstündür. Öncelikle ölçek büyüklüğü açısından küçük ve orta ölçekli işletmeleri karşılaştırmak zorundayız. Ancak kü-

çük ve orta ölçekli işletmelerin sorunları örgütlenme ile çözülebilir. Örgütlenme modeli kooperatifleşme ve kamu yatırımlarıdır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gereksinimlerine uygun yeni bir ar-ge konusu düşünülmelidir. Sonrasında finans örgütlerine karşı uluslararası güçte bir model geliştirmek zorundayız. Yani biz bu modeli ya kabul edeceğiz ya da etmeyeceğiz. AB ölçütlerinde bakacak olursak, ülkemizin AB'ne üyelik sürecinde tarımsal bazı dayatmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, tam üye olmadan AB'nin Gümrük Birliği'ni kabul eden tek ülkenin Türkiye olmasıdır. Çözüm komşu ülkeler (Yunanistan, Suriye, Irak gibi) ile bölgesel işbirliği yapılması olmalıdır.

Benzer toplumsal sorunları olan insanlarla, ülkelerle işbirliği içerisinde olmamız gerekmektedir. Geçmişte bunun örnekleri vardı. Mustafa Kemal'in cumhuriyeti kurduğu ilk yıllarda ciddi anlamda birçok bölgesel işbirliği anlaşmaları yapılmıştı.

İşlenmiş tarım ürünleri ülkemize sanayi tarım ürünleri kapsamında girmiştir. Bunun hem Türkiye tarımına olumsuz yansımaları olmuş, hem de Türkiye'yi zarara uğratmıştır.

Serbest Gümrük Anlaşmalarını konunun en başına koymak gereklidir. 17 yıl-

lık süreç içerisinde Türkiye AB'den 210 milyar dolarlık mal ithal etmiştir. Serbest Ticaret Anlaşmaları sonucunda AB, üçüncü dünya ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları yapıyor ve Çin'in Arjantin'in malı Avrupa'ya geçip ardından Türkiye gibi ülkelere Avrupa malı adıyla gönderiliyor.

Bütün bunları yani kapitalist paradigmanın insanlığa dayattığı kavramları, Gümrük Birliği'ni sorgulamaksızın "başka bir köylülük" ortaya çıkamayacaktır. Çünkü gelişmiş ülkelerin tek derdi ellerinde stok olarak bulunan malları bize göndermektir.

Şu anda Türkiye tarım ürünleri açısından tamamen dışa bağımlı hale gelmiştir. Et ve ürünlerinde yaklaşık olarak 3 milyar dolarlık bir ülke açığı bulunmaktadır. Buğday, çeltik, pirinç açığı yaşanmakta ve bu ürünler ithal edilmektedir. Yapılması gereken ithalatın en aza indirilmesi olmalıdır. Türkiye'de çeltik tarımına yeterli önem verilse dışarıdan ithal etmeye gerek kalmayacaktır. Bu bağlamda yeni liberal politikalar ile köylülüğün tasfiyesi hareketine karşı çıkılmaksızın ve bunu siyasi bir örgütlenme olarak düşünmeksizin köylülüğün yok edilmesi engellenemeyecektir. Elbette kurum olarak bir takım çalışmalar yapılabilir, yapılacak-

İlk sayfadaki ve yukarıdaki resimler ünlü ressamımız Balaban'ın tablolarıdır.

tır da... Bizler kooperatif üreticilerinin ürettiği ürünleri köy pazarlarında ve bazı belediyelerin yardımıyla pazarlıyoruz. Bu güzel örneklerin yaygınlaşabilmesi için bu mekanizmayı harekete geçirmekten başka bir çare bulunmamaktadır.

21. yüzyılın yeni feodalizmi

Prof. Dr. Mustafa Koç

Köylülüğün kaynağı serfliklerdir. Serflik, özgür olmayan, toprağa bağlı, ağanın, mültezimin umarlı sipahinin yönetiminde topraktan kaçamayan insandır. Köylülük zaman zaman isyan etmiştir. Anadolu'ya Avrupa'ya bakacak olursak tarih bu isyanlarla süregelmiştir. Karaburun Yarımadası'nda çıkan Şeyh Bedrettin isyanı köylülüğün isyanıdır.

Kapitalizmin gelmesiyle feodalizmin bittğini düşünmüş idi ve kapitalizm müjdesi tüm köylü ve özgür olmayan halklara özgürlük vaadiydi. Halka özgürlük, demokrasi, istediği yerde istediği şekilde mukavele altında çalışma özgürlüğü getirme vaadiydi. Kapitalizmin bugünkü başarısında bu sosyal hassasiyeti çok derinden yakalamaları yatmaktadır. Artık köleliğe, serflikle son verme ve kişilere mücadele hakkı tanıma vaadiyle egemen olmayan sınıflar feodallere karşı yeni egemen sınıfları desteklediler.

21. yüzyılda ise yeni tür bir feodalizm görülmektedir. Ağalık feodalizmi yerine şirket feodalizmi yerini almış bulunuyor. Bu aşamada oyunun kurallarını belirleyen taraf bellidir.

"Yeni bir köylülük nasıl olmalı?", "Yeni demokrasi nasıl olmalı?", "Haklarımızı nasıl talep etmeliyiz?", "Eski serfler haline dönmekten nasıl kurtuluruz?" diye sorup düşünürsek çözüme kavuşmak mümkün olacaktır. Tüm halklar ortak mücadele içinde bulunmazlar ise akıbetimiz Karaburun Yarımadası'nda bir zamanlar yaşananlar gibi olacaktır.

Sindirim organları kanserlerinden nasıl korunabiliriz?

Lif içeriği az olan işlenmiş et ürünleri, sık ve fazla miktarda alkol tüketimi, fiziksel egzersizin azlığı sindirim organları kanserlerine yakalanma riskini artırıyor. Öte yandan sağlıklı beslenme bireysel bir konu değil. Gıda üretimini tarım tekellerinin insafına bırakan uygulamalara karşı gıda egemenliğini sağlama mücadelesine destek olun.

Dr. Deniz Akgün

Abur-cubur yemenin etkisi

Dünya genelinde erkeklerde akciğer ve prostat kanserinden sonra en çok görülen kanser türlerini kalın bağırsak (% 10), mide (% 8,5) ve karaciğer (% 7,5) kanseri oluşturuyor. Kadınlarda da kalın bağırsak kanseri (% 9,2) ve mide kanseri (% 4,8) en sık görülen beş kanser türü arasında yer alıyor. Kalın bağırsak kanseri günümüzde kadınlarda en sık görülen ikinci, erkeklerde ise üçüncü kanser durumunda. Kalın bağırsak kanserinin üçte ikisinden fazlası gelişmiş ülkelerde görülüyor. Ancak diğer ülkelerde de Batı tipi yaşam tarzının yaygınlaşması kalın bağırsak kanserinin sıklıklaşmasına yol açtı. Yaşam tarzındaki değişim ise sosyo-politik dönüşümün sonucu olarak ortaya çıkmış durumda. Son birkaç on yıl içinde toplumsal yapının hızlı şekilde dönüştüğü eski Doğu Bloğu ülkeleri, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin bir bölümünde kalın bağırsak kanserinin sıklığı ve bu hastalığa bağlı ölümlerde artış oldu. Bunda beslenme şeklinin endüstriyel tekniklere dayalı hale gelmesi, sofralarda ucuz abur-cubur yemek menülerinin çoğalması ve hareketsiz yaşam tarzının yaygınlaşması gibi etkenler rol oynuyor. ABD, Avustralya, İzlanda, Japonya gibi ülkelerde ise son birkaç on yılda kalın bağırsak kanserinin görülme sıklığı ve yol açtığı ölümlerde azalma oldu. Kalın bağırsak kanserinin zaten görece yüksek görüldüğü bu ülkelerdeki azalmanın ise Batı tipi beslenme ve hareketsiz yaşam tarzının

Sindirim organları kanserlerinin toplumların beslenme kültürü ile yakın ilişkisi var. Örneğin mide kanseri dünya genelinde en sık görülen ilk üç kanser türü içinde yer almazken, Japonya ve Doğu ve Orta Asya ülkelerinde en sık görülen ikinci kanser türünü oluşturuyor.⁽¹⁾ Ülkemizde de Doğu Anadolu Bölgesi'nde mide kanseri daha sık görülüyor. Beslenme alışkanlıklarında yaşanan değişimler sindirim organları kanserlerini etkiliyor. Eric Schloeser *Hamburger Cumhuriyeti* isimli kitabında 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de beslenme kültürünün fast-food endüstrisi tarafından şekillendirildiğini belirtiyor. Sindirim organları kanserlerinin yaygınlaşmasında 2. Dünya Savaşı sonrası beslenme ve yaşam tarzında ortaya çıkan dönüşümün etkisi oldu.

İşlenmiş kırmızı etin yoğun olarak tüketildiği ve lifli besinleri yeteri kadar içermeyen beslenme şeklinin kalın bağırsak kanseri riskini artırdığını gösteren veriler var.

olumsuzlukları konusunda toplumda farkındalığın artması ile kalın bağırsak kanseri taramaları sayesinde gerçekleşmiş olduğu belirtiliyor.⁽²⁾

İşlenmiş kırmızı etin yoğun olarak tüketildiği ve lifli besinleri yeteri kadar içermeyen beslenme şeklinin kalın bağırsak kanseri riskini artırdığını gösteren veriler var. 1973 ile 1999 yılları arasında kalın bağırsak kanseri ile et tüketimi arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaların analizi sonucunda kırmızı et tüketimi ile işlenmiş et tüketiminin bağırsak kanserine yakalanma riskini % 33 artırdığı sonucuna ulaşıldı.⁽³⁾ Diyetle ilişkili etkenlerin yanı sıra hareketsiz yaşam tarzı ve aşırı alkol tüketimi de bağırsak kanserine yol açan etkenler arasında yer alıyor. Kişide iltihapla seyreden bağırsak hastalığı varsa kalın barak kanserinin oluşması riski dört ila 20 kat artıyor.

Fiziksel aktivitenin önemi

Fiziksel olarak aktif bir yaşam sürülmesi kanserden korunma açısından önemlidir. ABD'de 1986-2012 yılları arasında 40 yaş üzerindeki erkek sağlık çalışanlarının izlenmesi yoluyla yürütülen bir çalışmada fiziksel aktivite düzeyi arttıkça sindirim sistemi kanserine yakalanma riskinin azaldığı görüldü. Bu çalışmada en fazla koruyucu olan egzersiz düzeyinin haftada 30 saatlik metabolik eşdeğer aktivite ile sağlanabildiği sonucuna ulaşıldı ki, bu düzeyde fiziksel aktiviteye günlük olarak orta hızla 90 dakikalık yürüyüş ya da eşdeğer aktivitelerle ulaşılabilir. Çalışmada sindirim sistemi kanserlerine karşı özellikle aerobik egzersizin koruyucu olduğu görüldü.⁽⁴⁾ Sağlık açısından faydalı etki elde edebilmek için haftada en az 150 dakika orta düzey ya da 75 dakika güç harcayacak şekilde fiziksel aktivite yapılması ve bunun tercihen haftanın günlerine yayılması gerekiyor. Orta düzey fiziksel aktiviteye tempolu yürüyüş ve eşdeğer etkinlikler girerken; güç harcayarak yapılan fiziksel aktiviteye de kalp ve solunumu hızlandırarak kişinin terlemesini sağlayan koşu, bisiklete binme, yüzme gibi etkinlikler örnek olarak verilebilir.⁽⁵⁾

Ancak günümüzde toplumun önemli bölümü düzenli olarak fizik-

sel egzersiz yapma olanaklarına sahip bulunmuyor. 2010 yılında yürütülen Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırmasında son 7 günde en az bir kere olmak üzere 30 dakika veya daha fazla süreyle egzersiz yapan kişilerin oranının % 28 olduğu görüldü.⁽⁶⁾ Dünya Sağlık Örgütü'nün Diyet, Beslenme ve Kronik Hastalıkların Önlenmesi raporunda fiziksel hareketliliğin özellikle kentsel yoksulları etkilediğine dikkat çekiliyor. Kent yoksulları sağlıklı besinlere kolaylıkla ulaşamıyor. Kırsal alanda iken işlenen topraklardan sağlanabilen sebze ve meyve türü gıdalar, kentlere göç etmiş ve özellikle de yoksullukla baş etmeye çalışan haneler için oldukça pahalı ve en az erişilebilen gıdalar arasında yer alıyor. Bunların yerine işlenmiş gıdalar daha ucuz ve kolay temin edilebilir tercihlere dönüşüyor. Gıda güvencesizliğinin etkisiyle karın doyurmak için tüketilen gıdaların besleyicilikleri daha az.⁽⁷⁾ İngiltere'de yürütülen bir çalışmada yoksunluk bölgelerinde abur cubur yemek (fast food) dükkânlarının beş kat daha fazla olduğu görüldü.⁽⁸⁾ Günümüzde kentlerdeki toplumsal belirleyiciler sağlıklı beslenme ve fiziksel egzersiz yapma gibi kanserden korunmada önem taşıyan yaşam stili özellikleri açısından uygun bir zemin sağlamıyor.

Kalın bağırsak kanserinin erken tanısına yönelik çeşitli ülkelerde yürütülen tarama programları var. Taramada kullanılan testlerden olan gaitada gizli kan testinin etkinliği çeşitli araştırmalarda incelendi. Bu konuda yapılan araştırmaların verilerinin analizi sonucuna göre ga-

itada gizli kan testi ile kalın bağırsak kanserine erken tanı konulması ve uygulanan tedavi sayesinde ölüm riski % 15 azaltılabiliyor.⁽⁹⁾

Karaciğer kanseri ve alkol tüketimi

Sindirim organları arasında yer alan bir diğer kanseri karaciğer kanseri oluşturuyor. Karaciğer kanserinin oluşumunda rol oynayan etkenler arasında vücudun üstesinden gelemediği hepatit B ve hepatit C enfeksiyonları ile aflatoksin ve mikotoksin içeren besinlerin tüketimi yer alıyor. Hepatit B ve hepatit C hastalıkları kan ve cinsel yolla bulaşabiliyor. Hepatit B hastalığının önlenmesi için doğan bebekler hepatit B hastalığına karşı aşılanıyor. Ancak hepatit C hastalığının aşısı bulunmuyor ve bu hastalıktan korunmak için belirtisiz şekilde virüsü taşıyan kişilerin hastalıklarının farkına varılması önem taşıyor. Ayrıca kan yoluyla hastalığın başkalarına bulaşması önlemek için kişisel eşyaların ortak kullanımının önlenmesi ve korunmasız cinsel ilişkiden kaçınılması gerekiyor.

Karaciğer kanserine yol açan nedenlerden bir diğerini sık ve fazla alkol içilmesi oluşturuyor. Aşırı alkol kullanımının karaciğer kanserinin yanı sıra yemek borusu, mide, nefes borusu, meme, prostat ve bağırsak kanseri riskini artırdığını gösteren çalışmalar var. Alkolün kanser yapıcı etkisinin asetaldehid gibi alkol yıkım ürünlerinin etkisi ile ya da beslenmenin bozulması sonucunda bazı besin öğelerinin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkabileceği düşünülüyor.⁽¹⁰⁾ Alkol tüketiminin yaygınlaşmış

Fiziksel olarak aktif bir yaşam sürülmesi kanserden korunma açısından önemlidir.

olması günümüzün önemli toplumsal sorunlarından biri durumunda. Ölüm ve iş göremezliğe yol açan nedenler arasında sık ve fazla alkol kullanımı 7. sırada yer alıyor. 2016 yılında dünya genelinde erkeklerde ölümlerin % 6,8'inden, kadınlarda ise % 2,2'sinden alkol kullanımının sorumlu olduğu hesaplandı.⁽¹¹⁾

Sık ve fazla alkol kullanımı sorunu büyük ölçüde sosyo-ekonomik etkenler tarafından kullanılıyor. Alkol tüketiminin yaygınlaşması da toplumsal sorunların artmasına bağlı olarak ortaya çıkmış durumda. Alkol kullanımının önemli toplumsal sorunlardan biri haline geldiği Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin çoğunda zararlı alkol içiciliği alt sosyo-ekonomik gruplarda daha sık görülüyor. Rusya'da en düşük gelirli % 40'lık nüfus, geri kalan % 60'dan daha fazla alkol tüketiyor. İngiltere'de sosyo-ekonomik düzey düştükçe alkole bağlı ölümlerin arttığı bildiriliyor. İsveç'te kas gücüyle çalışanlarda alkole bağlı zararlar, hizmet sektöründe çalışanlara göre 2-3 kat daha fazla ortaya çıkıyor.⁽¹²⁾

1998-1999 yıllarında Hindistan'da yürütülen Ulusal Aile Sağlığı araştırmasında eğitimi olmayan erkeklerde, üniversite mezunu olanlara göre alkol kullanımının 2,3 kat fazla olduğu görüldü. Bu çalışmanın bulgularına göre yaşam standardı en düşük % 20'lik dilimde bulunanlar arasında, en yüksek % 20'lik dilimde bulunanlara göre 2 kat fazla alkol kullanılıyor. Bu çalışmada alkol tüketiminin yasaklanmasına yönelik girişimlerin kadınlarda alkol tüketimini azaltırken, erkeklerde azaltmadığı görüldü.⁽¹³⁾ Bununla birlik-

te alkol kullanım bozukluklarının sadece alt sosyo-ekonomik grupları etkilediğini söylemek doğru olmaz. Fransa, Almanya, Avusturya, Hollanda ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde eğitim düzeyi yüksek kadınlarda, eğitim düzeyi düşük olanlara göre ağır alkol içiciliğinin daha yaygın olduğu görülüyor. Sık ve fazla alkol kullanımının yaygınlaşması toplumsal sistemdeki yozlaşma ve yoksunluklardaki artışın sonucu olarak ortaya çıkmış durumda. Alkol kullanımının önemli sorunlardan biri haline gelmesinde 2. Dünya Savaşı sonrasında ve 1990'lı yıllarda yaşanan toplumsal dönüşümün önemli etkisi bulunuyor. Bu süreçte ayrımcılık ve süregiden yaşam stresi gibi psiko-sosyal sorunların toplumsal olarak yaygınlaştığı biliniyor. Ölçsüz alkol kullanımının psiko-sosyal stresin daha kötü sağlık ve yüksek ölümlülüğe dönüşmesine yol açan ana kanallardan biri olarak görülebileceği belirtiliyor.⁽¹⁴⁾

Mide kanseri

Sindirim organı kanserlerinin bir diğeri olan mide kanseri 1980'li yıllarda dünyada en sık görülen kanser türüydü. Sonraki dönemde bu hastalığın görülme sıklığı azalırken, sıklığı artan diğer bazı kanser türlerinin ön plana geçtiği görüldü. Hali hazırda dünyada yeni ortaya çıkan kanserlerin % 7'sini mide kanseri oluşturuyor. Mide kanseri Çin başta olmak üzere Asya ülkeleri için daha önemli bir sorun durumunda. Yeni ortaya çıkan mide kanseri hastalarının % 75'i Asya ülkelerinde yaşıyor. Tuzlanarak saklanan besinler ve turşu gibi ürünlerin diyetle yüksek oranda

yer alması ile taze meyve ve sebze tüketiminin az olması mide kanserine yakalanma riskini artırıyor. Sindirim organları kanserleri arasında yemek borusu kanserine yakalanma riski de aşırı alkol kullanımı ve sigara içilmesi ya daütün çiğnenmesi i-

le artıyor. Sıcak içeceklerin fazla tüketilmesi, taze sebze, meyvenin ve mandıra ürünlerinin yetersiz tüketimi ile mangalda pişen et ürünleri ve turşunun fazla tüketilmesi de yemek borusu kanseri riskini artırıyor.

Gıda egemenliği

Sindirim organları kanserleri genel olarak beslenme ve yaşam tarzı ile ilişkili hastalıklar arasında yer almaktadır. Beslenme ile ilişkili hastalıklar, besin güvencesinin olmaması ve endüstriyel tarım uygulamalarının sağlık üzerine etkilerinin dikkate alınmaması nedeniyle günümüzde daha sık görülür hale geldi. Beslenmeyle ilişkili sağlık sorunlarının çözümü için gıda egemenliğinin sağlanması önem taşıyor.

Gıda egemenliği yaklaşımı ilk olarak 1980'lerde uygulanan geniş kapsamlı yapısal dönüşüm programlarına ve devletin tarım sektörüne yönelik desteklerinin azalmasına tepki olarak Orta Amerika'da ortaya çıktı. 1993 yılında köylülerin, küçük ölçekli aile çiftçilerinin, tarım işçilerinin ve yerel toplulukların bir araya gelmesiyle oluşan La Via Campesina isimli tarım hareketi tarafından savunuldu ve 1996 yılında Roma'da düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nde gündeme getirildi. Gıda egemenliği kavramı ile insanların, toplulukların, bölgelerin ve ülkelerin kendi benzersiz ekolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarına uygun tarım, balıkçılık, gıda ve toprak politikalarını belirleyebilme hakkına sahip olmaları ifade ediliyor. Bu tanım insanların güvenli, besleyici ve kendi kültürlerine uygun gıdaya ulaşma ve o gıdayı üretme hakkını içeriyor. Beslenme ile ilişkili hastalıkların ve bunların içinde yer alan sindirim organları kanserlerinin önlenmesi için sağlıklı beslenmenin toplumsal norm haline gelmesini kolaylaştıracak gıda egemenliği politikalarına gereksinim bulunuyor.

Sindirim organları kanserlerinden korunmak için 6 öneri

- Lif içeriğinden zengin taze sebze ve meyveleri diyetinizin ayrılmaz parçası haline getirin.

Aşırı alkol kullanımı karaciğer kanserinin yanı sıra yemek borusu, mide, nefes borusu, meme, prostat ve bağırsak kanseri riskini de artırıyor.

Gıda egemenliği kavramı ile insanların, toplulukların, bölgelerin ve ülkelerin kendi benzersiz ekolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarına uygun tarım, balıkçılık, gıda ve toprak politikalarını belirleyebilme hakkına sahip olmaları ifade ediliyor.

- Lif içeriği az olan işlenmiş et ürünleri ile tuzlanarak korunan ürünlerin diyetinizdeki yerini sınırlayın.

- Sık ve fazla miktarda alkol almaktan kaçın.

- Fiziksel egzersizi günlük yaşamınızın parçası haline getirmeye çalışın.

- Kalın bağırsak kanseri taramalarının hastalığın yükünü azaltmaya katkısı olduğu gösterilmiştir. 50 yaş üzerindeyseniz kalın bağırsak kanseri taramanızı önerilen sıklıkta yaptırın.

nn.

- Sağlıklı beslenme bireysel çabalarla ulaşılabilecek bir hedef değildir. Gıda üretimini tarım tekellerinin insafına bırakan uygulamalara karşı gıda egemenliğini sağlama mücadelesine destek olun.

DİPNOTLAR

- 1) World Cancer Report, 2014. International Agency for Research on Cancer, 2014.
- 2) Arnold M, Sierra MS, Laversanne M, et al Global patterns and trends in colorectal cancer incidence and mortality Gut 2017;66:683-691.
- 3) Norat T, Lukanova A, Ferrari P, Riboli E. Meat consumption and colorectal cancer risk: dose-response meta-analysis of epidemiological studies. Int J. Cancer 2002;98:241-56.
- 4) Keum N, Bao Y, Smith-Warner SA, et al. Association of Physical Activity by Type and Intensity With Digestive System Cancer Risk. JAMA Oncol. 2016;2(9):1146-1153.
- 5) Kushi, L. H., Doyle, C., McCullough, M., Rock, C. L., Demark-Wahnefried, W., Bandera, E. V., Gapstur, S., Patel, A. V., Andrews, K., Gansler, T. and , (2012), American

Cancer Society guidelines on nutrition and physical activity for cancer prevention. CA: A Cancer Journal for Clinicians, 62: 30-67.

6) Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması, 2010. Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s: 423.

7) Raika Durusoy, Işıl Ergin. İç Göç ve Sağlık: Türkiye’de Yaşanan İç Göç Süreci ve Sağlığa Etkileri. Toplum ve Hekim Dergisi, Cilt:25, Sayı: 4, TTB Yayınları, Ankara, 2010, s: 285-295.

8) Deprived Areas ‘Have Five Times More Fast Food Outlets’ <https://www.bbc.com/news/health-44642027> Yayınlanma tarihi: 29.06.2018.

9) Hewitson P, Glasziou P, Watson E, Towler B, Irwig L. Am J Gastroenterol. Cochrane systematic review of colorectal cancer screening using the fecal occult blood test (hemoccult): an update.2008 Jun;103(6):1541-9.

10) Fatima A. Hagggar, Robin P. Boushey. Colorectal Cancer Epidemiology: Incidence, Mortality, Survival, and Risk Factors. Clinics in Colon and Rectal Surgery, VOLUME 22, 4 2009, s:191-97.

11) Alcohol use and burden for 195 countries and territories, 1990-2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. Lancet 2018; 392: 1015-35.

12) Alcohol and inequities. World Health Organization Regional Office of Europe, 2014, s:4. <http://www.euro.who.int>

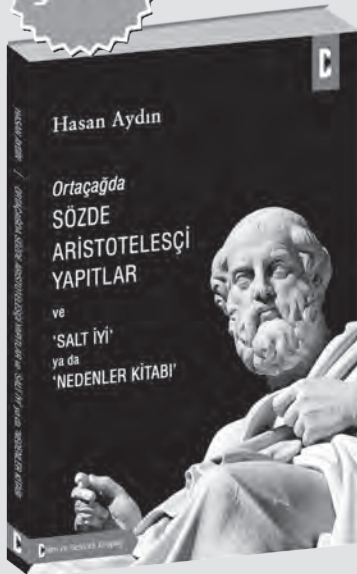
13) S.V. Subramanian et al. Socioeconomic markers in predicting alcohol consumption. Bulletin of the World Health Organization Volume 83, Number 11, November 2005, p:829-836.

14) Walters S, Suhrcke M. Socioeconomic inequalities in health and health care access in central and eastern Europe and the CIS: a review of the recent literature. Working paper 2005/1. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2005.

ORTAÇAĞDA SÖZDE ARİSTOTELESÇİ YAPITLAR ve ‘SALT İYİ’ ya da ‘NEDENLER KİTABI’

Hasan Aydın

ÇIKTI

Helenistik dönemde, Pythagoras, Platon ve Aristoteles gibi Eski Yunan’da yetişmiş büyük filozofları hem birbirleriyle hem de dini düşünceyle uzlaştırmaya çalışan kimi yapıtların üretildiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte kimin tarafından üretildiği bilinmeyen, daha çok Platon ile Aristoteles’i uzlaştıran, onların düşüncelerini dine yaklaştıran ve Aristoteles’e mal edilen kimi yapıtların ortaya çıktığı da gözlenmektedir.

Bu yapıtlar yoluyla Yeni Platoncu bir kimliğe bürünmüş bir sözde Aristoteles karşımıza çıkarmaktadır. Ortaçağda, bununla da kalınmamış, Hristiyanlar, Platon ve Aristoteles gibi Eski Yunan’ın büyük filozoflarını Hristiyanlıkla uzlaştırma gayreti içerisinde adeta vaftiz ederken, Müslüman filozoflar da, onlara, İslam’a yaklaştırma gayreti içerisinde, neredeyse şahadet getirip, hidayete erdirmişlerdir.

Dr. Aylwyn Scally ile insan evrimsel genetiği üzerine *Homo sapiens, nereden nereye?*

En yüksek genetik çeşitlilik Afrika'da. Afrika'dan uzaklaştıkça genetik çeşitlilik azalıyor. Bu durum Homo sapiens'in Afrika'dan dışarı gruplar halinde çıkıp dünyaya yayıldığı tezini destekliyor. Ayrıca insanlar ve günümüzden 10 binlerce yıl önce yaşamış ve şimdi soyları tükenmiş olan Neandertaller ve Denisovalılar arasında gerçekleşen genetik karışmayı, bu farklı insan formları ile Homo sapiens arası çiftleşmenin genetik izlerini de inceledik.

Söyleşi: Gökberk Alagöz

Cambridge Üniversitesi Genetik Bölümü'nden Dr. Aylwyn Scally ile modern insanın evrimi, son bulgular ışığında Afrika'dan çıkış kuramı, *Homo sapiens*'in diğer insan türleriyle ilişkisi, "ırk" kavramı, evrim öğretiminde dünyanın farklı ülkelerindeki sorunlar üzerine söyleştik. Söyleşiyi ve Türkçeleştirmeyi arkadaşımız Gökberk Alagöz gerçekleştirdi.

Öncelikle Dr. Aylwyn Scally kimdir? Şimdiye kadar hangi konular üzerinde çalıştınız? İnsan evrimsel genetiğine olan ilginiz nasıl ve ne zaman başladı?

Aslında ben bir fizikçiyim, en azından lisans düzeyinde teorik fizik eğitimi aldım. Sonra fizik çalışmaya devam ettim ve doktoramı Cambridge Üniversitesi'nde astrofizik üzerine yaptım. Doktora projem yıldız sistemleri ve yıldız kümeleri hakkındaydı. Daha sonra bir süreliğine özel sektörde hesaplamalı (computational) fizikçi ve sonra da hesaplamalı genetikçi olarak çalıştım. Hesaplamalı fizikten, hesaplamalı genetiğe geçiş o dönem için mümkündü, çünkü çok miktarda yeni genetik veri toplanıyordu ve bütün bu verilerin matematiksel yöntemlerle analiz edilmesi gerekiyordu. Ben de bu fırsatı kaçırmadım! Bu, fizikten genetiğe geçişimin nasıl mümkün olduğunun cevabıydı.

Neden bunu yapmak istediğimin ise farklı bir cevabı var. Çocukluğumdan beri insan türünün ve genel olarak maddenin nasıl oluştuğunu hep merak etmişimdir. Aslında doktora çalışmam da bu soruya cevap arıyordu, bizimki gibi gezegenlerin ve bizim Güneş sistemimiz gibi yıldız sistemlerinin nasıl oluştuğunu anlamaya çalışıyorduk. Hâlâ türümüzün kökenleriyle ilgileniyorum. Özel sektörden akademiye dönmeye karar verdikten sonra, Sanger Enstitüsü'nde Prof. Richard Durbin'in laboratuvarında doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmaya başladım. Bir süre çeşitli projelerde çalıştıktan sonra goril genomu projesi gündeme geldi. Ben de en

yakın akrabalarımız olan büyük kuyruksuz maymunların (great apes) evrimiyle ilgileniyordum ve bu proje çok ilgimi çekti. Sonuç olarak bu proje üzerinde çalışmaya başladım ve o zamandan beri insan evrimi üzerine çalışmaya devam ediyorum.

Homo sapiens Afrika'dan ne zaman çıktı?

İnsan evrimsel biyolojisi oldukça aktif bir alan. Arkeoloji, genetik gibi bilim dallarından gelen yeni verilerle sıkça güncelleniyor. Yakın zamanda Yunanistan'da bulunan ve Afrika dışında bulunan en eski Homo sapiens kalıntıları olduğu düşünülen fosiller hakkında bir makale yayımlandı. Dolayısıyla Homo sapiens'in Afrika'dan düşündüğümüzden çok daha erken tarihlerde çıkmış olabileceği ihtimali tartışmaya açılmış oldu. Eğer bu doğruysa, insan evrimine dair bildiğimiz her şey değişecek mi demektir?

Bu önceden insan evrimi hakkında ne düşündüğümüze bağlı. Günümüzden 15-20 yıl öncesi-ne kadar, insan evrimine ilişkin fikrimiz insanların

geçtiğimiz birkaç milyon yıl içinde Afrika'da evrimleştiği ve *Homo sapiens* atalarımızın yaklaşık 50 bin yıl önce de Afrika'dan çıkarak dünyaya yayıldıklarıydı. "Afrika'dan çıkış" (out-of-Africa) olarak adlandırılan bu teori 1980'lerden günümüze dek gittikçe daha fazla geçerlilik kazandı ve insanların dünyanın farklı noktalarında ayrı gruplar halinde eşzamanlı olarak evrimleştiğini iddia eden rakip teoriyi gölgede bıraktı.

Yeni yayınlanan makaleye gelince, öncelikle genetikçiler olarak arkeologların bu fosillerin hangi türe ait olduğuna dair fikir birliğine varmalarını beklememiz gerek. Varsayalım ki bu fosillerin gerçekten *Homo sapiens*'e ait olduğuna karar verildi, yani Neandertallerden çok bizim atalarımıza benzedikleri saptandı. Öyleyse elimizde yaklaşık 200 bin yıllık ve Afrika dışında bulunan bir *Homo sapiens* fosili var demektir! Elbette bu atalarımızın 50 bin yıl öncesine kadar yalnızca Afrika'da bulunduğu ve ancak bu tarihten sonra dünyaya yayıldıkları fikriyle çelişecektir. Ancak son 15 yılda yapılan çalışmalar böyle bir bulgunun bizim için çok da büyük bir sürpriz olmayacağına işaret ediyor. Çünkü Afrika dışında *Homo sapiens*'e benzeyen başka fosiller de bulunmuş durumda. Bu fosiller Afrika'dan çok da uzak sayılmaz, genellikle Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesindeler. Tabii yine de titiz olarsak, bu bölgelerin de Afrika dışında olduğunu söyleyebiliriz. Yine de Afrika'nın sınırları konusunda bu kadar titiz olmak bilimsel açıdan çok anlamlı değil.

İnsan topluluklarının tarihini anlamak için genetik araştırmalara başvurduğumuzda, yine yaklaşık 60 bin yıl önce bir takım demografik de-

şimlerin yaşandığını görmek mümkün. Ancak bu değişim bir seferde ve kısa süreli bir değişim olmak zorunda değil. Aslında on binlerce yıl önce başlayan ve sürekli devam eden bir Afrika'dan çıkış süreci daha olası görünüyor. Dolayısıyla Afrika dışında düşündüğümüzden daha eski insan topluluklarının bulunması ve bu topluluklarla bir gen alışverişinin süregelmesi fikri hiç de beklenmedik değil. Yunanistan'da bu tarz eski insanların izlerinin bulunması, dünyanın diğer bölgelerinde de benzer kalıntıların olabileceğini düşündürüyor. Yeni bulgular, Afrika'dan çıkışımızın tarihin tek bir noktasında değil, uzun bir süreç içerisinde gerçekleştiğini destekliyor. Bununla birlikte, 60 bin yıl önceki son Afrika'dan çıkış dalgası bugünkü genetik özelliklerimizin temel belirleyeni durumunda. Dolayısıyla daha fazla fosil ve antik DNA verisi olmadan daha net bir resme sahip olmak zor. Aynısı Yunanistan'da bulunan bu yenil fosiller için de geçerli. Bu fosillerden antik DNA elde edilip analizini yapmadıkça, bizim genetik mirasımıza bir katkılarının olup olmadığını söylemek mümkün değil.

Arkeoloji de önemli

Öyleyse evrimsel genetiğin bugün bize daha net bir resim sunabileceğini, fakat arkeolojik bulguların yetersiz olduğunu söylemek mümkün mü?

Hayır, bunu söylemek de mümkün değil, çünkü genetiğin hakkında hiçbir yorum yapamadığı konular da var. Özellikle yalnızca genetik verilere bakarak bir insanın belli bir zaman diliminde nerede yaşadığını anlamak imkânsız. İnsan toplulukları arasındaki ve içindeki akrabalık ilişkilerini genetik analiz yardımıyla anlamak

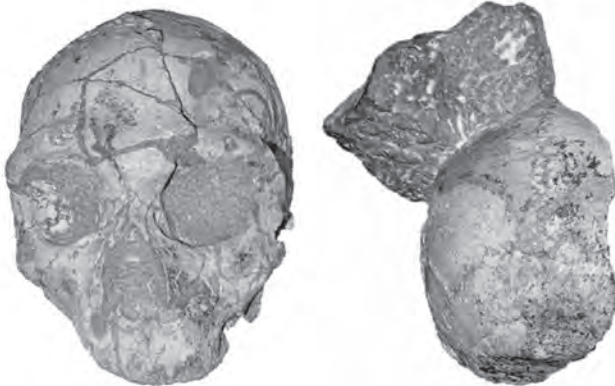
Cambridge Üniversitesi Genetik Bölümü'nde araştırmacı Dr. Aylwyn Scally.

mümkün, ama bu insanların nerede yaşadıklarını arkeoloji sayesinde biliyoruz. Genetik bize en fazla genetik çeşitliliğin Afrika'da olduğunu söylüyor ve bu Afrika'dan dışarı yayıldığı-mız tezini destekliyor. Ancak elimizde yalnızca genetik veriler olsaydı, hangi bireyin hangi tarihte hangi coğrafyada olduğunu anlamak mümkün olmazdı. Dolayısıyla bütün bu kaynaklar evrimsel tarihimizi farklı biçimlerde aydınlatıyorlar ve eşit derecede önemliler.

İnsan genom çeşitliliği araştırmaları

Kısa bir süre önce ön baskısı yayınlanan çalışmanızda, Afrika dışında yaşayan diğer insan türlerinin (Neandertaller ve Denisovalılar) günümüz insan topluluklarının genetik yapısının oluşumuna etkilerini incelemiştiniz. Bu çalışmanın konusu tam olarak neydi ve günümüzdeki insan topluluklarının genetik özellikleri hakkında bize ipuçları sunuyor mu?

Bu çalışma İnsan Genom Çeşitliliği Paneli (Human Genome Diversity Panel) adlı bir veri tabanı oluşturma projesi kapsamında yapıldı. Bu veri tabanının oluşturulması için 1980'lerden bu yana, yani DNA dizileme yöntemlerinin maddi olarak makul hale gelmesinden beri uğraşıyor. Projenin temel fikri dünyanın her köşesinden, özellikle de insanların genetik olarak atasal olan özelliklerini daha iyi temsil edebilecek, yakın zamanda mümkün olan kıtalar arası seyahat ve gen akışından az etkilenmiş insan gruplarından DNA örnekleri toplamaktı. Bu yüzden antropolojik açıdan daha ilginç sayılabilecek, kısmen daha izole ve küçük

Yunanistan'da bulunan ve Afrika dışındaki en eski *Homo sapiens* kalıntıları olduğu düşünülen fosillerin 200 bin yıl önceye ait olduğu söyleniyor.

insan toplulukları üzerine yoğunlaştı. Proje için ilk aşamada binden fazla insandan DNA örneği toplandı. Daha sonra proje bir takım etik kaygılar sebebiyle bir süreliğine durduruldu. Fakat yakın zamanda bu sorunlar bir kenara bırakıldı, toplanan DNA örnekleri dizilendi ve birkaç kez detaylı olarak analizi yapıldı. Son çalışmamızda, ilk kez bütün bireylerin genomlarının tamamı dizilendi (whole-genome sequencing). Dolayısıyla dünyanın dört bir yanındaki farklı insan gruplarından toplanan detaylı genom verileri elde edilmiş oldu. Üstelik sadece avcı toplayıcı topluluklardan değil, çeşitli etnik alt gruplardan da DNA örnekleri toplandı. Bu makalede ise hem bütün bu verilerin ön analizini yaptık hem de herkesin bu verilere ulaşip istediği soruları sorabilmesi için bir kaynak yarattık. Aslında bu çalışma çeşitli insan topluluklarını inceleyen ilk araştırma değil. Daha önce yayınlanan 1000 Genom Projesi (1000 Genomes Project) de benzer bir amaçla yapıldı ve bizim çalışmamızda incelen toplulukların hatta bireylerin bir kısmı bu projeyle ortak. Son çalışmanın temel farkı, bireylerin genomunun tamamına bakılması. Önceki çalışmalarda genomun yalnızca belirli kısımları dizilip incelenmişti.

Bu çalışmanın bize sunduğu genel insan evrimi resmi önceden sahip olduğumuz resimden çok da

farklı değil: En yüksek genetik çeşitlilik Afrika'da. Afrika'dan uzaklaştıkça genetik çeşitlilik azalıyor. Bu durum *Homo sapiens*'in Afrika'dan dışarı gruplar halinde çıkıp dünyaya yayıldığı tezini de destekliyor. Daha küçük ölçekte bakıldığında ise bu insan grupları arasında ve gruplar içinde farklılık gösteren genetik yakınlık ilişkileri görebiliyoruz. Ayrıca insanlar ve günümüzden 10 binlerce yıl önce yaşamış ve şimdi soyları tükenmiş olan Neandertaller ve Denisovalılar arasında gerçekleşen genetik karışmayı (admixture), bu farklı insan formları ile *Homo sapiens* arası çiftleşmenin (interbreeding) genetik izlerini de inceledik.

Sapiens-Neandertal aşkı nerede ve kaç kez yaşandı?

Homo sapiens ile Neandertaller ve Denisovalıların geçmişte bir veya birkaç kez çiftleştiği ve gen aktarımında bulunduğu bir süredir biliniyordu. Sizin makalenizde bu konuya dair yeni bulgular neler?

Evet, bu türler arası çiftleşme daha önce tespit edilmişti, aslında bunu tespit etmek için çok sayıda bireyden DNA örneği toplamanıza da gerek yok. Bu çalışma, bu çiftleşmenin çeşitli insan topluluklarında nasıl izler bıraktığını, buna bağlı olarak bu genetik karışma olayının kaç kez ve ne zaman gerçekleştiğini ve kaç bireyi içerdiğini inceliyor. Sonuç

olarak, bu türler arası çiftleşmenin muhtemelen yalnızca bir kez gerçekleştiğini söylemek mümkün. Muhtemelen Afrika'dan çok da uzak olmayan bir yerde, büyük ihtimalle Orta Doğu'da ve belki de Türkiye'de gerçekleşmiş olabilir. Çünkü bu çiftleşmenin genetik izleri Afrikalı olmayan her toplulukta görülüyor. Dolayısıyla Afrika'dan çıkan bütün insanların bu bölgede Neandertallerle karşılaştığını düşünmek mümkün. Bu yüzden türler arası çiftleşmenin burada gerçekleştiğini düşünüyoruz, elimizde başka bir gerekçe yok. Buna karşın bu olayın yalnızca bir kez gerçekleştiğini biliyoruz. "Yalnızca bir kere gerçekleşti" ifadesi bir miktar belirsizlik içeriyor elbette. Tam olarak kaç birey arasında gerçekleştiğini ve bu bireylerin birbirlerine olan genetik yakınlıklarını kestirmek zor. Ancak Avrupa'da ve Batı Asya'daki Neandertal topluluklarının birbirlerinden genetik olarak çok da farklı olmadığını biliyoruz. Asya'daki diğer insansı türü olan Denisovalılar için ise durum farklı. On binlerce yıl önce birbirinden ayrışan Denisovalı popülasyonlarının olduğunu antik DNA yardımıyla tespit edebiliyoruz. Dolayısıyla çok büyük ve ilginç bir insan evrimi resmi yavaş yavaş ortaya çıkıyor.

Neandertal genomu mirası Asyalı topluluklarda biraz daha fazla

Günümüz insanların genomunda bu türler arası çiftleşmeden miras kalan az miktarda Neandertal genomu olduğunu biliyoruz. İncelediğiniz farklı popülasyonlardan insanların genomundaki Neandertal genomu oranı farklılık gösteriyor mu? Bu farklılık türler arası çiftleşmenin nerede gerçekleştiği hakkında fikir verebilir mi?

Evet, küçük farklılıkları tespit etmek mümkün. Asya topluluklarında Avrupa topluluklarına göre biraz daha yüksek oranda Neandertal genomu mirası bulunuyor. Hatta bu durum türler arası çiftleşmenin Orta Doğu'nun Avrupa'ya yakın bir bölgesinde gerçekleşmiş olabileceği tahminiyle çelişiyor gibi görünüyor. Fakat günümüz insanların genomundaki Neandertal genomu oranını etkile-

yen çok fazla etken var. Bu farklılığın muhtemel sebebinin Neandertallerle olan türler arası çiftleşmeden sonra, yani günümüzden on binlerce yıl önce, Afrika'dan Avrupa'ya ayrı bir *Homo sapiens* göçü olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Avrupa'daki topluluklardaki Neandertal genomu mirası bir miktar daha seyreltilmiş durumda. Avrupalıların genomlarındaki Neandertal genomu oranı ise bir miktar rasgele çeşitlilik dışında birbirleriyle aşağı yukarı aynı. Fakat tekrarlamakta fayda var, Avrupa ve Asyalıların genomlarındaki Neandertal mirası oranı farklılıkları çok az miktarda. Dünyanın hiçbir yerinde yüzde 10 veya yüzde 50 Neandertal genomuna sahip bir insan bulamazsınız elbette.

'İrk' kavramı bilimsel değil

Belki bu noktada siyasette sıkça kullanılan "ırk" kavramından söz etmek gerekir. Genetik bilimi perspektifinden bakacak olursak, "insan ırkları" diye bir kavramdan söz etmek mümkün müdür?

Bu genetikçiler tarafından asla kullanılmayan bir terim ve ırkçı söylemlere fırsat vermemesi açısından da olumlu bir alışkanlık. Uzun süredir belli siyasal grupların kullandığı insan ırkları tanımı insanları renklerine göre gruplandırıyor, ancak bu modern genetik bilimi açısından tamamen geçersiz ve hiçbir kullanım alanı olmayan bir kavram. İnsanlar arasında gördüğümüz genetik çeşitlilikler, bu şekilde doğal olmayan bir sınıflandırmaya karşılık gelmiyor. Bu elbette dünyanın dört bir yanından insanların tamamen aynı genetik yapıya sahip olduğu anlamına da gelmiyor. Örneğin Çin'deki insanlar genetik açıdan birbirlerine çok yakinken Avrupalılardan daha farklılar. Ve bu farklılıkları temel alarak bütün çeşitliliğiyle insan topluluklarını içeren bir ağaçtan söz etmek daha doğru. Bu anlamda oldukça karmaşık bir resimden söz ediyoruz, ağaç benzetmesi yapmak bile durumu biraz basitleştiriyor. Atasal (ancestral) insan toplulukları tarih boyunca birbirlerinden ayrılmış, tekrar bir araya gelmiş, büyük göçler yaşamış ve birbirleriyle kısmen karışmışlar. Üstelik bu olaylar defalarca tek-

rarlanmış. Dolayısıyla topluluklar arasında bir ilişki ağı oluşmuş. Bu anlamda insanların kafasında farklı deri veya saç renkleri canlandıran insan ırkları kavramının bir geçerliliği veya kullanım alanı yok.

Bildiğiniz gibi sağ siyasetçiler geçmişte bu kavramı sık sık kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullanmışlar, hatta günümüzde de bu durum devam ediyor. Kısa süre önce İsrail başbakanı Netanyahu, antik Doğu Akdeniz toplulukları hakkında yayınlanan bir makaleyi Twitter'da alıntılıyarak birtakım ırkçı söylemlerde bulundu. Siyasetçilerin bilimsel bulguları istismarını engellemek için ne yapmak gerek?

Evet, bu önemli bir sorun. Her dönemde eski insan topluluklarına ve geçmişe dair bulguları istismar eden insanlar olmuş. İnsanlar arası farklılıkların belli coğrafyalarda çok büyük siyasal etkileri olabiliyor ve İsrail bunun örneklerinden sadece biri. Aslında aynı istismar uzun süredir arkeolojik ve antropolojik bulgular üzerinden de yapılıyor, bu anlamıyla yeni bir durum değil. Fakat artık antik DNA çalışmaları hızlandığı için aynı sorunu genetik alanında da yaşıyoruz. Çözüm için biliminsanlarının daha dikkatli olmaları şart, fakat oldukça zor bir durumdan söz ediyoruz. Netanyahu veya kim olursa olsun bilimsel bir makalenin etnik grubunun kökeniyle ilgili fikirlerini onayladığına inanan bir insanı durdurmanın mümkün olacağını düşünmüyorum. Daha önce de laktoz to-

Bir Denisovan kadınının temsili resmi.

leransına dair bulguların "beyaz ırk" üstünlüğünü ispatladığını söyleyen insanlar vardı. Bu insanları yaptıklarının yanlış olduğuna ikna etmek çok zor, fakat tabii ki bu sorunu görmezden de gelemeyiz. Bu yüzden biliminsanları olarak kullandığımız dile ve terimlere çok daha fazla özen göstermeliyiz. Bahsettiğimiz makalenin Netanyahu'nun fikirlerini onaylamadığı çok açık ve büyük oranda tutarlı ve ilginç bulgular içeriyor. Yalnızca makalenin bir noktasında "anayurt" kavramı kullanılmıştı ve makalenin incelediği konu bağlamında bu kelimenin kullanılması çok da doğru değil. Makalenin yazarlarının kötü bir niyeti olmasa da bilimsel açıdan anlamı olmayan bir terim kullanılmış. Bu anlamda makale yazarken ve özellikle basına demec verirken kullandığımız dile çok dikkat etmemiz gerekiyor. Olası yanlış anlaşılmalara önceden tahmin etmeye çalışarak önlem almak gerekiyor. Örneğin makalelere "Araştırmalarımızda şöyle bulgular elde ettik, ancak bunlar şu anlamlara gelmez" gibi ifadeler ekleyerek tedbir almak gerekiyor. İnsanlar muhtemelen bunları da görmezden geleceklerdir, ancak en azından bu tarz istismarcılara bu ifadeleri gösterip daha aptal görmelerini sağlayabiliriz.

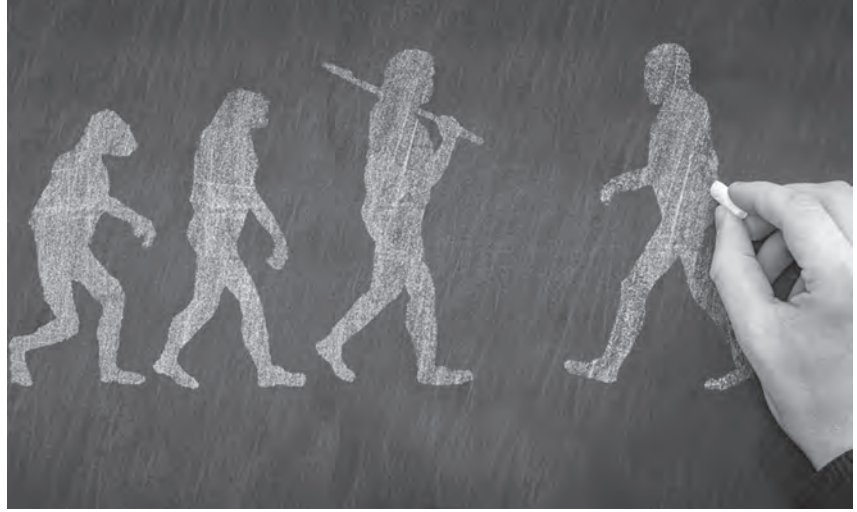
Evrim öğretiminin önemi

Buradan evrim öğretiminin durumuna geçebiliriz. Öncelikle İngiltere ve Avrupa'yı konuşalım. Sizce burada evrim öğretimi yeterli mi?

Yeterli değil. Hepimizin aşına olduğu sorun yaratılışçıların ve köktendincilerin müfredatı kontrol altına alıp hoşlanmadıkları konuları çıkarmaya çalışmaları. Aslında rahatsız oldukları tek konu evrim de değil ama en bariz olanı bu. Amerika'ya ve dünyanın belli bölgelerine kıyasla, seküler Batı Avrupa ülkelerinde bunun çok büyük bir problem olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü bu ülkelerde ulusal müfredat bilimsel konularda yalan söylemeyi yasaklıyor! Bu anlamıyla Avrupa'da Türkiye'ye kıyasla durum daha iyi. Buna karşın Avrupa'da da arada sırada insanlara birtakım yalanlar anlatan tarikat okulları ortaya çıkabiliyor. Dolayısıyla burada da gerileme riski var, çünkü evrim müfredatta olmasına rağmen çok da büyük bir yer kaplamıyor. Öğrenciler evrim hakkında yalanlara maruz kalmıyor ama ne olduğunu da tam olarak öğrenemiyor. Sokaktaki insanların çoğunun düzgün bir evrim eğitimi almadığı kesin. Yaratılışçıların yalanlarına karşı koyabilmek için evrimi daha iyi anlatmak burada da bir zorunluluk.

Öyleyse buradaki durum biraz ortada...

Evet, nötr sayılır. Ancak aktif olarak eğitim sistemini yok etmeye çalışan insanlar yok. Bu gerçekten büyük bir sorun ve buradaki insanlar da Türkiye hakkında oldukça endişeliler. Gelecekte Türkiye'de biyoloji okuyan insanların evrim hakkında kendilerine anlatılan birçok yalanı unutmakla uğraşmaları gerekebilir ve bu endişe verici. Maalesef eğitim

Yaratılışçıların ve köktendincilerin evrim öğretimine karşı kampanyaları dünyanın her yerinde rahatsız edici.

alanında kısa sürede büyük hasarlar yaratılabiliyor, umarım bu hiç gerçekleşmez. Açıkçası Türkiye'de bu alanda neler olup bittiğinin detaylarına hakim değilim, ancak evrimsel biyoloji alanında konferans veya etkinlikler düzenlemenin gittikçe zorlaştığını biliyorum. Bu oldukça endişe verici, çünkü evrimsel biyolojiyi tam olarak öğrenmeden biyolojinin genel olarak nasıl işlediğini anlamak mümkün değil.

Yani bir vadede Avrupa'da bile evrimsel biyolojiye ayrılan ödeneğin kesilebileceğini düşünüyor musunuz?

Aslında evrimsel biyoloji projeleri hiçbir zaman çok iyi fonlanmadı ama bunun sebebi yaratılışçılardan ziyade evrimsel biyoloji projelerinin doğrudan endüstriyel bir ürün yaratmaması. Asıl problem endüstri açısından kârlı bir alan olmaması.

Evrime karşıtılıyla mücadele

Türkiye'den devam edelim isterse-niz. Geçtiğimiz 17 yılda Türkiye'de evrim yavaş yavaş her alanda sansürlendi. Kısa süre önce Ankara'daki Doğa Tarihi Müzesi'nin evrim kısmı kapatıldı ve lise müfredatından evrim konusu çıkarıldı. Bu bağlamda, evrimi öğretmek ve savunmak her zamankinden daha önemli diyebilir miyiz?

Açıkçası bütün bunlar çok endişe verici ve belli ki bunların yapılmasının arkasında farklı motivasyonlar var. Evrim eğitimi konusunda bu kadar dramatik bir hızda geriye gidişin başka bir örneği aklıma gelmiyor. Amerika'nın belli bölgelerinde de böyle girişimler olmuştu. Örneğin meşhur Dover davasında yaratılışçılığın biyoloji kitaplarına eklenmesi talep edilmişti. Fakat mahkeme yaratılışçılığın bilimsel bir teori olmadığına, dolayısıyla biyoloji kitabına eklenmesinin anayasaya aykırı olacağına hükmederek bu talebi reddetmişti. Amerika'daki insanlar bunu başarmak için çok uğraştılar. Korkarım benzer bir mücadele Türkiye'de ve belki başka yerlerde de yaşanacak. Örneğin Doğu ve Güney Avrupa'da da durum parlak değil. Hatta Batı ve Kuzey Avrupa'da dinselliğin yoğun olduğu bölgeler de sorunlu. Mesela Kuzey İrlanda'daki iktidar partisi de yaratılışçı ve birçok yaratılışçıyla ortak işler yapıyor. Şu sıralar Birleşik Krallık'ın parçası oldukları için yaratılışçı okullar açamıyorlar, ama yine de bir

"İnsan ırkları" tanımı modern genetik bilimi açısından tamamen geçersiz ve hiçbir kullanım alanı olmayan bir kavram. İnsanlar arasında gördüğümüz genetik çeşitlilikler, bu şekilde doğal olmayan bir sınıflandırmaya karşılık gelmiyor.

şeylerin döndüğü kesin. Bu açıdan dünyanın her yerinde maalesef böyle bölgeler var, yani Türkiye'ye özgü bir sorun olduğunu söylemek doğru olmaz. Ancak bu kadar büyük çapta ve açık bir şekilde geriye gidiş yine de oldukça az görülen bir durum.

Bütün bu sorunlar bir yana, Türkiye'nin kurucusuna borçlu olduğu çok güçlü bir bilim ve eğitim geleneği olduğunu da biliyorum. Türk arkadaşlarımdan bunu hep duyuyorum ve Türkiye'ye gittiğimde de bunu görmüştüm. Bütün bu birikimin bir anda yok olması mümkün değil. Ne olursa olsun bütün bu yaşananların ülkenin gerilemesi anlamına geleceğini düşünen ve buna direnecek olan birçok insan var. Tıpkı dünyanın her yerinde yapıldığı gibi, Türkiye'de de evrimi ve bilimi savunmak için mücadele etmek şart. Günümüzde Amerika ve İngiltere'de de kendi fikirlerini topluma dayatan sağ gruplarla mücadele etmek bir zorunluluk.

Öğrencinin de çaba göstermesi gerek

Bu güzel ve öğretici söyleşi için çok

teşekkürler Aylwyn. Son olarak Türkiye'deki öğrencilere ve genç bilimsan adaylarına bir önerin var mı?

Evrimsel genetik alanında çalışabilmek için evrimsel biyolojiyi genel hatlarıyla bilmenin yanında evrimsel süreçlerin arkasındaki matematiği ve genetiği çok iyi anlamak gerekiyor. Türkiye'de bu alanla ilgilenen öğrencilerin muhtemelen fazladan çaba harcamaları ve bu konuları kendi başlarına öğrenmeleri gerekiyor. Aslında bu dünyanın her yerindeki öğrenciler için geçerli. Çünkü nerede olursanız olun bir konuyu derinlemesine öğrenmek için ken-

diniz çaba sarf etmek zorundasınız. Amerika'da veya İngiltere'de bile eğitimde herhangi bir kısıtlama olmamasına rağmen popülasyon genetiğini, matematik ve hesaplama temeliyle birlikte öğreten iyi dersler bulmak oldukça zor olabiliyor. Dolayısıyla öğrenciler internet üzerinden bilimsel makalelere ulaşabildikleri ölçüde kendilerini eğitsinler. Bilimsel yayınlara ulaşabiliyorsanız, insanlarla bu konuda konuşabiliyorsanız ve ihtiyacınız olan yazılımları ve verileri internetten indirebiliyorsanız, evrimsel genetiği kendi başınıza öğrenmeye başlayabilirsiniz.

hercümerç

Ogan Güner

-Roman-

Kasım 1918. İşgal günleri. Dersaadet.

Galata izbehaneleri ve Pera'nın ısıltılı salonları arasında dumanlı bir hikâye.

Parvus. Şehirde ihtilal kıvılcımı arayan siyasi kâhin, bir devrim tüccarı.

Hayri. Sisin içinde saklı çeteleri deşifre etmekle vazifeli bir komiser.

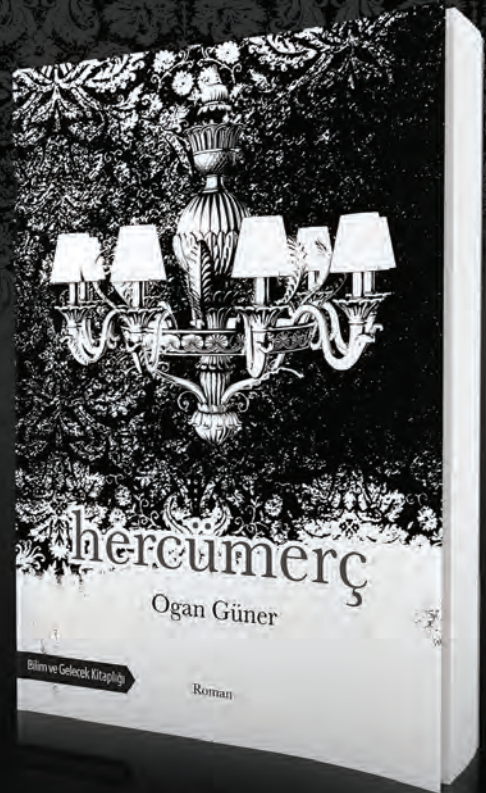
Asude. Yaşadığı döneme sığmayan, isyankâr bir feminist.

Ve Bolşevikler, mondenler, anarşistler, muhacirler, münzevi akşamcılar, nihilistler, başıbozuklar, dekadancerlar, İttihatçı eskileri...

"Ve istikbal ancak hercümerç içinde tasavvur edilebilir."

/hercumerç_roman

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Yaşamın kökenine ışık tutan yeni çalışma

Washington Üniversitesi'nden bir araştırma ekibi, Dünya'nın ilk dönemlerinde bu gezegen üzerinde bulunan molekülleri kullandı. Araştırmacılar; proteinlerin yapıtışı olan aminoasitlerin, membranları magnezyum iyonlarına karşı koruyabildiklerini ve zarları bu iyonlara karşı stabilize edebildiklerini keşfetti.

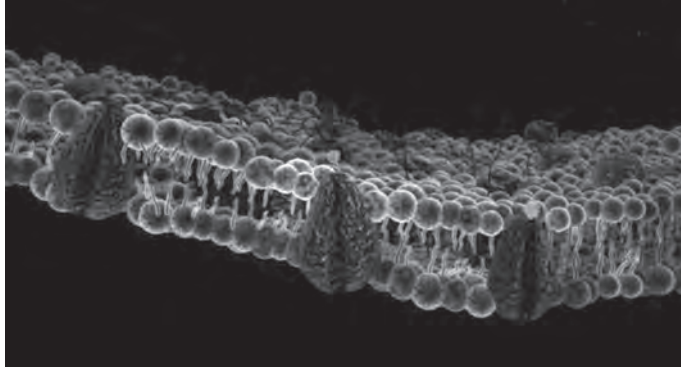
Çeviren: Gülseli Kırgıl

Günümüzden yaklaşık 4 milyar yıl önce, ilk hücrelerin kompleks ve karbonca zengin kimyasalların bulunduğu bir çorba içinde oluştuğu ortaya çıktı. Yapılan yeni çalışma sonucu ortaya çıkarılan bu bulgu, yaşamın kökeni hakkında uzun süredir devam eden bir bilmecenin cevaplanmasında ön açıcı olabilir.

Konuya dair önceki çalışmalar; bu hücrelerin, yaşam ortaya çıkmadan önceki dönemde bir kimyasal ikilem içinde kaldıklarını ortaya koymuştu: Bu hücrelerin, temel işlevleri yerine getirebilmek için içerisinde bulundukları çorbadan belirli iyonları almaya ihtiyaçları vardı. Ancak bu iyonlar, taşıdıkları yükler nedeniyle hücrenin membranını bozardı. İşte bu ikilem üzerinde çalışma yürüten biliminsanları, ilerleyen süreç içerisinde bu ikilemin nasıl çözüldüğünü anlamaya çalıştı.

Washington Üniversitesi'nden bir araştırma e-

Aminoasitler, hücrenin membran yapısının bozulmamasında rol oynuyor.

kibi, Dünya'nın ilk dönemlerinde bu gezegen üzerinde bulunan molekülleri kullandı. Ayrıca ekip, yağ asidinden yapılmış zarlarla çevrili, hücre büyüklüğünde olan sıvı dolu bölmeler de oluşturdu. Araştırmacılar; proteinlerin yapıtışı olan aminoasitlerin, membranları magnezyum iyonlarına karşı koruyabildiklerini ve zarları bu iyonlara karşı stabilize edebildiklerini keşfetti. Böylece hücrenin işlev kazanmasına engel olacak ikilemin nasıl ortadan kalktığına ilişkin sorular yanıt bulmaya başladı.

Ulusal Bilimler Akademisi'nin bir yayınında yer verilen çalışma çıktıları, 12 Ağustos günü yayınlandı. Bu çalışma ile aminoasitlerin elverişsiz ortamlarda membranları nasıl koruduğu ve stabilize ettiği açıklandı. Ayrıca araştırmacılar, hücresel yapıların yapıtaşlarının geçmiş dönemlerde nasıl ortak yerleşime sahip olduklarını da gösterdiler. Kimya ve biyomühendislik alanında çalışmalar yapan Profesör Roy Black, "Hücreler, tamamen farklı yapı bloklarına sahip, çok farklı yapı tiplerinden oluşuyor ve neden işlevsel bir şekilde bir araya geldikleri hiçbir zaman net olamamıştı" dedi ve ekledi: "Aslında temel varsayım da buydu, onlar bir şekilde 'bir araya geldiler'."

Black, çalışmalarını başka bir üniversitede yürüttüğü sırada, bu çalışmadaki eksiklikleri tamamlamak için Washington Üniversitesi'ne geldi ve yine bu üniversitede çalışma yürüten Sarah Keller ile birlikte çalıştı. Black, daha önceki çalışmalarından edindiği bazı bilgileri de bu araştırmaya taşıdı. Yağ asitlerinin membranı oluşturmak için toplanabile-

ceği gözleminden ilham alan Black, bu zarların RNA ve proteinlerin yapıtaşları için uygun bir yüzey olarak hareket edebileceğini gözlemledi.

Çalışmanın yürütücülerinden Keller, “Bu ilkel çorba içerisindeki molekülleri, uçuşan tenis topları ile zıplama halinde olan sert squash topları gibi hareket eden farklı tipteki moleküller olarak hayal edebilirsiniz” dedi ve şöyle devam etti: “Bu topların içerisinde bulunduğu kutunun bir yüzeyini bir çırtırtı ile kaplarsanız, o zaman sadece tenis topları bu yüzeye yapışacak ve birbirleriyle yakın olacaklar. Roy da molekül konsantrasyonlarının benzer bir mekanizma ile geliştirilebileceği görüşüne sahipti.”

Çalışma ekibi daha önce, RNA’nın yapı taşlarının yağ asidinden oluşan membrana tercihen bağlandığını ve kırılğan zarların tuzun zararlı etkilerine karşı stabilize edil-

diğini göstermişti. Ekip, aminoasitlerin membranları da stabilize edebileceklerini varsayarak bir deney düzeni oluşturdu. 10 farklı aminoasidin membranlarla nasıl etkilere girdiğini test etmek için çeşitli teknikler kullanarak çalışma yürüttüler. Ekip tarafından yürütülen deneyler, bazı aminoasitlerin membranlara bağlandığını ve onları stabilize ettiğini ortaya koydu. Hatta bazı aminoasitler, bir soğanın katmanlarına benzer şekilde eşmerkezli zar küreleri oluşturma gibi zarlarda büyük yapısal değişikliklerin oluşmasını tetikledi. Kimya bölümünde doktora yapan Caitlin Cornell, “Aminoasitler sadece vasikülleri magnezyum iyonuna karşı korumakla kalmayıp aynı zamanda da çok katmanlı vasiküllere benzer membranlar oluşturdular” açıklamalarında bulundu.

Bu çalışma, aminoasitlerin kon-

santrasyon değişikliklerine karşı da membranı stabilize ettiklerini gösterdi. Aminoasitlerin membranları koruduğuna dair yeni bulgular ve RNA yapıtaşlarının da benzer bir role sahip olduklarını gösteren önceki sonuçlar, membranların bu moleküllerinin ortak yerleşimi için bir alan olabileceğini göstermektedir. Keller, Black ve ekibi, bu moleküllerin işlevsel makineler oluşturmak için birbirlerine bağlandıklarını ifade ediyorlar.

Keşfin önemini vurgulayan araştırmacılara göre, konuya dair çalışmalar sürecektir ve böylelikle ilk işlevsel hücreye dair sorulara yeni yanıtlar verilebilecektir.

KAYNAKÇA

- 1) <https://www.sciencedaily.com/releases/2019/08/190812155502.htm>
- 2) <https://www.theatlantic.com/science/archive/2019/08/interlocking-puzzle-allowed-life-emerge/595945/>

Ağrıya duyarlı yeni bir organ keşfedildi

İsveç’te bulunan Karolinska Enstitüsü’nde çalışan yürüten araştırmacılar, ağrılı fiziksel hasarı algılayabilen yeni bir duyuşsal organ keşfettiklerini açıkladı.

Science dergisinde yayımlanan araştırmaya göre; toplum içerisindeki her beş kişiden biri neredeyse sürekli ağrı çekiyor ve bu kişiler, ağrı kesiciye ihtiyaç duyduklarını ifade ediyor. Bu noktadan bakıldığında sürekli ağrı hissi, toplum tarafından yüksek maliyetlere ulaşan ilaç kullanımı ile birlikte toplum tarafından baskılanmaya çalışılıyor. Ancak sağkalım için (kişilerin hayatta kalmaları için) ağrı hissine duyarlılık gereklidir ve bu duyarlılığın koruyucu bir işlevi de vardır. Örneğin, keskin bir cisim elimize saplandığında ya da kendimizi yaktığımızda dokuya zarar gelmesini önleyen refleks reaksiyonlar gerçekleşir.

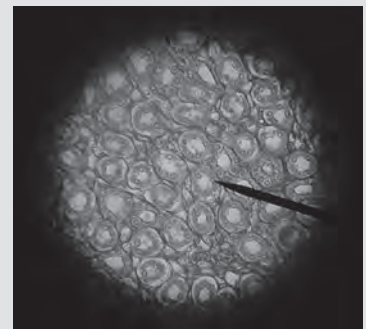
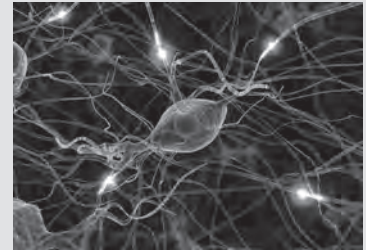
Karolinska Enstitüsü’nde çalışma yürüten araştırmacılar, cilt üzerindeki tehlikeli çevresel tahrişe duyarlı olan yeni bir duyuşsal organın keşfedildiğini duyurdu. Baskıya ve iğne türevi maddelerin cilde batmasıyla oluşan acıya duyarlı olan bu organ, ahtapot bacaklarına benzer uzun saçaklı çıkıntılara ve deri içerisine ağ benzeri bir biçimde yayılmış glia hücrelerine sahiptir. Çalışma, ağrıya duyarlı olan bu yeni organın neye benzediğini ve ciltte bulunan ağrıya duyarlı sinirlerle birlikte nasıl bir organizasyona sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Bu organın aktif hale gelmesi ile sinir sisteminde elektriksel kuvvet dağılımının gözlemlendiği ve bu durumun sonucunda gerçekleşen çeşitli reaksiyonlarla ağrı hissini oluşturduğu ifade ediliyor. Araştırmacılar, deney-

ler sırasında bu organı işlevsiz hale getirdi ve bu durumun sonucunda bireylerde fiziksel ağrı hissetme yeteneğinde azalma yaşandığı ortaya koyuldu. Dolayısıyla bu ağrı organı oluşturan hücrelerin fiziksel uyarılara karşı oldukça hassas oldukları sonucuna ulaşıldı.

Karolinska Enstitüsü Tıbbi Biyokimya ve Biyofizik Anabilim Dalı’nda çalışma yürüten Patrik Ernfors, “Çalışmamız ağrıya duyarlılığın yalnızca ciltteki sinirlerde değil, aynı zamanda yakın zamanda keşfedilen bu organda da bulunduğunu ortaya koydu. Bu anlamda keşif, fiziksel olarak hissettiğimiz duyumun hücresel mekanizmalarına dair anlayışımızı değiştiriyor” açıklamalarında bulundu.

Kaynak: <https://medicalxpress.com/news/2019-08-pain-skin.html>

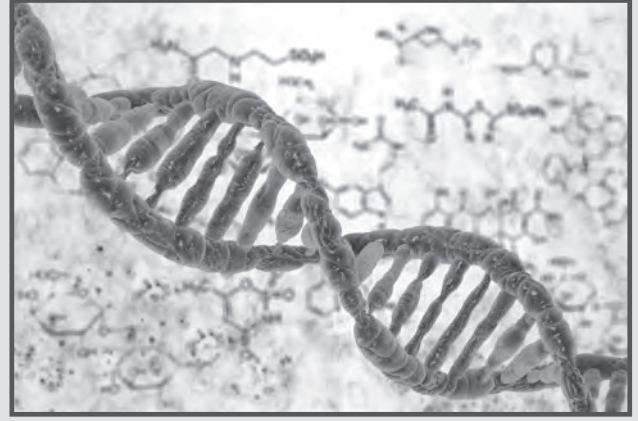

Ağrıya duyarlı bu organ, ciltteki epitel dokuda ağrı bir tabaka halinde bulunuyor.

Çeviren: Gülseli Kırıl

Göz rengi, saç rengi-tipi ve ten rengi nasıl belirleniyor?

Hangi mekanizmalar saç rengimizin belirlenmesinde etkilidir? Mavi gözlü ebeveynlerin kahverengi göz rengine sahip çocukları olabilir mi? Çevre şartları, bu özelliklerin belirlenmesinde genetik kontrol kadar önemli bir role sahip mi? Bu soruların yanıtları, genomumuzun içerisinde bir yerde.

Gülseli Kırğıl

Göz rengini belirleyen mekanizma

Bir insana ait göz rengine, gözün ortasındaki küçük kara bölgeyi çevreleyen alana göre bir isim verilir. Bu bölgenin ismi "iris"tir. Iris, çok açık maviden koyu kahverengiye kadar çok farklı renklerde olabilir. Iris bölgesi, renkli yapısının yanı sıra göz içine ne kadar ışık gireceğinin kontrolü açısından da oldukça önemlidir.

Genelleme yapmak doğru olmayacaktır ancak istatistiksel çalışmalar, kahverengi göz renginin dünya çapında en yaygın göz rengi olduğunu söylemekte. Bu noktada daha da derine inerek bir insanın göz rengini belirleyen biyolojik süreçlere göz atalım. Göz rengi, saç rengi, saç tipi, ten rengi ve benzeri özelliklerde olduğu gibi genetik materyalimizin kontrolü altındadır. Konu vücudumuz olduğunda renge dair her şey, melanin üretimine bağlıdır. Genetik materyal ise bu noktalarda öne çıkar. Göz rengine ilişkin genlerin çoğu söz geçiren melanin pigmentinin üretiminde şu veya bu şekilde görevlidirler; pigmentin üretimi, taşınımı veya depolanmasında iş görürler. Melanin miktarı ve pigmentin kalitesi ise, renk oluşumunu sağlayan ana etkenlerdir. İşte melanin pigmenti fazla olduğu durumlarda kahverengi göz rengi, pigment az olduğu durumlarda ise mavi göz rengi oluşur.

Genel olarak, göz renginin oluşumundan sorumlu olan 16 farklı gen bulunur. İnsanda 15. kromozom üzerinde bulunan bir bölge ise, göz renginin oluşumunda oldukça önemli bir rol oynar. Bu bölge üzerinde, birbirlerine oldukça yakın bir konumda bulunan iki gen taşınır: OCA2 ve HERC2. Bu iki genden HERC2, OCA2 geninin aktifleşme-

Canlıların yaşamlarını sürdürmesi için gerekli olan bütün mekanizmalar, genetik materyalimizin kontrolüyle şekillenir ve kişiye dair pek çok fiziksel özellik de, genetik materyalimiz tarafından düzenlenen bu mekanizmalar yoluyla belirlenir. Genomumuz, hücrelerimizin yenilenmesi ve çoğalması için çok önemli bir süreç olan hücre bölünmesinden, hücre içerisinde üretilecek bir proteine kadar pek çok noktada çeşitli görevlere sahiptir. Aynı şekilde genomumuz, çeşitli hastalıkların ortaya çıkışında etkili olabilir, yeni hücreleri var etmek için harekete geçebilir veya hastalıklı bir hücrenin yok edilmesi emrini verebilir.

Genetik materyalimiz üzerinde taşınan genlerin bir kısmı anlatım yaparak (gen anlatımı=bir genin protein üreterek işlevini yerine getirmesi) çeşitli yollarda aktif bir biçimde yer alıyorsa da bir kısmı anlatım yapmazlar. Başlangıçta anlatım yapmayan genlerin fonksiyon içermedikleri düşünülse de; ilerleyen çalışmalar bu gen bölgelerinin de çeşitli işlevlere sahip olduğunu ortaya çıkardı. Genetik materyalimiz üzerinde taşınan genler, anlatım yapsa da yapmasa da belirli özelliklerin oluşumunu sağlarlar. Bir genin olması gerekenden çok anlatım yapması durumunda belirli özelliklerde belirgin bir değişim gözlenirken, bir genin anlatım yapmaması durumunda işlev kayıpları yaşanabilmektedir.

Başlıktaki soruya dönecek olursak, yanıtı detaylandırmadan önce sorunun ana cevabını verelim: Bu özellikler, genetik materyalimizin kontrolünde şekillenir. Şimdi bu başlıkları tek tek ele alarak genomumuzun hangi mekanizmalar yoluyla bu özellikleri şekillendirdiğine bakalım.

sinde rol oynar. Melanin pigmentinin üretiminden sorumlu olan temel gen ise OCA2'dir. Bu genin ürettiği protein, melanin üreten ve depolayan hücresel yapılar olan melanozomların olgunlaşmasında rol oynar. Bu proteine, P proteini adı verilir. Tam da bu nedenle P proteini, iriste bulunan melanin pigmenti miktarında ve pigmentin kalitesinde önemli bir role sahiptir.

Ancak OCA2 geninde meydana gelen varyasyon yani çeşitlenme, P proteininin üretiminde azalmaya neden olur. Daha az P proteini, daha az melanin pigmenti anlamına geldiği için, iriste daha az melanin bulunması ile açık renkli irislerin oluşumu sağlanır.

Mavi gözlü anne-babadan kahverengi göz rengine sahip çocuklar doğabilir

Eğitim sistemi içerisinde bize öğretilen temel biyoloji bilgisi, göz renginin Mendelyen kalıtıma uygun bir biçimde oluştuğuna dayanırdı. Oysa konuya ilişkin genetik çalışmalar göz rengine dair daha kapsamlı ve ayrıntılı bir kalıtım modeli sunuyor. Bu modele göre, mavi gözlü ebeveynlerin kahverengi gözlü çocukları olabilir.

Göz renginin tek gen ile kalıtıldığı, mavi gözlü anne-babaların kahverengi gözlü çocuklarının olamayacağı sanılıyordu. Ancak araştırmalar gösteriyor ki, daha pek çok özellik gibi göz rengimiz de tek bir genin anlatım yapmasına bağlı değil. Genlerin kontrolü ile ilerleyen bu süreci olasılık hesabı üzerinden açıklayalım.

Eğer genetik materyalimizde aktif bir HERC2 geni bulunuyorsa ve bu gen OCA2'nin aktifleştirilmesi için anlatım yapıyorsa, OCA2'nin aktifleşmesinin ardından pigment üretimi gerçekleşecektir. Bu durumda göz rengini koyulaştıran, dolayısıyla kahverengi göz renginin oluşumunu sağlayan bir mekanizma işlemiş olacaktır. Bu durumun tersine eğer genomumuzda aktif bir HERC2 yoksa, aktif bir OCA2 de olmayacak, dolayısıyla pigment üretimini gerçekleştirecek gen anlatımı yapılamayacaktır. Böylelikle daha açık göz renkleri gözlenecek, mavi göz rengi oluşacaktır. Eğer genetik materyalimiz

aktif olmayan bir HERC2 nedeniyle aktifleşememiş ama yine de bir bozukluk taşımayan OCA2'ye sahipse, birey mavi gözlü olur. Çünkü pigment üretimini gerçekleştirecek gen anlatımı yapılamamıştır. Ancak eğer bu mavi gözlü birey, aktif bir HERC2 bölgesine sahip ancak OCA2 geninde bozukluk taşıyan mavi gözlü biriyle olan beraberliğinden bir çocuk sahibi olursa; bu çocuğun kahverengi gözlü olma ihtimali vardır. Çünkü yüzde 50 ihtimalle diğer kişiden gelecek olan HERC2 geni ile bu bireyde bulunan ve bozukluk taşımayan OCA2 geni pigment üretimini sağlayacak şekilde çalışabilirler. Eğer gen kombinasyonu bu şekilde olursa ve gen anlatımı doğru biçimde gerçekleşirse, mavi gözlü anne-babaların kahverengi gözlü çocukları olabilir.

Ancak bu durumun gerçekleşme yüzdesi oldukça düşüktür. Çünkü gerekli olan kombinasyon, göz renginin oluşumunda önemli bir yere sahip olan bu iki genin, genetik materyal üzerindeki konumları nedeniyle de gerçekleşmeyebilir.

Burada bir parantez açıp temel bir bilgiyi verelim: İnsanlar 23 çift kromozom seti taşır. Eşey ana hücrelerimizde görülen bölünme ile bu çiftler, farklı tiplerde hücreleri oluşturmak üzere bölünür. Böylelikle belirli bir özelliğe ilişkin genlerimiz kaç farklı şekilde (allel) bulunabiliyorsa bunsun, bir eşey hücresi bu özelliğe ilişkin allellerden sadece birini taşıyabilir. Bu demek oluyor ki, eşey hücrelerinin birleşimi ile yani döllenme ile oluşan bir bireyde belirli bir özelliğin oluşumunu sağlayan allellerden biri döllenmeyi gerçekleştiren eşey hücrelerinden, diğeri de diğeri e-

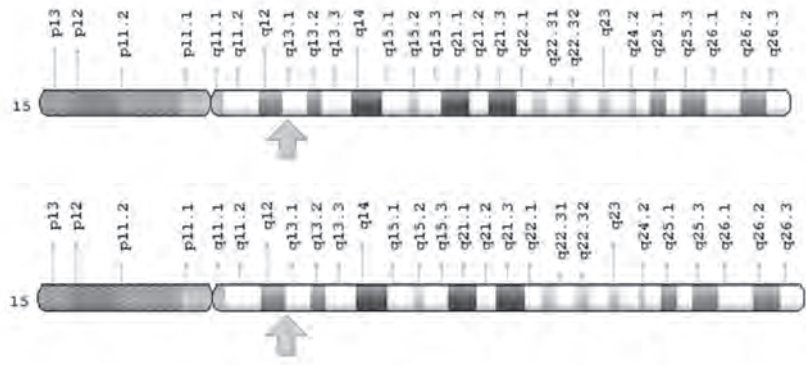
şey hücresinden gelir. Böylelikle oluşan bireyde de 23 çift kromozom setinin taşınımı sağlanmış olur. Burada belirtmemiz gereken şey, belirli bir özelliğin oluşumunu sağlayan allel yapılarının çok çeşitli olabileceğidir ancak bizler bu çeşitliliğin sadece iki tanesini ana genetik materyalimizde bulundurabiliriz ve bu özelliğe ilişkin allellerden sadece birini gelecek kuşaklara aktarabiliriz.

HERC2 ve OCA2'nin birbirlerine olan yakınlıkları nedeniyle bu genlerin gelecek kuşaklara aktarımı da birlikte yapılabilir. Yani bir bireyde bulunan HERC2 geni ile OCA2 geni genellikle birbirlerinden ayrı bir biçimde değil, bağlantılı bir biçimde aktarılır (Genetik bilimi açısından "bağlantı" kavramı, ebeveynlerden döllere birbirlerinden ayrılmadan aktarılan genler için kullanılan bir kavramdır). Bu da mavi gözlü anne ve babaya sahip bireylerde kahverengi göz renginin gözlenmesine neden olacak genetik kombinasyonun gerçekleşme ihtimalini düşürür. Fakat düşük de olsa böyle bir durumun oluşma ihtimali vardır.

Saç şeklini belirleyen genetik etmenler

Göz rengimiz gibi, saç tipimizin oluşumunda da genetiğimiz belirleyicidir. Saçımızın düz, dalgalı, kıvrıkcık olması ya da saç tellerimizin kalınlığı gibi hususlarda genetik materyalimiz önem taşır. Konuya ilişkin çalışmalar, genlerimizin saç tipimizin belirlenmesinde görev aldığını göstermektedir. Genlerde gözlenen allel çeşitliliği bir kişinin saç tipinin kıvrıkcık mı yoksa düz mü olacağını belirler. Saç tiplerinin genetik arka planına dair genel kanı

HERC2 ve OCA2 genleri, insanlarda göz renginin belirlenmesinde aktif bir rol oynar. Bu iki gen aynı kromozom üzerinde birbirlerine çok yakın bir bölgede bulunurlar.

ise, kıvrıkcık saç tipinin diğer saç tiplerine baskın olduğudur.

TCCH geni tarafından şifrelenen Trichohyalin isimli protein, saç folikülünün gelişiminde ve saçın iç kök kısmının oluşumunda aktif rol oynar. Aynı zamanda saçın fiziksel görünümünün oluşumuna da katkı sunar. Özellikle bu gende gözlenen çeşitlenmeler (varyasyonlar), saç tipinin de çeşitlenmesine olanak sağlar. Konuya dair yapılan bir çalışma, Avrupa kökenli insanların yüzde 45'inin düz saça, yüzde 40'ının dalgalı saça, yüzde 15'inin ise kıvrıkcık saç tipine sahip olduğunu belirtmiş ve bu saptama ile kişilerin genetik materyallerine dair veriler eşleştirilerek bir sonuca varılmıştır. Buna göre düz saçlı insanlar TCCH geninin aynı tipteki genetik varyasyonuna sahipken, kıvrıkcık saçlı insanlar TCCH geninin bir başka varyasyonuna sahiptiler.

Saça şekil veren ve saçın kalınlığını sağlayan ana madde keratin isimli proteindir. Bu protein yoluyla, hücrelerin saç liflerindeki dağılımları da belirlenir. Saç tipine dair bir başka çalışma, Asya kökenli insanlarda yaygın bir biçimde görülen kalın telli düz saç tipinin temel iki genin varyasyonlarından kaynaklı olduğunu göstermektedir. Bu genler EDAR ve FGR2'dir. Bu nokta da gösterir ki saç şeklinin belirlenmesinde de birden çok gen aktif bir biçimde rol oynar.

Genetik yapıdaki çeşitli değişiklikler, gen anlatımının değişmesi ve benzeri durumlar saç dokusu üzerinde çeşitli farklılaşmalara neden olabilir. Bu durumda, çeşitli sendromlar oluşur. Genetik materyalin sadece saç tipinin oluşmasını sağlamadığı, aynı zamanda saç dokusunu koruya-

bildiği ve belirli durumlarda da bu korumanın aksine çeşitli sendromlara neden olabildiği görülmektedir.

Birçok özellikte olduğu gibi, saç yapısı ve saç teli kalınlığını genetik materyalimiz dışında da etkileyen faktörler bulunur. Bunların başında hormonlar, bazı ilaçlar, saçımız için kullandığımız çeşitli kimyasallar ve çevre koşulları gelir.

Saç rengi nasıl belirleniyor?

Saç rengimiz de genomumuzda bulunan bilgilere göre belirlenir. Saç rengi de tıpkı göz renginde olduğu gibi melanin pigmentinin ne kadar üretildiğine göre değişir. Ayrıca melanin pigmentinin farklı türevleri de saç renginin oluşumunda görev alabilirler.

Saç renginin oluşumu konusundaki çalışmalarda en fazla öne çıkan gen, MC1R genidir. Bu gen, Melanokortin-1 olarak bilinen ve pigment yapımında işlevli olan reseptörün üretiminde rol oynar. Bu reseptör, melanin pigmentinin yapımı için görevli olan melanositlerin yüzeyinde bulunur.

Melanositler, iki tür melanin üretirler. Bunlar, eumelanin ve feomelanin'dir. Bu iki pigmentin miktarları, kişilerde saç ve cilt renginin belirlenmesinde önemli görevlere sahiptir. Eumelanin üretiminin görüldüğü insanlarda siyah veya kahverengi, feomelanin üretiminin gerçekleştiği insanlarda ise sarı veya kırmızı saç gözlenir. Reseptör ise, melanositler tarafından hangi tür melaninin yapılacağını belirler. Reseptör aktif olarak çalışıyorsa, melanositler eumelanin yap-

DNA analiz çalışmaları, özelliklerin belirlenmesinde genomun nasıl bir rol oynadığını ortaya çıkarıyor.

mak için teşvik edilir (Bu noktada kahverengi saç renginin baskın hale gelmesini sağlayan mekanizmayı da anlayabiliyoruz). Aktif değilse eumelanin yerine feomelanin üretilir ve sarı ve kırmızı tonlu saç renkleri gözlenir. Reseptörün çalışmamasını sağlayan ise, MC1R genindeki bir tür varyasyondur. MC1R geninde görülen değişimler, Melanokortin-1 Reseptörü'nün hücreyi eumelanin üretimi için uyarma yeteneğinde azalma görülmesine ve böylelikle diğer pigmentin üretiminin artmasına neden olur. Bu durumun gözlemlendiği insanlar, daha açık saç ve cilt renklerine sahip olurlar. Bu noktada yeniden belirtmek gerekir ki, saç rengi de tek bir genin kontrolünde değil birçok genin birlikte çalışması veya çalışmaması yoluyla kontrol edilir. MC1R geninin önemini vurgularken bu noktayı gözden kaçırmamak gerekir.

Çoğu insan, ebeveynlerinden kendisine kalıtılan MC1R geninin işlevsel iki kopyasına sahiptir. Dolayısıyla insanların yüzde 90'ında kahverengi veya siyah saç rengi gözlenir. Çünkü anlatım yapan MC1R geni çalışan bir reseptör demektir; bu durum da eumelanin üretimini artıracak ve kişilerde kahverengi veya siyah saç rengi oluşumu gözlenecektir. Bazı insanlarda, MC1R geninin anne veya babadan gelen bir kopyasında farklılık gözlenir. Bu durumda bu gen tam kapasite çalışmaz; fonksiyon kaybı olarak adlandırılan bu değişiklikler, eumelanin üretiminde azalmaya neden olur. Böylece diğer pigmentin üretimi görece daha yüksek kalacağından, kumral veya kırmızı saç renklerinin oluşumu gözlenecektir.

MC1R geninin her iki kopyasının

İnsanlarda saç renginin, göz renginin, deri renginin ve hatta deride bulunabilen çillerin oluşumu melanin isimli pigmente bağlıdır.

da da işlev kaybı görüldüğü durumlarda, sadece feomelanin pigmenti üretimi gerçekleştirilebilir. Her iki gen kopyasında da bozukluk yaşanması durumunda kişilerin saç renkleri, genellikle çok yoğun kırmızı tonlarında olur. Bu yolakların hepsinde diğer genlerin de etkili olduğu gerçeğinden hareket edecek olursak, bu tip durumlarda bazı istisnalar da gözlenebilir. (Bu genlerden bazıları: ASIP, DTNBP1, GPR143, HPS3, KITLG, MLPH, MYO5A, MYO7A, OCA2, SLC45A2, SLC24A5, TYRP1, TYR, ERCC6, GNAS, HERC2, IRF4, OBSCN, SLC, SLC, SLC, SLC5, GNC, HERC2.) Saç renginin oluşumu sağlayan genlerden bazıları çok daha farklı görevleri de yerine getirir. Bu görevlerden bazıları; protein üretiminin basamağı olan gen transkripsiyonu, DNA onarımı, kalsiyum gibi maddelerin hücre zarı boyunca taşınımı ve saç foliküllerinin oluşumudur.

Saç rengi zamanla değişim gösterebilir. Saç rengimizi etkileyen genetik yapımızda zamanla meydana gelecek bir değişiklikten çevre şartlarına kadar pek çok durum, saç rengimizde değişim yaşanmasına neden olabilir.

Ten rengi

İnsanlarda ten rengi, çok farklı tonlarda gözlenebilir. Bu noktadaki renk yelpazesi, melanin pigment üretimi ile kontrol edilir. Melanin pigmentinin miktarı ve türü, insanlarda ten rengini belirler. Eumelanin ve feomelanin, saç renginin belirlenmesinde olduğu gibi ten renginin belirlenmesinde de öne çıkarlar. Eumelanin üretiminin daha fazla gözlemlendiği bireylerde ten renginin daha esmer olduğu bilinmektedir. Eumelanin üretiminin sınırlı olduğu dolayısıyla feomelanin üretiminin daha fazla görüldüğü bireylerde daha açık renkli ten tipleri gözlenmektedir. Genomumuz tarafından üretilen proteinler ve yine genetik materyalimiz tarafından düzenlenen yolaklar ile belirlenen ten rengimiz, saç rengimizin belirlenmesine benzer bir mekanizma ile oluşur.

Vücudumuzu saran deride bir tabaka olan epidermis üzerinde bulunan melanosit adı verilen hücreler

tarafından üretilen melanin pigmenti ve türevleri, ten rengimizin belirlenmesinde önemli rol oynar. Bu melanositlerin çalışıp çalışmaması, Melanokortin 1 Reseptörleri tarafından kontrol edilir. Bu reseptörler ise MC1R geninin anlatım yapıp yapmamasına bağlıdır. Eğer bu genin anlatım yapmamasını sağlayan bir durum söz konusu değilse, mekanizma kişilerde genellikle koyu renkli cilt tipi gözlenecek şekilde çalışır. Bu durum, genetik bilgi hasar görene ve anlatım yapmayı bırakana kadar böyle devam eder. Daha açık renkli cilt tiplerine sahip insanlar, MC1R geninin aktifleşmesini engelleyecek varyasyonlara sahiptir.

Bu genin dışında pek çok genin deri renginin belirlenmesinde aktif rol oynadığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Balıklar üzerinde yapılan bir çalışma, kit ligand (kitlg) geninin aynı tür balıkların farklı renkli üyelerinde renk ayrışmalarına neden olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca insanların da bu genin farklı versiyonlarına sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışmaya göre; kit ligand geni, melanositlerin çalışması için büyük bir öneme sahip. Bir insan veya bir balık, bu genin iyi çalışmayan bir varyasyonuna sahip olurlarsa, melanositleri de varlıklarını sürdüremez ve pigment üretimi sınırlanır. Bu sayede açık renk tonlu cilt renkleri gözlenir.

Zebra balığı üzerinde yapılan bir diğer çalışma ise, SLC24A5 isimli genin ten renginin belirlenmesinde rol oynadığını ortaya koydu. Bu genin çalışmadığı durumlarda

İnsanlarda cilt rengi, melanin pigmenti ve türevlerinin miktarına ve cinsine bağlı olarak değişkenlik gösterir.

balıklarda açık cilt renkleri görülmekteydi. Araştırmacılar, insanlarda da bulunan bu genin çalışmadığı durumlarda açık tonlu cilt renkleri gözlemlendiğini fark etti. Ancak biliminsanları, kitlg genindeki durumun aksine SLC24A5 geninde tam olarak nasıl bir mekanizma işlediğini henüz net bir biçimde bilmiyorlar.

Biliminsanları tarafından yapılan genetik çalışmalar, Asya'nın doğusunda yaşayan insanların çoğunlukla aktif olmayan bir kitlg genine sahip olduklarını belirtiyor. Yine konuya dair benzer çalışmalar, Avrupa'nın kuzeyinde bulunan insanların genellikle SLC24A5 geninin daha az ölçeklerde çalıştığını ve yine bu bölgede yaşayan insanlardan bazılarında cilt renginin, aktif olarak çalışmayan bir MC1R geninin kontrolü ile şekillendiğini gösterdiler.

KAYNAKÇA

Saç şeklinin belirlenmesinde genomumuzun rolü için kaynakça:

- <https://ghr.nlm.nih.gov/gene/TCHH#resources>
- <https://ghr.nlm.nih.gov/primer/traits/hairtexture>
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK10037/#A2933>

Saç renginin belirlenmesinde genomumuzun rolü için kaynakça:

- <https://ghr.nlm.nih.gov/primer/traits/haircolor>
- <https://ghr.nlm.nih.gov/gene/MC1R>

Göz renginin belirlenmesinde genomumuzun rolü için kaynakça:

- <https://ghr.nlm.nih.gov/primer/traits/eyecolor>
- <https://ghr.nlm.nih.gov/chromosome>

Ten rengimizin belirlenmesinde genomumuzun rolü için kaynakça:

- <https://ghr.nlm.nih.gov/gene/MC1R>
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14616056>

Savaş, barış, emek ve emperyalizm

Askerlik bilimi savaş bilimidir. Askerlik sanatı savaş sanatıdır. “Barış bilimi” var mı? “Barış sanatı” sözünü hiç duydunuz mu? Savaş edebiyatı vardır, ama barış edebiyatı denilen bir şey yoktur. Strateji ve taktik kavramları, savaş pratiğinin nesnel bir şekilde, bilimsel yöntemlerle yürütüldüğünü gösterir. Bu kavramlar barış için kullanılmaz. Çünkü barış, savaşın parçasıdır. Savaşların strateji ve taktikleri arasında çeşitli şekillerde “barış” da yer alır. “Barış teorisi” de yoktur, bunun yerine “barış ütopyası” vardır.

Alp Hamuroğlu

Savaş konusu, savaşın özel mesleği olan askerliğin kapsam alanındadır. Ve savaşı en iyi bilenler ve bilecek olanlar, mesleği askerlik olanlardır. Gene de savaş, hayatın içinde çoğunlukla herkesin biraz da olsa ilgisini çeken bir konu olduğundan pek bilinmez değildir. Herkes bir savaş dönemi yaşamamıştır, hatta insanların büyük çoğunluğu savaşmamış, bir savaş görmemiş, bir savaşa tanık olmamış, bir savaş içinde kalmamıştır. Ama savaşın dehşeti ve felaketi, öğrendiği ölçüde herkesi ürkütmüş ve düşündürmüş olmalıdır.

SAVAŞ: HER ŞEYDEN ÖNEMLİ

Savaşların cesaret, azim, iman, silah ve asker üstünlüğü, eğitim, komuta, “altın”, düzen vb. gibi şeylerin sonucunda kazanıldığı söylenir. Doğrudur da, ancak savaşların bunlar kadar, belki bunlardan çok, hazırlık, doğru değerlendirmeler ile iyi planlama ve stratejilerle kazanıldığı da bir gerçektir. Bunlar ise, savaş için harcanan emeklerle ilgilidir. Kaldı ki, yukarıda ilk sayılanlar da gene emeğe dayanır. Cesaret, azim, iman gibi kişilere özgü özellikler de emek verilmeden kendiliğinden ortaya çıkmaz.

Sonuçta savaş emek ister. Savaş emeğinin maliyeti de çok yüksektir. Ayrıca emek çok yönlüdür ve emek, toplumsal hayattaki en çarpıcı, en vazgeçilmez ve en can alıcı savaş hazırlıklarının gereği, dayanağı ve temelidir. Çünkü savaş hazırlıkları hafife alınmaz, öneminden vazgeçilemez, ertelenemez, ihmal edilemez.

Üstelik savaşların kazanılmasını sağlayanlar olarak sayılanların hiçbiri diğerlerinden daha önemsiz görülemez.

Bir hazırlığı olmadan savaşa maruz kalan ordu veya toplumların durumu genel olarak çok acıklıdır. Bu yüzden baskın savaş stratejisi, en önemli ve en yararlı savaş stratejileri arasındadır.

Savaş için, birbirine denk olması gerekmez ama karşılıklı iki askeri güç olması gerekir. Taraflardan biri askeri örgütlenme içinde olmayıp silahsızsa, ki bu o tarafın savaşabilecek bir güç olmadığını gösterir, bu durumda yaşanan çatışmaya savaş denmez, denemez. Bu, bugünün çok kullanılan bir tabiriyle, orantısız güçlerin karşı karşıya gelmesidir ve gerçekleştiğinde genel anlamda bir kıyımla sonuçlanır.

Silahlı olan taraflardan biri savaştan kaçınırsa,

savaşı göze alamıyorsa karşı tarafa boyun eğiyor demektir. Bu durumda zaten savaş olmaz; silahlı saldırı olsa da bu, savaş değil gene kıyımdır.

Savaş nedenleri, savaşların nedeni

“Nedensiz” savaşlar varsa da savaşların hep nedenleri vardır ve bunlar savaşları anlamak için ilk ele alınmak durumunda olan etkenlerdir. Nedenler, bazen güçler (devletler vb.) arasında ortaya çıkan sorunlar ve anlaşmazlıklardır. Bu tür nedenlerle çıkan sorunlar anlaşarak çözümlü atılabilir, diplomasi olumlu bir rol oynayabilse, bu tür nedenli savaşlardan kaçınmak mümkün olur. Dolayısıyla savaşlar anlaşmazlıkların anlaşmayla çözülemediği durumlarda yaşanır. Daha başka (ve ünlü) bir ifadeyle, savaş, siyasetin güçle ve silahla sürdürülmesidir.

Savaşın ilk, belli başlı ve temel nedeni hâkimiyet kurmaktır. Kurduktan sonra da daha geniş alanlarda hâkimiyet kurmaktır. Olabilecek en geniş alanda kurduktan sonra gene hâkimiyet kurmaktır. Bu böyledir, ancak böyle tanımlamalar bilimsel değildir. Çünkü güdülere göndermede bulunmaktadır, insanın doğası olduğu varsayılan bir sava dayanmaktadır. Oysa barış içinde yaşayan insan toplulukları vardı. Belki bugün bile vardır, hatta bugün uygarlığın henüz ulaşmadığı yerlerde barış mutlakası vardır. Savaş, insanın doğası değildir.

Burada rol oynayan etken uygarlıktır. O halde uygar insan neden savaşır, uygarlıkta neden savaşılır, uygarlıkta savaş neden vardır?

Savaşların ne zaman toplumsal olgular olduğunu belirlersek soruları ele alabiliriz.

Üretim ve ticaret dönemi öncesinde, yani “uygarlığın belirli bir aşamasının” öncesinde⁽¹⁾ savaşlar, toplumların değil toplulukların savaşlarıydı. Bu anlamda bunlar “savaş” değildi. Sözcükler benzeşiyor olabilir, ama bunlar yalnızca çatışmalardı (savaşa çatışmanın üstünde bir şeydir, yüksek örgütlenme ve toplumsal bir düzey gerektirir). Toplumlaşma gerçek insanlaşmanın ve uygarlaşmanın gereği ve göstergesi olduğuna göre, üretim ve ticaret savaşına ihtiyaç duya-

caktır, alış-satış başlamışsa gerçek savaşın nedenleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Korunacak, sürdürülecek ve ilerletilecek şeyler vardır. Üretim sömürüyü davet etmiştir, sonra da mülkiyeti doğurmuştur. Güç ve silahlanma, bunların olduğu ve sömürüyle hâkimiyet için kurulan düzenin sürdürülmesini sağlayacaktır. Bu, zor temelinde bir örgütlenmeye yol açmıştır ve böylece savaşın maddi temeli de oluşmuştur. Ticarette savaşla ilişki somuttur. Çünkü ticaretin çapı bütün işlevleri genişletmiştir. Savaş, ticareti önce yürütmeye, sürdürmeye, sonra daha kapsamlı ve yaygın hale getirmeye, en sonunda da güvence altına almaya yöneliktir. Değerleri (yerüstü ve yeraltı değerlerini, hammaddeyi, yaşamak ve üretim için gerekli doğal ürünleri) almak, edinmek, gasp etmek, aktarmak, değiş tokuş yapmak (bu sonuncusu biraz “barışçıldır” hatta) savaşla sağlanır.

Öncelik üretimdedir. Üretim ticaret gerektirmiştir. Çünkü sistemli yapılan ve sürdürülebilir olan bir üretim süreci başladığında ve bu geliştirildiğinde üretim fazlası, daha doğrusu “tüketilemeyen fazla” ortaya çıkmaya başlar. Bu fazla, ticareti doğurmuştur. “Fazla” verilir, olmayan alınır, verilen “fazla” karşılığında ihtiyaç karşılanır.

Ticaret, uygarlığın gelişmesini sağlamıştır. Ticaret, sınıflaşmadır, işbölümüdür, örgütlenmedir, kurumlaşmadır, devletleşmedir. Ticaret aynı zamanda “coğrafyanın” genişlemesini sağlamıştır, yaşanan alanlardan dışarıya çıkılır. Toplumsal ilişkiler boyutu, toplumlararası ilişkiler boyutuna yükselir, kültürler arası ilişkiler yenilikleri, gelişmeyi ve birikimi doğurur. Ticaret üreti-

Savaşın dehşeti ve felaketi, öğrendiği ölçüde herkesi ürkütmüş ve düşündürmüştür.

me dayanır, ama merkezleşmeye de ihtiyaç duyar ve kentleşme ile yürümek zorundadır. Üretim ve üretime dayanan ticaret yapmayan topluluklar kentleşmezler. Kentleşme, uygarlığın üst düzeye doğru ilerlemesidir. Uygarlık, kent terimleriyle bağlantılıdır (örneğin, kent = medine; medeni, medeniyet).

Politikanın devamı ve uzantısı olan savaş, bu ekonomik altyapıya bağlıdır. Sömürü ve mülkiyetle birlikte ticaretin gereğidir. Bu genel nitelendirme ekonomik çıkarlar için savaş çıkarmaya kadar uzanır. Bu arada, savaşların yan ürünlerinden biri savaş zenginleri de sayılmalıdır. Her savaş, korkunç yoksulluk ve yoksunlukların yanı sıra savaş zenginliklerinin de nedenidir. Savaş süresi ve sonunda hesapta olmayan vurgunlar, bazen yeni sınıfların ortaya çıkmasına bile yol açmıştır.

Savaşların, önceleri, güvenlik amacıyla sınırları genişletmek, daha geniş alanlara hâkim olmak, stratejik ihtiyaçları karşılamak için yapıldığını belirledik. Buna 18. yüzyıldan sonra, milli devletleri savunmak zorunlulukları⁽²⁾ ile “mümkün olduğu kadar geniş ölçekli” milli devlet kurma gereği⁽³⁾ de eklenecektir.

Savaş nedenleri üzerinde dururken, “nedensiz” savaşlardan hiç söz etmeden de olmaz. Belirli bir çıkar hesabına dayanmayan “saçma savaşlar” da vardır, -çok fazla olmamakla birlikte- tarih boyunca görülmüştür. Bunlar, ya duyguların ya da bozuk kişiliklerin toplumları sürüklemesinin sonucu olur, olmuştur.

Ticaret: Deniz savaşları, denizde savaş

Binyıllar boyunca taşıma-nakliye yolu karalar ve denizlerdi. Kıta-

lararası ilk kara nakliye yolu “İpek Yolu”ydı. Bu yol çok yönlü ve geniş üretim yapan bir tarafın, Doğu toplumlarının yoluydu, esas olarak dışsattım (ihracat) içindi. Önceleri kervanlar güvenlik birimlerini bünyesinde barındırırdı. İlişkiler yoğunlaştıkça, kervanlar çoğaldıkça, geliş-gidişler arttıkça, ticaretin çapı büyüdükçe, kervan güvenliği güzergâhın güvenliğini gerektirdi. Menzil boyunca güvenlik sağlanmadan ticaret gelişmiyor ve kalıcılaşmıyordu. Bunun yol açtığı ise, geniş bölgelere hâkimiyet kurmuş örgütlenmeler, imparatorluk haline gelmiş devletlerdi.

Denizlerin ulaşım için kullanıldığı yerlerde su yollarının değerlendirilmesi en eski çağlarda başlamıştı.

Gemilerde güvenlik birimleri gemi yapısı içinde yer alamadığından, (özellikle Akdeniz ve Avrupa gemilerinde) gemi boyutlarının güvenlik sistem ve personellerini barındırması mümkün olmadığından gemiler iki çeşide ayrıldı: Nakliye ve mal taşıma gemileri ile savaş gemileri. Deniz yollarında taşımacılık yapan gemilerin güvenliğini savaş gemileri sağlayacaktı. Güvenliği ortadan kaldıran korsan, savaş gemisi kullanır. Ticareti sürdürmek isteyen ve ticaretin güvenliğini sağlayan örgütlenme de savaş gemilerini. “Gemiler”, donanma demektir. Korsan gemileri donanma durumuna gelmez, sayıca az olmasalar da onlara donanma denmez, merkezi ve örgütlü değildirler. Devletle-

rin savaş gemileri ise donanmadır. Korsan, yağma ve soygun için saldırı yapar; donanmalar ise güvenlik ve hâkimiyet için savaş. Deniz savaşları, denizlerde ticaretin sürmesini sağlamıştır. Her donanma, yüzlerce ve binlerce ticaret gemisinin işini yapmasının teminatı olmuştur.

Keşifler sonrasında sömürgeler çağında donanmalar sömürünün ve sömürgecilerin hizmetindedir.

Savaşların çeşitleri

Savaşın, olumlu anlamda, saldırılara karşı savunma savaşı, dış güçlere direnme savaşı, halk savaşı, gerilla savaşı, barış için savaş, devrimci savaş gibi türleri var. Bu sayılan türdeki savaşlar genellikle haklı savaşlar olarak nitelendiriliyor.

Düşmanlığın, yayılcılığın, sömürgeciliğin, dinsel veya etnik farklılıkların ve emperyalizmin savaşları; bu savaşlar genel anlamda karşı çıkılan ve karşı çıkılması gereken savaşlardır. Çünkü haksız ve kabul edilemez savaşlardır. Böylece savaşların esas olarak haksız ve haklı savaşlar olarak iki çeşit olduğunu görüyoruz.

İki tarafın da haksız olduğu savaşlar vardır ama iki tarafından da haklı olduğu bir savaş hiçbir zaman olmamıştır.⁽⁴⁾

Burada önemli bir nokta, savaşta ki haklılık kavramının eğilip bükülmesi, haklı savaş kavramının kötüye kullanılması ve istismar edilmesidir. Örneğin, dış güçlerin kışkırtması ve

desteklemesi sonucu azınlık ayaklanmalarının, 19. yüzyıl ikinci yarısının sonrasından başlayarak emperyalizmin örgütlediği ayrılıkçı “milli” silahlı girişimlerin, terörist eylemlerin yaptıklarının, bu ve bunlara benzer “mücadelelerin”, “halk savaşı”, “gerilla savaşı”, “bağımsızlık savaşı”, “özgürlük mücadelesi” vb. şeklinde nitelendirilmeleri. Günümüzde emperyalizmin milli devletleri bölme, parçalama siyasetlerine hizmet eden bu ayrılıkçı hareketler, emperyalizm ve onun sözcüleriyle yandaşları tarafından bu şekildeki kavramlar kullanılarak olumlu gösterilmek istenmektedir. PKK’nın ülkemizdeki faaliyetlerinin Batı dünyasında özgürlükçülük, bağımsızlıkçılık, milliyetçilik olarak nitelendirilmesine hiç de az rastlanmadı. Bu tür çarpıtmalar, ülkemizi hedef alan anlayışların uygulamalarıdır.

20. yüzyılın dünya savaşları emperyalist savaşlar olduğu için haksız savaşlardır. Ancak birinci ve ikinci dünya savaşının ikisi de, savaş hazırlığı ve başlamasında taraflar için “milli çıkarlar” içindi! Haksız savaşlarını “haklı” göstermeye çalışılmalarının amacı, kendi kitlelerinin savaşa razı olması, savaşa katılmaları ve savaş desteklemelerini sağlamaktır.

Savaşın haklı ve haksız olmasının ölçütü yalnızca saldırı ve savunma gibi siyasal kavramlarla ilgilidir. Saldırı veya savunma; bunlar savaş hukukunun da temel kavramlarıdır.

Ahlak ölçütüyle savaşları sınıflandırmaya çalışmak, nesnellikten uzaklaşmaya götürür. Çünkü, “Savaş siyasettir, savaşın kendisi, siyasi bir eylemdir; eski zamanlardan bu yana siyasi nitelik taşımayan tek bir savaş görülmemiştir”.⁽⁵⁾

Haklı-haksız ayrımı dışında savaşları, ilkel savaşlar, klasik savaşlar, uygar (modern) savaşlar ve postmodern savaşlar olarak sınıflandıranlar da olmuştur.

“Kutsal savaş” ve “kutsal” terör

Kutsal savaş, aslında bir savaş çeşidi değildir. Çünkü bütün olumsuz savaş çeşitleri kutsallık kılıfına sokularak itiraz edilemez hale getirilebilmekte ve meşrulaştırılmak, kitlelere benimsetilmek istenmektedir.

Savaşlar, bu yüzden, haklı nitelikte olup olmadıklarına bakılmaksızın kutsallaştırılmışlardır. Kutsal savaş ve din savaşları ise, her zaman haklı savaşlar olarak nitelendirilmeye çalışılmışlardır. Oysa çoğunlukla öyle değildirler.

Ayrıca kutsal savaş bir savaş türü, savaş tarzı değildir; her savaş gibi yürütülür, her savaş gibi yapılır. Kutsal savaş, savaşın kutsallığa büründürülmüş olduğunun, kutsal olduğunun, dinsel amaçlarla yapıldığının ileri sürülmüş halidir. Kutsal savaş, “kutsanmış savaş”, “din savaşları”, “kutlu savaş” ve “kutsal mücadele” şekillerinde de adlandırılmaktadır.

Günümüzde emperyalizm uyguladığı siyasetlerin savaşlarına kutsal kıyafetler giydirmekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. En son, 20. yüzyıl sonunda ve 21. yüzyıl başında ABD’nin İslam ülkelerine saldırıları demek olan Büyük Ortadoğu Projesi döneminde ABD Başkanı, Amerika’nın, tarihteki en büyük kitlesel kutsal savaş olan “Haçlı Seferleri” yaptığını söylemişti. Böylece haksız savaş olan Haçlı Seferleri bugün aklanmaya çalışıldığı gibi, emperyalist saldırganlığa da kutsallık görüntüsü verilmekteydi.

Tanrılarla ordular arasında ilişki: Tanrılar, en iyi silahları olan, en iyi eğitilmiş ve en uygun özellikteki askerlere sahip, en iyi generalleri olan ordulara yardım eder! Sonuçta savaşlarda kazanan, ordular kadar silahlardır. Örneklere, kılıçları çeliktan olanların demir kılıçlıları, ateşli silahlıları olanların ok-yayla savaşanları, tankları olanların tankı olmayanları yenmeleridir.

Tarihte kutsallaştırılmış terör dış güçlerce yönlendiriliyor ve yönetiliyor olmayabiliyordu, ama günümüzde belki bütün “kutsal terör” örgütleri emperyalizmin kontrolündedir. Emperyalizm, gerektiği ve uygun gördüğü zamanlarda bunları yaratmakta, finanse etmekte, silahlandırmakta, beslemekte ve kullanmaktadır. Örneğin, “11 Eylül” sonrasında, emperyalizmin yeni düşman yaratma planları gereğince İslami terör örgütleri ortaya çıktı (çıkarıldı) ve halen de faaliyet halindedir. Emperyalizm, sahibi olduğu ve yarattığı bir terörle “mücadele”

etmektedir! İslam görüntüsü altında ortaya çıkan bu terör örgütleri, o kadar kötü, zalim, vahşi, gaddar, kıyıcı ve iğrençtir ki, bunların terör eylemleri o kadar çok ülkede ortaya çıkmaktadır ki, onlara karşı mücadele etmek “insanlık görevine” dönüşmüş durumdadır ve bunun için Amerikan emperyalizminin toparlayıcılığı altında ve onun yönetiminde bütün dünya birleştirilmektedir!

“Kutsal terör”ün içyüzünde, küresel bir senaryo sırtmaktadır.

Savaşları kim çıkarıyor, kim yapıyor?

Savunma savaşları ve bağımsızlık mücadeleleri dışında savaşlara karar veren hiçbir zaman halk ve kitleler olmamıştır. En fazlasıyla halkın “onayladığı” savaşlardan söz edilebilir. Ama aslında o da savaşı halkın onaylamasından çok, savaşın halka onaylatılmasıdır! Halk savaş çıkardığını sanıyor, savaşın sahibi ve sorumlusu olduğunu düşünüyor olabilir, ama aslında savaşı çıkaranlar başkalarıdır. Kitleler en azından savaşmanın gerekli (şart) olduğunu sanıyor da olabilir, ama aslında savaşı gerekli görenler başkalarıdır. Bu “başkaları”, toplumu yönetenler ya da etkileyen ve kandıranlardır. Dolayısıyla konu, kamuoyu-savaş ilişkisi ve “propaganda” alanındadır.

Savaşın sahipleri kimi zaman gö-

rünmez olmaktadır, ya da en azından başka bir “savaş çıkarıcı”ya yıkılmış olarak kendini belirli ölçülerde gizlemektedir.

Savaşlarda kimlikler çoğu zaman aldatıcıdır. Savaşın amacı ve “sahibi” gösterilmek istenmediğinde, savaşanlar çeşitli kimlikler olarak ortaya çıkarılırlar. Kimlikler her zaman savaşlara yapıştırılan ve açıklamalar ile yorumlamaları “kolaylaştıran” (buna yüzeyselleştiren ve aynı zamanda saptıran da diyebiliriz) bir rol oynamıştır.

Savaşlardaki insan kitlesi, o savaşın toplumunun nüfusuna uygun düşmüyorsa kiralık askerler, hatta kiralık ordular devreye girer. Eski ve antik çağlardan beri kiralık savaşan güçler kurumlaşmış durumdadır.

Savaşçı toplumlarda ve savaşa göre biçimlenmiş, örgütlenmiş ve yapılanmış devletlerde savaş çıkarmanın tartışması bile olmaz. Oralarda savaş, devletin vazgeçilmez ve temel işlevleri arasındadır.

Savaşlarda kim savaşıyor? Savaş sonunda kim kazanıyor, kim kaybediyor?

Peki, savaşın öznesi? Buna ayrı, farklı ve birbirine karşıt iki ayrı yanıt var. Örneğin, Napoleon Bonaparte (1769-1821), yanıtlardan birinin sözcüsü gibidir. Bunu son derece açık bir şekilde, şöyle anlatıyor:

Ticaret ve savaş arasındaki ilişki somuttur. Çünkü ticaretin çapı bütün işlevleri genişletmiştir. Savaş, ticareti önce yürütmeye, sürdürmeye, sonra daha kapsamlı ve yaygın hale getirmeye, en sonunda da güvence altına almaya yöneliktir.

“Galyahılar Romalı askerler tarafından değil, Sezar tarafından mağlup edildi. Roma’nın, karşısında titredığı, Kartacalı askerler değil, Hannibal’dı. Hindistan’a korku salan, Makedon mızrakları değil, Büyük İskender’di. Weser ve Inn’e ulaşan Fransız ordusu değil, Turenne’di. Prusya’yı yedi yıl boyunca Avrupa’nın en görkemli üç gücüne karşı savunan Prusya askerleri değil, Büyük Friedrich’ti.”

Bizim tarihimizdeki savaşlar da bizlere buna benzer ele alışlarla ifade edilmişti hep. Malazgirt Alparslan’ın, Fetih Fatih’in, Ankara Savaşı Timur’un savaşı ve zaferiydi.

Zaten tarih eskiden, yani “klasik tarih” dediğimiz tarih, kahramanlık öykülerinden başka bir şey değildi ama, “kahramanlar” sadece savaşların komutanları, orduların general-leri, ordugahlara kadar zahmet etmiş hükümdarlardı!

Konu bu olunca insan, Bertolt Brecht’in (1898-1956) “Okuyan Bir İşçinin Soruları” başlıklı şiirini anımsamadan edemiyor. Napoleon’a adeta karşılık olarak Brecht’in işçisi şöyle diyor:

“...
Genç İskender Hindistan’ı aldı,
tek başına mı?
Sezar Galya’ya saldırırken,
hiç değilse bir açısı da mı yoktu?
Ağladı İspanyol Filip filosu batırılınca,
başka ağlayan olmadı mı?
II. Friedrich Yedi Yıl Savaşını kazandı,
kim kazandı onun dışında?

Deniz savaşları, denizlerde ticaretin sürmesini sağlamıştır.

Her sayfada bir zafer,
kim düzenledi bu zafer şölenini?
Her on yılda bir büyük adam,
peki, kimler ödedi bedelini?
Tarih diye okutulan bunca olay,
bunca soru.”

Savaş iyi mi, kötü mü? Savaşlar geliştirici ve yararlı mı, yoksa yıkıcı ve geriletici mi?

Savaşların pozitif ve negatif nitelikleri konusunda farklı ve birbirine ters görüşler bulunur. Antik Grek felsefesinde barış durgunlukla, hatta ölümle özdeşleştirilmiş, “savaşın her şeyin anası” olduğu ileri sürülmüştür. Hegel ise savaşı zorunlu görür. Gene savaşı zorunluluk olarak gören Nietzsche, daha da ileri giderek savaşın “gerekli” olduğunu belirtir; ona göre, “Savaş yaratıcı, yenileyici, artııcıdır” ve “Kötülük insanın en büyük gücüdür”.⁽⁶⁾

“Savaş iyidir”, “Savaş insanlığı ilerletir”, “Teknolojiyi geliştiren savaşlardır”, “Savaş geliştiricidir”, “Tarih savaşlardan ibarettir”, “Savaş gerçek hayattır”, “Savaş olmasaydı insanlık olmazdı”... Bunlar gibi, açıkça savaştan yana, savaş yanlısı görüş sahibi olan insanlar, savaş sevenler vardır, yüceltenler vardır, savaşa muhtaç olanlar vardır, hatta mecbur olanlar bile vardır. Gerçi bunlar, ilgili kişilerin patolojileri kapsamında değerlendirilir ama, bunlarla “normal” insanlarda ve görüşlerde bile karşılaşılabılır.

Örneğin, Birinci Dünya Savaşının ünlü askeri, sonradan Hitler’in yanında yer alan Alman General Ludendorff (1865-1837) bu kafadaydı. Her zaman açıkça savunmuştu bu konudaki görüşlerini.

Bu tür görüşler, yarar ve zarar karşılaştırması yapmazlar. Yararın nelere mal olduğu onlar için konu değildir.

Bu da, İkinci Dünya Savaşını sonuçlandıranlardan Amerikan generali Eisenhower’ın (1890-1969) görüşü: “Barış için atom.” (Bu zat sonra ABD “Başkanı” olacaktır). İlginç olan, bunu söylediği ve bunun uygulandığı zaman savaş fiili olarak bitmişti. Dolayısıyla “gerçek” bir amacı yoktu.⁽⁷⁾ Dahası, burada atom bombası atılmasının orantısız güçlerin karşı karşıya olması olarak tanımlanan bir uygulama olduğunu görüyoruz. Generalimiz, “kıyım harekâtı”nı savunmuştu yani. Taraftarı olanların tanımlanmasını sizlere bırakıyoruz.

Ayrıca, halkı, asker olmayanları, sivilleri, yaşlıları, kadınları, çocukları, bebekleri öldürmenin “geliştirici” ve “yararlı” tarafının ne olduğu pek açıklanmamıştır. “Düşmanda nüfus kontrolü”, açıklanması gerekmeyen ve sözü edilmesi uygun olmayan bir gerekçe olmalıdır.

Savaşlar aynı zamanda teknolojik gelişmelere de yol açar. Gelişmişler arasındaki çatışmalar sadece orduların değil, onlara etkin silahlar ve başka önemli hizmetler sağlayan, birbiriyle rekabet eden teknolojilerin de çatışmasıdır.⁽⁸⁾

Savaşta ve ölümden bile mutluluk ve yarar arayan canlı, insandır.

Savaş hukuku ile esirler ve sivil halk (vb.)

Savaşlarda eskiden bir kısıtlama, gereksiz öldürme yasağı yoktu. Merhamet, ahlaki ve insani düşünceler, dinlerle ilişkili kimi toplumsal anlayışlar, şövalyelik, âlicenâplık, üstünlük duygusuyla ezerek bağışlama şekillerinde kişisel davranışlar dışında rol oynayan bir etkenden (önlemenden, yasaktan) söz edilemezdi. 17. yüzyılda Avrupa’da bu konuya ilişkin yasalar ilk ortaya çıktığında, bundan sıradan asker ve sivil halk pek yararlanmamıştı, çünkü savaşlarda hu-

kuk, soylular ve komutanlar ile soylu askerler için geçerli olmuştur.

“Yenilen öldürülür!” Bu kural, yenilen tarafın askerlerinin ve halkının yaşama hakkının kalmamış olduğunu göstermekteydi. Esirler, çalıştırmak gibi bir işe yarayacaksa, satılacaksa, fidye karşılığı olarak verilecekse, koz olarak kullanılacaksa, köle yapılacaksa vb. öldürülmez, böylece yaşama imkânına sahip olurdu.

- Hugo Grotius: *Savaş ve Barış Hukuku*, 1625.

- Vestfalya Antlaşması, esirlerin savaş sonunda bırakılması, 1648.

- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1748.

- İşkence Batı dünyasında ilk kez bir Avrupa ülkesinde resmen yasaklandı, 1780. Savaş hukukuna girmesi daha sonradır.

- Clausewitz, uygar savaş yapımları gerektiğine dayanarak uygar devletlerin, esirleri öldürmemeleri ya da girdikleri yerlerde yakıp yıkmama yapmamaları gerektiğini öngörmüştü, 1809.

- Cenevre Sözleşmesi, geniş kurallar bütünü, 1864 (sonra da, 1906, 1929 ve 1949).

- Almanya Genelkurmay Başkanı General von Moltke'nin savaş kurallarının uluslararası anlamda yapılması için girişimi (St. Petersburg Bildirisi), 1880.

- Savaşanlarla savaşa katılmayanların ayrımı ve bunun gereği olan şeyler, ilk kez 19. yüzyılın konusu olmuştur.

Savaş kuralları bu tarihsel çizgide ortaya çıktı. Savaş başlamasının, bitirilmesinin, öldürmenin, teslim almanın, teslim olmanın, casusluğun, ihanetin, cezalandırmanın, sürgüne göndermenin, rehine almanın, asker-sivil ayrımı gereğince davranışın vb. kuralları.

Ancak en son ve en modern savaşlar olan 20. yüzyılın dünya savaşları, tarihte, bütün bu kuralların en fazla çiğnendiği, gelişmenin en az geçerli olduğu savaşlar olacaktı. “Falkland ve Körfez savaşları ise bu normun artık geçerli olmadığını göstermektedir.”⁽⁹⁾

İlkel savaş “kötü”ydü, ilkesizdi, kuralsızdı, sorumsuzdu, ama bunların olmadığı “iyi” savaşa göre gene

de daha iyi değil miydi? Kurbanların on milyonlara vardığı “modern” savaşlarda savaşın nesine sınır koyulabilirdi?

“Esir almayın!” Yani... herhalde anlaşılmıştır. İkinci Dünya Savaşında Amerikalı George Smith Patton (1885-1945) ve Çin'deki iç savaşta Çan Kay-şek (1887-1975), bunlar 20. yüzyılda “ters kural”ı (“kural”ın tersini) hayata geçirenlerdi. Kendilerince haklıydılar, esirler ayak bağıydı, kaldı ki, esirler düşmandılar ve düşman ne kadar eksilse o kadar iyi olmaz mıydı?

Savaş suçu ve savaş suçlusu

Savaş suçu: Bu terim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmaya başlandı. Önceleri savaş çıkartılmasının sorumluları ile sınırlıyken, sonra esirlere kötü davranmak ve başka benzer şeyler de suçlara eklendi.

Savaş suçları: 1) Barışa karşı işlenen suçlar, 2) Sivil halka karşı işlenen suçlar ve 3) İnsanlık suçları (siyasal, dinsel, ırksal baskılarla ilgili suçlar).

Avrupa'nın Orta Çağ hukuku, savaşın haklılığı (*jus ad bellum*) ile savaşta adaleti (*jus ad bello*) birbirinden ayırmıştır. Bu ayırım, haklı bir savaşın haksız bir şekilde yürütülmüş ve haksız bir savaşın adil bir şekilde yürütülmüş olabileceğini açıklığa kavuşturmak istemektedir. Haliyle bu, ahlaki anlayışların devreye sokulması demektir, ki böylece kafalar belirli ölçüde karıştırıldığı gibi, hukuksal temel de bulanıklaşmıştır.

Emperyalistlerin haksız savaşlarını “haklı” göstermeye çalışmalarının amacı, kendi kitlelerinin savaşa razı olması, savaşa katılmaları ve savaşı desteklemelerini sağlamaktır.

Modern savaşların da bu bakışla değerlendiriliyor olmasına rağmen, suç ve suçlunun değerlendirilme alanı hukuk kurumlarıdır, mahkemelerdir. Oysa mahkemeler, birincisi, savaşta kazanan tarafların mahkemeleridir, ikincisi, hâkimiyet iddiasında ve yeterliliğinde olanların, kamuoyunu belirleme ve biçimlendirme imkanına sahip olanların.

Buna göre, İkinci Dünya Savaşının sonunda galip gelen taraf Müttefikler (İngiltere, Fransa, ABD vb.) olmasaydı Nürnberg Mahkemesinde Almanlar yargılanmayacaktı. Bugünün Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (kuruluşu 2002), Batı ülkeleri ile ezilen ülkelerden biri karşı karşıya geldiğinde adaletin terazisi çoğunlukla doğru tartmamaktadır. Yugoslavya iç savaşının fitilini ateşleyenlerin savaşın suçlusu olarak Slobodan Miloseviç'i (1941-2006) sanık yapmasının “adaleti” gerçeğe ne kadar yaklaşabilir?

Ve savaş ile emek

Disiplin: Savaşlarda üstünlüğü sağlayan en önemli etken. Disiplin çok emek ister. Dolayısıyla savaş, daha başlamadan önce emekle buluşmuştur.

Modern çağlara ve milli orduların ortaya çıkmasına kadar dünyadaki belki bütün ordularda paralı askerler vardı. Tuhaf bir tabir olacak ama, bunlar savaş işçisi gibi bir şeydi. (Avrupa Orta Çağının sona ermesinden sonra “kita”da kiralık ordular bile görülmüştü.) Günümüzde ise

emperyalizm hâkimiyetini sürdürmek istediği ülkelerde paralı askerler kullanmaktadır.

Savaşın tarihi çok eski olmakla birlikte emeğin tarihi modernleşme döneminin konusu olabilmektedir. Bunun nedeni, emekle sınıflar arasındaki ilişkinin insanla toplum bilincine ve siyasete o modernleşme döneminde geçmiş olmasındandır. Bu yüzden insan ve birey yanında, çalışan sınıflar da hayat (ve siyaset) sahnesinde ancak o zaman yerlerini almışlardır. Bunun savaşa yansması ise, komuta kademesinde olanlar dışında fiilen savaşan insanların yalnızca emekçi sınıflardan insanlar olduğunun görülmesi ve anla-

şılmasıdır. Örneğin, hiçbir modern savaşta şövalye yoktu, yüzyıllar öncesinde emekçi sınıflardan olmayan şövalyeler tarih sahnesinden çekilmişlerdi. İnsan-birey-sınıf-emek-savaş bağlantılarının ve ilişkilerinin 19. yüzyılda bilince çıkmış olması ve “tarih”le o zaman buluşması ise rastlantı değil, kaçınılmazlıktı. “Meçhul asker”in keşfedilmesi için Büyük Fransız Devrimi beklenecek, Meçhul Asker Anıtları ancak 20. yüzyılda dünyaya yayılacaktır.

Savaşlarda askerlerin “silah bırakması” (komutanların, orduların ve devletlerin değil askerlerin) ve bunun etkili olması, 19. yüzyıldan sonra işçilerin grevleri ile eşzaman-

lıdır⁽¹⁰⁾ ve onlara benzemiştir. Üstlere başkaldırı, savaşmama kararı vb. şekillerdeki “asker silah bırakması”, süreç durması, zamanın kesintiye uğraması, beklemenin başlaması falan değil, yenilgi durumundaki bir sonuç, ama kesin sonuç durumudur. Geri dönüşü, telafisi yoktur ve yeni baştan olması söz konusu değildir, son noktadır.⁽¹¹⁾

Proletaryanın ortaya çıkması ve işçi sınıfının keşfi, modern zamanlarda savaşın emekle gerçek buluşmasıdır, çünkü toplumsal ve tarihsel bir olgudur. Bu yüzden emeğin (askerin) savaşı sonlandırmasının veya yönlendirmesinin en somut örnekleri 19. yüzyıl sonrasındadır.

BARIŞ: NE KADAR GERÇEK?

Yaşanmayan, yaşanamayan barış?

Savaş varsa barış gerekli olur ve istenir. Ama barış var diye savaş çıkmaz, savaş barışın nedenidir, dolayısıyla savaş “Barışın anasıdır”. Çünkü her savaş biter, bitmek zorundadır. Bitmeyi ara vermek olarak da düşünebiliriz, ama gene de “biter”, bittiği düşünülür. Bu yüzden her savaş bir “barış” ile sonuçlanır, ama bu, savaşın bittiği anlamına gelmemektedir.

Barış savaşa hizmet eder. Çünkü barış dönemleri her zaman savaşa hazırlanma dönemleri olmuştur. Böylece barışta da savaş devam etmektedir. Unutulmasın, savaşın en önemli

unsurlarından biri hazırlıktır. Hazırlıksız savaş olmaz. Hazırlıksız (ya da hazırlığı yeterli olmayan) tarafın savaşı kaçınılmaz bir yenilgidir.

Savaş halinde olmama durumuyla tanımlanan “barış”ı, bu şekilde algılamaya devam ettiğimiz sürece gerçek bir barış yaşanmayacak demektir. Çünkü emperyalizm ve özellikle büyük devletler, “barış”ı, savaşlar için hazırlık yapmaya ve savaşlar için neden üretmeye uygun zaman olarak değerlendirmektedir. Dahası, “barış” zamanlarında da savaş olur, savaş “barış”ın içine girer. En bilinen örnek, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki barışın gene savaş olmasıdır, bu barışa Soğuk Savaş denmiştir. Hayali

barışa karşı savaş gerçekliktir!

Barışın nedenlerini hiç aramayız. Barışların nedeni yok mu acaba? Kendisi yoksa, kendisi hayal ve özlemse, nedeni olur mu?

Sonuçta, savaş her şey, barış hiçbir şeydir. Savaş bilimi var, savaş sanatı var, savaş tarihi var, savaş okulu var, savaş akademisi var, savaş öğrenimi var, savaş öğretmeni, eğitmeni var, daha da ayrıntılandırılmalı, savaş bakanlıkları, bakanları⁽¹²⁾ var, savaş teorisi var, savaş stratejisi var, savaş taktiği var, savaş hazırlığı var, savaş estetiği var, savaş teknolojisi var. Var da var. Bunlar savaş zamanı geçerli olan, savaş zamanı kullanılan, savaşta değerlendirilen şeyler değil, her zaman olan, her zaman geçerliliğini ve güncelliğini koruyan, her zaman üzerinde durulan, her zaman karşı karşıya olduğumuz şeylerdir.

Askerlik bilimi, savaş bilimidir. Askerlik sanatı savaş sanatıdır. “Barış bilimi” var mı? “Barış sanatı” sözünü hiç duydunuz mu?

Savaş edebiyatı vardır, ama barış edebiyatı denilen bir şey yoktur.

Strateji ve taktik kavramları, savaş pratiğinin nesnel bir şekilde, bilimsel yöntemlerle yürütüldüğünü göstermektedir. Bu kavramlar barış için kullanılmazlar. Çünkü barış, savaşın parçasıdır, savaşa bağlı olarak bir işe yarayacağı düşünülür ve yalnız savaş için anlamlıdır. Savaşların strateji ve taktikleri arasında çeşitli şekillerde “barış” da yer alır.

“Barış teorisi” de yoktur, bunun yerine “barış ütopyası” vardır. “Barış teorisi” olmaz, çünkü uygulanabilir değildir, uygulanabilen yalnız ve yalnız savaş teorisidir. Biraz önce belirtildiği gibi, teorik ve tasarımsal olarak “barış”, ancak savaş teorisi ve uygulamasının içinde yer alabilir.

Buna karşılık barışın ne öğretmeni, ne okulu, ne akademisi, ne öğrenimi, ne stratejisi, taktiği, hazırlığı ve zamanlaması var. Yani “Her şey savaş içindir” mi demeliyiz?

Evet, savaş hayattır, hayatın kendisidir; barış ise savaştan arta kalan zaman, savaşın o anda olmadığı zamandır.

Peki, neden hep savaş var? Savaş neden baskın, belirleyici ve vazgeçilmez? Her şeyin üstünde de ondan.

Hayatın gösterdiği bir şey de şu: Barışı en çok savunan ve sözünü eden, savaş çıkartacak olanlar oluyor. Savaş çıkartanlar hep barış sözü ediyor. Nedenini siz bulun!

Modern savaş hukukunda savaş ilanı olmadan yürütülen bir askeri çatışma veya harekât “savaş” olmuyor. Bugünün şartlarında savaş ilanı kuralı artık geçerli değildir. İlan olmamışsa savaş olmadığına göre, henüz “savaş” yoktur! Gene savaş hukuku kapsamında barış, uluslararası kabul gören bir antlaşmanın sonucudur ancak. Fakat bunların tersine hayat bize huzursuzlukların bile savaş izlenimi verdiğini, savaşısızlığın da barış sanıldığını gösteriyor.

Barışı istemek ve savunmak gerekir. Barış yüceltilmelidir. Barışa hem muhtacız, hem de mecburuz. Önderimizin “barış” siyaseti, sloganlaşmıştır, ama slogan olsun diye söylenmemiştir, bir özlemi dile getirmek ve göstermek için de ileri sürülmemiştir, uygulanmıştır. Ülkemiz için ilke olan bu siyaset, bölge için bir devrim, dünya için ise bir mesajdır. Nedeni, Cumhuriyet’in savaşı ve savaşta kurulmuş olmasındandır.

Emperyalistler, bunun anlam, önem ve değerini anlamamışlardır, anlayamamaktadırlar. Daha doğrusu anlamamaktadırlar, ama barış işlerine gelmemektedir, emperyalizmle savaş birbirinden ayırmak imkânsızdır.

Dolayısıyla barış ve siyasete dünyadaki en önemli örnek söylem bizden çıkmıştır. “Yurtta sulh, cihanda

sulh” genel anlamda bir özlemdir ama büyük bir devlet adamı için, bir devrimci ve bir antiemperyalist için bir siyasettir. Devlet adamı olamayan “küçükler” içinse çoğunlukla bunun tersinin geçerli olduğunu görürüz. Savaştan medet ummak, savaştan yarar sağlayacak siyasetleri savunmak, her zaman savunana zarar vermeyebilir (ya da kısa vadede olumsuz bir sonuç görülmeyebilir), ama ülkenin ve toplumun zarar göreceği kesindir. **Savaşçı olmak**, felaketlerin kapısını açar. Bizdeki örnekler, Kore Savaşına katılmak isteyen A. Menderes, Irak Savaşına istilacı askeri güç olmak ve “bir koyup üç almak” isteyen T. Özal, Suriye’yi işgali planlayan ve Şam’da bir camide namaz kılmayı hayal eden R.T. Erdoğan vb.

Maddeyi anlamak, zamanı görmek, ufuk ötesine bakmak ve antiemperyalist olmak gerekir.

Barış gerçeklik mi, gerçekten var mı?

Aslında barış yoktur, barış hayaldir ve olsa olsa ütopyadır.

Barış ütopyadır, tamam... Ve başka türlü ama gerçekçi bir tanımlamayla “barış”, savaşlar arasındaki dönemdir. Ya da -daha iç karartıcı bir tanımlamayla- silah sesi duyulmadan yapılan savaşlara çoğunlukla “barış” denmektedir. Çünkü gerilim ve çatışmanın, yerel itiş kakışların, daha doğru bir ifadeyle örtülü savaşın olmadığı dünya, hatta bu dünyanın bir “an”ı, gerçek gibi görünmemektedir. Mikro örneklerde rastlansa veya geçici olarak olsa da, barış “normalde” yoktur.

“11 Eylül” sonrasında, emperyalizmin yeni düşman yaratma planları gereğince İslami terör örgütleri ortaya çıktı (çıkarıldı) ve halen de faaliyet halindedir.

Barışlar arasındaki dönemlere savaş dediği pek duyulmamıştır. Çünkü esas olan ve belirleyen **savaştır**.

Dünya ve insanlık tarihini ele alan kitapların hiçbirinin konu dizisinde “barış” yoktur, ama “savaş” ve “savaşlar” mutlaka vardır.

Savaşların şekil değiştirmesine veya safların yeniden şekillenmesi dönemlerine “barış” dediği de bir olgudur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşından sonra aslında savaş bitmemişti, aynı Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi. Birinci Dünya Savaşının sonu, savaşa yeniden hazırlanma döneminin başlangıcıydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise, savaşın tam olarak devamıydı ama **şekil ve ad değiştirmesi**ydı. Bu şekil değiştirmenin “Soğuk Savaş” adını aldığı biliniyor. Bu “barış” içindeki “savaş devamı”nın taraflarında değişmeler olmuştu, savaşın galipleri olan Müttefikler Cephesinde yer alanların birbirlerine karşı konumlanması gibi. Hatırlanacaktır, Sovyetler Birliği ile yan yana olan ve onunla “birlikte savaşılan” ABD, karşıt ve birbirleriyle “savaşılan” güçler olmuşlardı.

“Soğuk Savaş”ın bize düşündürdüğü ve düşündürmesi gereken tek şey, yarım yüzyıldan fazla süren bu savaşın “sıcak” olmadığıdır.

Barış nedir, Soğuk Savaş nedir?

Soğuk Savaş, adı konmamış savaş, savaş yokmuş gibi düşünülen savaş, yöntemi değişmiş savaş olarak ortaya çıkmaktadır. Değişen yöntem, savaşılmıyormuş gibi davranarak “savaşmaktır”. Ama önemli olan özellik,

bu dönemin taraflarca, savaşa hazırlık gibi görülmesinde, değerlendirilmesinde ve kullanılmasındadır. Zaten İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaşın “barış içinde” bir silahlanma yarışı olduğunu bilmeyen yoktur. Dünya tarihinin en yüksek düzeyde ve karşılıklı olarak silahlanması bu dönemdedir. Ve “savaşa hazırlık”, savaşın kendisi değildir!

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ünlü ve herkes tarafından kabul gören adıyla Soğuk Savaşın sıcak tarafı vardır. Çok sayıda ve dünyanın birçok yerinde savaşlar yürütülmüştür. Ama bu sıcak savaşların gerçek “savaş”lar gibi görülmemesinin ve algılanmamasının esas nedeni, bu savaşların Batı ülkelerinin toprakları dışında yapılmasıdır. Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar “Soğuk Savaş”larında savaş yaşamamaktadırlar, yaşamamışlardır. Bu savaşların olumsuz etkilerini ve zararlarını kendi hayatlarında görmemişlerdir.

Böylece, Soğuk Savaşın da savaşlar barındırdığı, Soğuk Savaşta da gerçek savaşlar, ölümler olduğu ortaya çıkıyor. Bu savaşların her zamanki korkunç savaşlardan, bildiğimiz savaşlardan herhangi bir farkı yok. Soğuk Savaş da **savaştır**! Ve üstelik Soğuk Savaş silahlarla yapılan bir savaştır.

Soğuk Savaş, “savaş türleri” içinde üzerinde en çok durulmuş olan konulardan biri olmalı. Siyasetin popülerleşmesinin ve tarihteki en üst düzeyde güncelleşmesinin bunun bir nedeni olduğu gerçekse de, esas neden, “barış dönemi”nin açık-

lanmasının Soğuk Savaşın kendisinde olmasından kaynaklanıyor. Barış dönemi yaşadığımız varsayılmıştır. Hâlâ da öyledir.

“Barış” olarak Soğuk Savaş

Sovyet Devrimi ve bu devrimin ayakta kalması, Birinci Dünya Savaşı dönemi arkasından fiili olarak “soğuk savaş” başlatmıştı, ama bu soğuk savaş, soğuk savaş olarak anılmadı ve (sonraki gibi) “gerçek soğuk savaş” muamelesi görmedi. Adlandırılmadığı gibi, inkâr edilebilir özellikteydi. Avrupa, “barışı” yaşıyordu, barış “içinde”ydi! Savaşın yenen tarafından bakıldığında Almanya, savaşamayacak kadar yenilmişti! Hatta bir daha savaşmazdı! Yeni düşman olan Devrim ise, şaşırtıcıydı ve ne olacağı belli değildi.

Sonuçta Birinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaşa “soğuk savaş” denmedi. Neden?

Avrupa, savaştan öyle yorulmuştu ve öyle zararını görmüştü ki, savaşın ne adını duymak istiyordu, ne yeni bir savaşa hazırlanmayı kabul edebilirdi. **Bütün** Avrupa toplumları zarar görmüş ve savaştan bıkmıştı. Bunun nedeni de, dört yıllık “Cihan Savaşı”nın, dünyanın bu kadar kısa bir süre içinde o günlere kadar yaşadığı en büyük nüfus kaybı ve yıkım olmasıydı. Buna ekonomik daralmayı, sorunları ve hatta ekonomik çöküşü de ekleyiniz.

Almanya yanında ve Almanya dışında, galipler için, daha doğrusu Batı dünyası için soğuk savaş tara-

fı olabilecek ikinci bir ülke ve başka bir sistem daha vardı; Sovyetler Birliği ve sosyalizm. Bu konuda sonuç almayı biraz da zamana bırakmışlardı. Batı dünyası, aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin nasıl olsa ayakta kalamayacağı öngörüsü ve beklentisiyle edilgen olmayı seçti. Kaldı ki, Sovyetler Birliği’ne ve sosyalizme açıkça ve adı verilerek bir savaş yürütmek, dünya çapındaki gelişmeler açısından büyük tepkilere, bunun sonucunda da büyük zararlara yol açabilirdi. Topludurumun (konjonktürün) sinyalleri dikkate alınıyordu; çünkü sömürgeler çözülüyor, anti-emperyalizm kavramı yayılma gösteriyordu. Gün, milletlerin uyanışı, bağımsızlık mücadelelerinin yayılışı ve sosyalizmin yükselişi günüydü.

Batı’nın sosyalizme karşı anlayışı ne vazgeçilebilir, ne de ertelenebilirdi; bunun altında da, sistem sorunu yanında ve onun dışında Batı’nın Doğu ile uzlaşmaz çelişmesi yatıyordu. Doğu’dan devrim çıkmıştı, Doğu ayağa kalkıyordu. Ancak, günler savaşıyor gibi olmanın, savaşın sözünü etmenin, hele hele yeni savaşlar açmanın günleri değildi.

İkinci büyük savaş sürecinde de Sovyetler’e ve sosyalizme saldırıya geçilemedi. Savaş başladıktan sonra, savaşlar arası dönemden sonra, İkinci Dünya Savaşının “karışık” özelliği, Sovyetler Birliği’ne karşı tam olarak ve hakkı verilerek sürdürülememiş, olması kaçınılmaz olan dönemin özel “soğuk savaşını” da “kesintiye” uğratmıştı! Daha doğrusu hem önemsizleştirmiş ve hem de sikleştirmişti. Bu karışıklık, Sovyetler Birliği’nin esas gövdesiyle ve her şeyiyle, hem orduları, hem faşizme karşı mücadele anlayışı ve hem de barışçılığıyla “Batı”nın “Demokrasi Cephesi” içinde yer almasından ileri gelmiştir. İtilaf devletleri arasında Sovyetler Birliği düşmanlığı “ertelenmiş”tir, Batı kapitalizmi için sosyalizm o günlerde yan yana olunabilecek bir “sistem”dir, emperyalizm içinse milletlerin bağımsızlık isteklerini, en azından savaş boyunca fazla önemsememek ve dikkate almamak, hatta böyle bir “sorun” yokmuş gibi davranmak mümkündü.

Bu yüzden bu dönemde emperyalizm, savaşlar arası dönemin Soğuk

Napoleon Bonaparte savaşların öznesinin büyük komutanlar olduğunu söylemiştir.

Hitler'in yanında yer almış olan Alman General Ludendorff (1865-1937), savaşın her zaman tarihi ilerleten bir yönü olduğunu savunur.

Savaşını biraz ileri bir tarihe erteleyecekti. Ve kavramın kullanılmasını da yeni çıkacak sıcak savaşın sonrasına bırakmıştı. Böylece "sorunlar" ortadan kalkmış olacak ve "soğuk savaş" hakkı verilerek yürütülecekti.

Sabırlı olunmalıydı! Belki de savaş sırasında Sovyetler Birliği ve sosyalizm ortadan kalkabilecekti.

Sonuçta, İkinci Dünya Savaşına giden süreçte, bu yıllarda, yani yeni bir büyük savaşa hazırlık döneminde, hedefinde soğuk savaşın konusu olmaya her bakımdan uygun Sovyetler Birliği yeterince öne çıkarılmamıştı.

Birliği ve ortak savaşı sürdürmek için, askeri ve siyasi cephenin bütünlüğünü bozmamak için razı olunan şeyler vardır. Bu yüzden ve bu sayede, biraz öncesinde olduğu gibi, ikinci büyük savaş yıllarında da bir başka savaş, bir "soğuk savaş" yaşanmamış gibidir.

Bir barış çeşidi olarak haksız barış!

Barışın çeşitlerinden olan "soğuk savaş" yanında, pek akla gelmeyen bir barış çeşidi daha vardır; **haksız barış!** Versailles Antlaşması (1919), emekli bir askeri personel olan Karl Haushofer'in ifadesiyle "haksız barış"⁽¹³⁾ Bu haksız barışın sonucu olarak, hiçbir zaman ödeyemeyeceği miktarda bir "savaş borcu"na

mahkûm edilen Almanya'nın neredeyse yeni bir savaş istemekten başka çaresi kalmamıştı. Batısında Fransa ve Belçika'ya, doğusunda Danimarka'ya topraklarından geniş ve önemli alanları kaybetmişti. Almanya, işgal edilmemişti ama bundan daha kötüsü yapılmış, fazla incitilmiş, gururuyla fazla oynanmıştı. Hitler'in yolunu döşeyen de bu oldu. Galip İtilaf Devletleri, Almanya'nın bu şekildeki ağır şartlı barışı kabullenemeyecek bir durumda olduğu ve olası gelişmeler bunu apaçık gösterdiği halde, önce havalara baktılar, arkasından, böyle bir şey olmayacakmış ve olmazmış, olmazmış gibi düşüncelerle hem kendilerini, hem toplumlarını hem de dünyayı kandırmaya çalıştılar. Ve dahası, "yatıştırıcılık" gibi Hitler'in saldırganlığına destek ve dayanak olacak politikaların da sahibi oldular.

Barış ve cennet

Barış cennettir. Barışın özlem ve ütopya olması, cennetin barış ortamı olarak tanımlanması ve betimlenmesinde kendini gösterir. Asude bir hayat var, kavga yok; savaşıklık var, yenen-yenilen yok; -tek bir cins için de olsa- eşitlik var, ezen-ezilen yok! Üstelik öyle bir "barış" söz konusu ki, kurtla kuzu, aslanla ceylan, kediyle fare, bırakalım düşmanlığı ve karışıklığı, bırakalım birbirlerinden çekinmeyi, adeta kanka! Kurbanlar avcıdan korkmuyor, avlar kendisini yiyecek olanı korku dolu gözle görmediği gibi, ona sokulabiliyor. Avcı avına ilişmediği gibi, ona "kötü gözle" de bakmıyor. "Düş-

İkinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıranlardan Amerikan generali Eisenhower'ın (1890-1969) görüşü: Barış için atom.

manlar" yan yana yatabiliyorlar.

"Cennet" in inandırıcılığı yoktur, **cennet ütopya**dır, ama, **gerçekçi olmayan** bir ütopya, saçma bir ütopya, sahte bir ütopya ve en önemlisi, cennet, **kötü niyetli** bir ütopya. Kullanılma amacı, bir kurumun, kandırarak insanları söylemine bağlamak istemesidir. Cennet ütopyası, insanları bu dünyadan koparmanın, başka bir dünyaya özendirmenin aracıdır. İnandırma şekeridir. Yani "cennet", ütopya bile değildir.

Barış, ulaşılması imkânsız olduğundan ütopya, ama ulaşılabilir bir "gerçeklik" olduğundan cennet ütopya olamaz.

Cennet dünyadan model alınmıştır, orada bulunan her şey dünyada var olandır (Aynı cehennem gibi), ancak dünyada insanlara esirgenen şeylerdir (Cehennemde ise insanların maruz kaldıkları şeyler vardır). Cennet ve cehennem gibi kavramlar, gerçek olan ve içinde yaşadıklarımıza dayanır, ancak öteki dünyadaki "cennet" sahtedir, yapaydır, hilelidir, çünkü cennet ütopyası ve hayali arızalıdır, yanlıştır, eksiktir, zaafıdır. Örneğin mevsimler yoktur, değişkenlik yoktur, akıl yoktur, iş yoktur, işlev yoktur vb. Dolayısıyla cennet denilen şey oldukça da sıkıcıdır. Bunun yanı sıra cennet hayali komik olacak ve bir ciddiyeti bulunamayacak derecede de abartılıdır. Erkeklerle bahsedilen ayrıcalıklar, "bütün erkeklerle" **eşit bir şekilde** sunulanlar, cinsellikle ilgili hevesleri istismar, tükenmez cinsel enerji, "ilk olma"yı sürekli yi-

neleyebilme (Hep “her dem bakire” olanlarla cinsel ilişkiye girebilme), eşcinsellik, doğal olmayan cinsellik propagandası vb; bu ayrıntılar inançlı veya aptal bile olsalar insanların ancak gülümsetir.

Savaşa karşı olmak, savaş karşıtlığı ve “barışçılık”

“Savaş karşıtlığı” nereden çıktı? Savaşla başa çıkmanın mümkün olmadığı çok önce anlaşılmış olmalıdır ki, insanlık savaşın olmadığı dünyasal ortamın olmazlığına razı olmuş ve savaşıtlığı öbür dünyaya, cennete havale etmiş, onun arayışından da, savaşıtlık gerçekleştirmeye çalışmaktan da böylece kurtulmuştur.

Özlem, cennet, ütopya. İhtiyacı bu ilişki zincirindeki sıralamayla yanıt verilmiştir. Barışın özlem ve ütopya olması, cennetin barış ortamı olarak tanımlanması ve betimlenmesinde kendini gösterir. Cennette ne bir sorun vardır, ne bir çatışma, ne de bir savaş.

18. yüzyılın sonuna kadar “İnsanlar savaşıtlı bir yaşam düşünemiyorlardı. İnsanların savaşıtlı yaşayabileceği düşüncesi ancak Napolyon savaşlarından sonra açık açık söylenmeye başladı”.⁽¹⁴⁾ Bunun ifade edilmesiyle birlikte “savaş”, sorgulanır hale geldi. 20. yüzyıla varıldığında savaş sıradan insanın günlük konuları arasındaydı.

Dinsel düşüncenin zayıflaması mı, antiemperyalist düşüncelerin ortaya çıkması ve yayılması mı? Hangisi etkili olmuştur? Dinsel düşüncenin zayıfladığı ve etken olmaktan çıktığı kabul edilse bile, savaş kar-

şıtlığının esas durumu emperyalizmin savaşıtlığı sayesinde ortaya çıkmıştır, çünkü ondan beslenmektedir.

20. yüzyılın sonlarına doğru savaşıtlı olumsuzlayan son derece yaygın bir bilinç uyanışı gerçekleşti. Bu gelişme, savaşların dinsel anlayışlar yüzünden olumsuz görülmesinin önüne geçti. Buna rağmen, en büyük ve en gelişmiş devletler (ABD, İsrail vb.) ile en geri toplum ve tarikatlar (vekalet savaşlarının piyonları) kutsal savaşları sürdürmeye devam etmekte. Elbirliğiyle.

A. Einstein, “insan savaş gibi inandığı bir şey için acı çekeceğine, barış gibi inandığı bir dava uğruna ölse, daha iyi değil mi?” diye sorduğunda, yanlış ve zararlı bir şey için ölmeyi, doğru ve yararlı bir şey için ölmekle karşılaştırmış oluyordu. Ve şöyle diyordu: “Savaş için hiç direnmeden verdiğimiz kurbanları barış için de vermeye hazır olmalıyız.”

Çünkü haklı savaşlar hariç, “iyi bir savaş” hiçbir zaman olmamıştır. İyi bir savaş yoktur. Bazen kazanı olmayan savaşlar yapılır. Buna dayanarak savaşın hiçbir zaman kazanının olmadığı bile ileri sürülmüştür. Haklı savaşların zaferlerini dikkate almazsak, buna doğrudur da diyebiliriz.

Savaş karşıtlığının bugün anlam-

İkinci Dünya Savaşının sonunda galip gelen taraf Müttefikler (İngiltere, ABD, Sovyetler vb.) olmasaydı Nürnberg Mahkemesi’nde Almanlar yargılanmayacaktı.

lı olması ve siyasal-pratik bir değer taşıması için savaşların nedenlerine yönelmek ve esas olarak da o nedenleri ortadan kaldırmak gerekir. Çağımızda savaşların nedeni emperyalizm olduğuna göre, savaş karşıtlığı emperyalizme karşı mücadele etmeli, **barışçılık** emperyalizmle savaş olmalıdır. Savaşın yok edilmesini isteyenler, “savaş, ancak savaşla ortadan kaldırılabilir”⁽¹⁵⁾ ilkesi uyarınca “silahtan kurtulmak için” silaha sarılmalıdır.

Savaş karşıtlığının ve barışçılığın dünyadaki en önemli sözcüsü, ilk tutarlı ve kararlı temsilcisi, “yurtta” barışla “dünyadaki” barışı birleştirmeyi düşünmekle kalmamış, bunların ayrılmazlığını vurgulamış ve “Vatan savunması olmadıkça her savaş bir cinayettir” demiştir.

Her şart altında barışı, kimin barışı olduğuna bakmadan barışı istemek, savunmak ve nasıl olursa olsun barışın peşinde koşmak, bir barış budalalığıdır. Çünkü emperyalizmin kendisine karşı savaştırmak istemediği toplumların “barışı” emperyalist nitelikli bir barıştır. Bu budalalık, emperyalizme hizmet eder. Dolayısıyla barışın niteliği de önemlidir.

“Barışçılık”, Batılı dillerde **pasifizm** (İngilizce) sözcüğüyle karşılanır. “Ne var ki bu terim, yeni bir dünya savaşını önlemenin olanaklı bulunduğu düşüncesinden çok, ulusal bağımsızlık savaşlarını önlemek için emperyalist propagandanın hizmetinde kullanılan ve savaşı ahlak dışı dinsel bir günah sayan idealist akımı dile getirmektedir.”⁽¹⁶⁾

Bir başka “barış”, tek bir gücün karşı çıkılmaz, sarsılmaz ve değişmez iktidarında söz konusu olabilir. Öyle bir egemen, aslında, “savaş yasaktır” demektir! Siz bunu, “Bana karşı çıkmak yasaktır” ve “Aranızda da kavga edemezsiniz” şeklinde okumalısınız. *Pax Romana* (“Roma Barışı”; MÖ 27 - MS 14), Roma İmparatorluğu, çözülemez sorunlar içine gir-

diği, güç kaybettiği ve hükmedemez olduğu zamana kadar sürdü. O dönemden sonra da “barış bitti”. Çünkü Roma’nın borusu ötmez olmuştu!

Bu gerçeğin günümüze uyarlanması nasıl olacak peki? Bugün karşı çıkılmaz, sarsılmaz ve değişmeyecek gibi olan bir dünya iktidarı, böyle bir iktidara sahip bir dünya egemeni olmadığından “barış” zaten yok-

tur ve olamaz.

Bu anlamda bugün “barışçılık”, *pax Romana*’yı tekrar hayata döndürmek demektir ve asıl kendi adıyla *pax Americana*’ya gereksiz bir şekilde teslim olmuşlardır. ABD’nin erime ve çöküş sürecinde olduğu yaşadığımız süreçte “barışçılık”cılar, içi boşalmakta olan bu güce nedense boyun eğmektedirler.

EMPERYALİZM, SAVAŞ VE DEVRİM

Avrupa’da Orta Çağın bitmesiyle düzenli ordular ve savaş hukuku ortaya çıkmıştı. Büyük Fransız Devrimiyle de millî ordular. Böylece savaşlar çeşitli aşamalardan geçmişti. Geline en son aşama **emperyalist paylaşım savaşı**ydı. Savaşlar, 20. yüzyılla birlikte küreselleşmiş, dünya çapında olmuştu, bu yüzden bu paylaşım savaşlarına “dünya savaşları” denmişti. Şimdilerde bir yenisiyle daha karşı karşıyayız. Günümüzde savaşa ilişkin işler, savaşların “klasik” ve “modern” biçimlerinden, geleneksel savaş-barış ilişkilerinden başka türlü olmaya başlamıştır. Bugün “barış”, her zamankinden daha kolay savaşa dönüşebilmektedir ve savaşlar artık (görünüşte de olsa) barışa yol açmamakta, “kazanılan” askeri muharebeler istikrar doğurmamaktadır. Hatta şöyle de söylenebilir, savaşların “zaferlerinin” “barış” doğurması artık mümkün olmadığı gibi, “galibiyetin barışı” istenmemektedir de.

Barışsız savaşlar ve savaş üretimi

Bugün savaşlar barış amaçlamıyor. Savaşlar, sürüp gitmesi gereken toplumsal gerçeklikler halini almıştır.

Nedenleri çarpıcıdır. İlk önce “silah sanayi” akla gelmelidir. Savaş sanayi kollarının en büyük üretim sektörleri arasında olması gözden kaçmamalıdır. Yakın yüzyıllara kadar savaş için silah üretimi yapıldı. Savaş için hazırlık, her şeyden önce savaş için silah üretmekti. 19. yüzyılda yüksek üretim teknolojisinin olanakları ve savaşan toplumların gereği olarak silah üretimi için savaş bir ihtiyaç halini almaya başladı. Yani savaş için silah üretilirken,

üretilmiş veya üretilecek silah için savaş gerekli oluyordu. 20. yüzyılda “barış”ın silahlanma dönemi olması, yüzyılın ortasından sonra “barış içinde yarış”ın ilkönce silahlanmaya özgü olması, savaşları gerektirmekte, hatta savaş olmasa bile silahlanma devam etmelidir anlayışı hâkim olmaktadır. Bunun gerekçesi ise, silahlanmanın caydırıcı olduğudur!

Şimdi savaşların aynı zamanda, en fazla silah üretiminin piyasası, pazarlanması için çıkarıldığı durumlar yaşanmaktadır. Bunun tarihteki bilinen ilk somut örneklerinden biri, Alman silah sanayisinin savaşla ilişkisinde görülmüştü.⁽¹⁷⁾ Alman ağır sanayisi, savaş silahları ve malzemesi üretimiyle büyük hamle yapmış ve gelişmişti. Dönem Almanya için “barış” dönemi değildi. (Zaten en “verimli” silahlanma dönemleri de “barış” dönemleridir.)

İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Müttefikler Cephesi’nde yer alanların birbirlerine karşı konumlanması soğuk savaş döneminin de başlangıcı olmuştur.

gruplar arasındaki çatışmalardır.

Savaş malzemesi ve silah satışları, 19. yüzyılın sonundan beri herkeşe yöneliktir. Alıcılar, devletlerle sınırlı olmaktan çıkmıştır. Üretim (ve emperyalist çıkarlar) bunu gerektirmekteydi. Şimdi ise alıcı olan “herkes” grubu, olağanüstü büyümüş, daha fazla önem kazanmıştır. Bu müşterilere artık üretici “herkes” (dünyadaki bütün üreticiler), silah ve malzeme satmaktadır.⁽¹⁸⁾

Silahlar üretilmeye devam ettikçe savaşlar bitebilir mi?

Savaşlar, devletler, devrimler

İkinci Dünya Savaşı sonundan bu yana yaşanan 200’e yakın savaşın yarısından çoğu, taraflardan birinin devletler olmadığı savaşlardır. Hatta bunların bazıları iki tarafının da devletler olmadığı yerel savaşlardır. Taraflardan en azından birinin taşeron olduğu, “vekil” olduğu durum, günümüzün yaygın şekilde tekrarlanmakta olan bir gerçeğidir. Piyonlar ve enstrümanlar sahne almış ve sahneyi doldurmuşlardır.

“Yeni savaşlar”da kimlikler açısından anlaşılabilir, açıklanamaz ve saçma olarak ortaya çıkmış olan durum, “yeni” midir? Malazgirt Savaşı, Haçlı Seferleri, Otuz Yıl Savaşı gibi önemli ve dönüm noktası olan savaşların kimliklerle açıklanması, anlaşılmasını zorlaştırma, hatta önlemek içindir. Hepsinin altında sömürü, ticaret ve ekonomik-siyasal çıkarlar vardır.

Emperyalizm döneminden önce

Barışın çeşitlerinden olan “soğuk savaş” yanında, pek akla gelmeyen bir barış çeşidi daha vardır; haksız barış! Versailles Antlaşması (1919), emekli bir askeri personel olan Karl Haushofer’in ifadesiyle “haksız barış”tı.

de savaşın siyasetle bağı biliniyordu, üstelik bin yıllardır. Emperyalizm döneminde ise bunun ileri sürülmesi bile gereksizleşmiştir. Çünkü ekonomik bir sistem olarak emperyalizm, siyasal yönüyle savaş demektir. Emperyalizm ilhak eğilimidir, ilhaklar ise savaşırsız olmaz.

Savaşların türleri, çeşitleri olduğu gibi, devletlerin de türleri, çeşitleri vardır. Devlet türleri içinde savaşçı devlet, gerçek bir tanımıdır, savaşa göre düzenlenmiş devlet demektir, varlığı savaşa bağlı olan devlet demektir, üretime ve ticarete dayanmayan devlet demektir. Tarihi boyunca bu, ilkelliğin ve geriliğin karşılığı olmuştur.

Ancak bugün böyle değildir. İlkel olmayan bir devlet çeşidi olan emperyalist devlet, modernidir, gelişmiştir, “ileri”dir, “çağdaş”tır, bu yüzden de hiç ilkel değildir, ama bunlarla birlikte savaşçı bir devlettir. Sahip olduğu her şey için, kazandığı bütün özellikleri için, ayakta kalmak için, günü kurtarmak için vb. savaşmaktadır.

Bazı savaşlardan devrimler çıkar. Bu, en çok emperyalist dönem için geçerli olmuştur. Çünkü emperyalist sömürü ve emperyalist savaşlar devrimleri davet etmektedir. Devrim, 20. yüzyıl savaşının çocuğudur.⁽¹⁹⁾ Savaşlar felaketlere yol açtığı gibi devrimlere de yol açmaktadır. Sovyet, Türk ve Çin Devrimleri böyledir.

Buna karşılık devrimlerden savaş çıktığı da az görülmemiştir, çünkü devrimler belli sınıflar ve ülkeler i-

çin razı olunabilir, kabul edilebilir ve hatta katlanılabilir şeyler değildir. Büyük Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi, Türk Devrimi, Çin Devrimi vb.⁽²⁰⁾

KAYNAKÇA

- 1) Ulrich Bröckling, *Disiplin / Askeri İtaat Üretimimin Sosyolojisi ve Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- 2) Clausewitz, *Savaş Üzerine*, May Yayınları, İstanbul 1975.
- 3) Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl / 1914-1991 Asırlıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul 2006.
- 4) Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- 5) V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Sol Yayınları, Ankara 1976.
- 6) Niccoló Machiavelli, *Savaş Sanatı*, Özne Yayınları, İstanbul 1999.
- 7) David Nicolle, *İslam Orduları / 500-1100*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- 8) C. W. C. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık / Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002.
- 9) Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- 10) Ralph D. Sawyer (haz.), *Strateji: Kadim Çin’in Askeri Klasikleri - Tai Kung, Altı Gizli Öğreti / Ssu-ma, Yöntemler / Sun Tzu, Savaş Sanatı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010.
- 11) Ralph D. Sawyer (haz.), *Strateji: Kadim Çin’in Askeri Klasikleri - İkinci Cilt*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011.
- 12) Lev N. Tolstoy, *Savaş Karşı Yazılar*, Pencere Yayınları, İstanbul 1994.
- 13) Michael Walzer, *Haklı Savaş Haksız Savaş / Tarihten Örnekleriyle Desteklenmiş Ahlakı Bir Tez*, Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.

DİPNOTLAR

- 1) “Uygarlık öncesinde” dememizin bir nedeni var. Hayvanlıktan insanlığa geçiş, uygarlığın başlangıcıdır. Bu yüzden üretim ve ticaretin henüz ortaya çıkmamış olduğu avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde de “uygarlık” vardır. Buna “ilkel uygarlık” denmiş, ama uygarlıktan önce de tarih vardı.
- 2) Yeni kurulan millî devletler genellikle komşular veya hâkim-“üstün” devletler tarafından saldırıya uğramıştır. Devrimle ortaya çıkan ilk millî devletlerden olan Fransa, Avrupa’nın bütün diğer krallık ve imparatorlukları tarafından karşıdevrimci koalisyonlarla yıkılmaya çalışılmıştır.
- 3) Tarihçi Hobsbawm’ın 1990-92 yıllarında, “toplumun ölçeğini genişlettikleri ölçüde [milletlerin] tarihsel evrimle uyum içinde” olabilecekleri şeklindeki ifadesi, devletlerin “insan gruplarını bir bütün halinde birleştirmeye eğilimli” olmaları gerektiğine vurgu yapıyordu. E.J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik / Program, Mit, Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006, s.50.
- 4) Francisco de Vitoria, *De Indis et De Iure Belli Relationes*, ed. Ernest Nys, *On the Law of War*, Washington D.C. 1917, s.177; akt. Walzer, s.96.
- 5) Mao Zedung, “Uzun Süreli Savaş Üzerine” (Mayıs 1938), *Seçme Eserler II*, Aydınlik Yayınları, İstanbul 1975, s.151.
- 6) Afşar Timurçin, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yayınları, 1994, s.22.
- 7) Barış için Japon kentlerine atılan iki atom bombasının gerçek amacı, ABD’nin, dünyaya kitleleri yok edecek bir silaha sahip olduğunu göstermek, bütün herkese bir gözdağı vermektir.
- 8) Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.62.

9) Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, s.386.

10) Grev, toplumsal hakların ortaya çıkmasına bağlı olarak ve toplumsal haklarla birlikte doğmuştur. Ancak grevler o zaman hayatın içinde yerlerini alabilmişlerdir. Dolayısıyla sanayi devrimi ve 18. yüzyıl öncesinde (hatta 18. yüzyıl sonunun öncesinde) grev yoktur. Grev gibi görünen şeyler grev sayılmaz.

11) Bu vesileyle Birinci Dünya Savaşı'nın, Almanya'nın "yenilmesi"yle değil, Alman askerinin "silah bırakması"yla sonuçlanmış olduğunu hatırlayalım. Gene de yenilecekti ama Almanya'nın "yenilmesi" ve savaştan çekilmesi, askerinin silah bırakmasından ve savaşmamasından dolayı olmuştur.

Keza, Çarlık Rusya'sının Potemkin Zırhlısı gemilerinin (1905), Karadeniz'deki Fransız donanması askerlerinin (1918) ayaklanmalarının, André Marty'nin devrimci önderliğinin (1919) de konuyla ilgili olarak hatırlanması ve anılması gerekir.

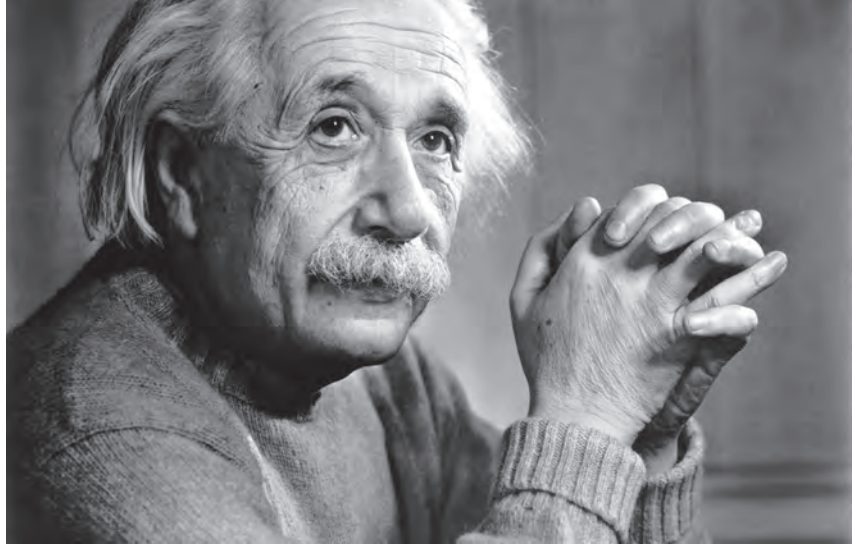
12) 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar neredeyse bütün dünyada askerlikle ilgili bakanlıklar "savaş bakanlığı" şeklinde adlandırılmaktaydı ("War Ministerium", "Harbiye Nezareti" vb.). Dolayısıyla (asker olmasalar da) "savaş bakanları" vardı.

13) Colin Flint ve Peter J. Taylor, *Siyasi Coğrafya / Dünya - Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2014, s.5.

Jeopolitik alanının kurucusu sayılan Haushofer, 1924 ile 1944 yılları arasında *Zeitschrift für Geopolitik* başlıklı sürekli bir dergi çıkarmış, bu kavramın bir disipline dönüşmesinin temelini hazırlamış ve önem kazanmasını sağlamıştır.

14) Tolstoy, s.15.

15) Mao Zedung, "Savaş ve Strateji Meseleleri", 6 Kasım 1938, *Seçme Eserler II*, s.227.

Einstein: Savaş için hiç direnmeden verdiğimiz kurbanları barış için de vermeye hazır olmalıyız.

16) Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.29.

17) 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında ("93 Harbi") Alman Krupp üretimi topraklar Mauser üretimi tüfekler, iki tarafa da satılmıştı (başka Alman "marka" üretimlerin mermi ve cephaneleri de) ve savaşın kolaylaşmasında ve çıkmasında Alman kıskırtıcılığı da söz konusuydu.

18) PKK'nın Türkiye'de çok yere döşediği ve her gün patlayan mayınlar, en başta ABD, Almanya, Belçika ve İtalya gibi Batı ülkelerinden gelmektedir. Maliyet teknolojik gelişmeler yüzünden çok düştüğü için mayınlar kolayca alınabilmekte, hatta Batı ülkeleri, araçları ile

mayınları istedikleri kendilerine bağlı örgütlere hibe etmektedir.

19) Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.71.

20) Bu devrimlerin hepsi kendilerinin nedeni olduğu savaşlar içinde gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi Koalisyon Savaşları'nın; Sovyet Devrimi İngiltere'nin silahlandığı, örgütlediği, desteklediği Çarlık ordusu generallerinin başlattığı ve yönettiği iç savaşların Türk Devrimi İngiltere'nin Anadolu topraklarına sürdüğü Yunan ordularına karşı verilen antiemperyalist savaşla gene İngiltere'nin kıskırttığı çeşitli iç savaşların ve Çin Devrimi ABD'nin hemen devrim arkasından çıkardığı Kore Savaşı'nın içerisinde.

KİTAPÇILARDA

Alp Hamuroğlu

Hristiyanlık, İslamlık ve Avrupa

DOĞU'DAN BATI'YA UYGARLIK KAPILARI

(Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)

Orta Çağ, Hristiyanlığın karanlık çağı, İslamiyet'in altın çağıydı. Avrupa, İslam uygarlığından birçok şey aldı. Doğu'dan Batı'ya doğru olan bu uygarlık güzergâhında üç "kapı" öne çıkar: Birincisi "Avrupa'nın batısındaki Doğu" denebilecek Endülüs'tür. İkincisi Sicilya'da oluşan "İtalyan İslamı"dır. Üçüncü büyük etkileşim ise Hristiyanlığın "Haçlı Seferleri" ile oluştu.

Çalışmasını esas olarak Orta Çağ ile sınırlayan Alp Hamuroğlu, Hristiyanlığın doğuşunu, bir imparatorluk dini haline gelirken geçirdiği dönüşümü, İslam'ın yükselişini özetledikten sonra bu "üç kapı"yı tek tek ele alıyor. Avrupamerkezci tarih anlayışının bilim dışı bir adlandırmayla "Batı mucizesi" dediği modern Avrupa'nın ortaya çıkış sürecindeki Doğu ve İslam etkisini vurguluyor.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı - www.bilimvegelecek.com.tr

Tarihsel olgular nasıl ele alınmalı?

Geleceği elde etmeye yönelik sınıf mücadelesinin en önemli cephelerinden biri geçmişe ilişkindir. Her sınıf kendi geleceğini yapmaya çalışırken kendi geçmişini de yazar. Dolayısıyla tarih sürekli yeniden yazılır. Yeniden yazılmak tarihin fitratında vardır; çünkü tarih sınıf mücadeleleri tarihidir. Tarih-üstü ve zaman-üstü bir güç olsaydı ne iyi olurdu! Ama yoktur. O halde yeniden yazım devam edecek.

Ender Helvacıoğlu

Geçmiş olmayanın geleceği olamaz denir. Sürekliliğe vurgu yapan bir önermedir bu. Büyük atılım dönemlerinde ise devrimciler geçmişe değil geleceğe, sürekliliğe değil kopuşa vurgu yaparlar. En genelde bakıldığında iki yaklaşım da doğrudur. Hiçbir şey mutlak olarak yeni değildir, hiçbir şey de mutlak olarak eski... Geçmiş ve gelecek iç içedir.

Geleceği elde etmeye yönelik sınıf mücadelesinin en önemli cephelerinden biri geçmişe ilişkindir. Geleceğin kendilerine ait olduğunu iddia eden güçler bunun kanıtlarını geçmişte ararlar, geçmişten güç devşirirler. Bu nedenle tarihsel olgulara yaklaşım, bir tarih tartışmasından çok keskin bir politik tartışmaya dönüşür. Her sınıf kendi geleceğini yapmaya çalışırken kendi geçmişini de yazar. Dolayısıyla tarih sürekli ve sürekli yeniden yazılır. Yeniden yazılmak tarihin fitratında vardır; çünkü tarih sınıf mücadeleleri tarihidir.

Bu metinde tarih yazımına ilişkin bazı yaklaşımları ele alacağız. Bir bölümü epey tartışmalı olacaktır. Doğaldır, çünkü tarihi insanlar yapıyor ve yazıyor. Tarih-üstü ve zaman-üstü (yani insanüstü, hatta doğaüstü) bir güç olsaydı ne iyi olurdu! Ama yoktur. O halde tartışma (ve çatışma) devam edecek...

Tarihsel mirasımız nasıl tespit edilebilir?

Tarihin akışı uygarlaşma yönünde midir, uygarlıktan kurtuluş yönünde mi? İlericiliğin ölçütü uygarlaşma düzeyi midir, yoksa uygarlıktan ne kadar kurtulduğu mu? Bu soruya vereceğimiz yanıt, hem nasıl bir gelecek arzuladığımızı, hem güncel sınıf ilişkilerindeki safımızı, hem de geçmişteki mirasımızı ve esin kaynaklarımızı belirler.

Tarihten neyi ilerici mirasımız olarak sahipleneceğimiz konusunu açıklığa kavuşturabilmek için nesnel ölçütlere ihtiyacımız var. Ezilen sınıfların gerçekleştirdiği her hareket ilericidir diyemeyiz; tarihte tersi örnekler de var. Üretim araçlarını ve üretimin örgütleniş düzeyini (örneğin teknolojiyi, bilimi) geliştiren her adım ilericidir de diyemeyiz; onun da tersi örnekleri var.

Öte yandan uygarlaşma ve uygarlıktan kurtulma süreçleri, kolayca birbirinden ayrılamayan iç içe geçmiş iki süreç. Çünkü hem uygarlaşma hareketlerinin uygarlıktan kurtuluş yönleri var, hem de uygarlıktan kurtuluş hareketlerinin uygarlık tesis etme yönleri. Yani çoğu zaman aynı harekette iki sürecin dinamiklerinin de bir arada ve iç içe işlediğini görürüz.

Örneğin, İslam biliminin ve felsefesinin doruğu diyebileceğimiz 9.-10. yüzyıllarda hüküm süren Abbasi yönetimi mi ilerici, yoksa aynı dönemde onlara karşı büyük bir halk ayaklanması örgütleyen Karmatiler mi? 11. yüzyılda duralamaya başlayan İslam uygarlığına yeni bir ivme kazandıran ve bir gençlik aşısı anlamına gelen Selçukluların ünlü veziri Nizamülmülk (adı üzerinde: Devlete düzen getiren) mü ilericiyi temsil etmektedir, yoksa Selçuklulara karşı ayaklanan Hasan Sabbah liderliğindeki hareket mi (Nizamülmülk'ün Hasan Sabbah'ın bir fedaisinin suikastı sonucu hayata veda ettiği de rivayet edilir)? Uygarlığı ve düzeni temsil eden Roma yönetimi mi yoksa onlara karşı Spartaküs önderliğinde ayaklanan barbar kökenli köleler mi ilericiydiler? (Roma'nın çürüme dönemi değil, yükseliş dönemlerinden biriydi bu.) 19. yüzyılda Hindistan'ı ve Çin'i sömürgeleştirmeye çalışan İngilizleri -yöntemleri ne kadar acımasız da olsa- nesnel olarak "tarihin kılıcı" (yani ileriye doğru devindirici) olarak mı değerlendirmek doğrudur, yoksa gerici sömürgeciler olarak mı? Hintli veya Çinli bir ilerici tarihçi, kendi ülkesinin o dönemini nasıl analiz eder? Kapitalist sistemin yerleşmesi anlamına gelen 19. yüzyıl Avrupası'nda ve Amerikası'nda gerçekleşen endüstri devrimini ilerilik-gericilik bağlamında nesnel olarak nasıl değerlendireceğiz? İlerici ise 8 Mart'ı ve 1 Mayıs'ı nereye koyacağız? Makine kırıcılar hareketi (ludizm) yobazlık ve gericilik miydi, yoksa işçi sınıfının sisteme karşı ilkel de olsa bir tepkisi anlamında ilerici bir rol mü oynadı? Daha pek çok örnek verilebilir...

Çıkardığımız dergilerde hem Ortaçağ Doğu uygarlığının bilime ve felsefeye katkılarını (Abbasi dönemi) hem de Karmatileri, hem Nizamülmülk'ün ünlü *Siyasetname*'sini hem de Hasan Sabbah'ı, hem endüstri devriminin kazanımlarını hem de işçi hareketlerini işledik; her ikisini de olumlayarak! Hem Beytül Hikme'yi kuran Abbasi halifeleri hem Karmatiler, hem Nizamülmülk hem Hasan Sabbah, hem Sezar hem Spartaküs ilerici mirasımızın için-

de mi yer alacak? Bunlar birbirlerine karşı savaşan güçlerin temsilcileri! Yoksa bilim ve teknoloji tarihini ele alırken başka, sınıf mücadeleleri tarihini ele alırken başka kıstaslarımız mı olacak? Sıkıntılı konulardır bunlar, dolayısıyla daha geniş süreçleri perspektife alarak geliştireceğimiz daha inceltilmiş (farklı boyutları ayrıştırılmış) ölçütlere ihtiyaç var.

Uygarlık aşamasında ilericiliğin ölçütü

İnsanın birkaç milyon yıllık kültürel evriminde ilerlemenin temel dinamiği insan-doğa çelişkisidir. Bu çelişki, doğayı alt etmek, doğadan kopmak değil, doğal koşullara giderek daha üst düzeylerde uyum sağlamak anlamındadır. İnsanoğlu doğada türünü devam ettirebilmek için verdiği yaşam mücadelesinde giderek daha üst düzeyde araçlar ve teknikler geliştirerek ve daha üst düzeyde örgütlenerek yol alabilmiştir. Üretici güçlerin (başta bir üretici ve emekçi olarak insanın kendisi, insanlar-arası işbölümü ve örgütlenme, üretim araçları, üretim deneyimleri ve teknikleri) gelişimi, insanoğlunun mevcut doğa koşullarının dayattığı sınırlılıkları giderek daha üst düzeylerde aşmasını, bu koşullardan özgürleşmesini sağlamıştır. Kısacası, tartışma alanımızın -hâlâ devam eden ve insanlık var olduğu sürece devam edecek olan- en geniş süreci diyebileceğimiz kültürel (toplumsal) evrimin motoru insan emegidir.

Bu perspektifin ışığında baktığımızda ilericiliğin (ilerlemenin) ölçütü "üretici güçlerin gelişimi" olarak saptanabilir. Başta insanın kendisi olmak üzere üretici güçleri geliştiren her adım "ilerici", üretici güçleri duraklatan ve tahrip eden

her adım da "tutucu, gerici" olarak nitelenebilir.

Durum bu kadar yalınsa karmaşıklık ve bulanıklık nereden kaynaklanıyor? Karmaşıklığın nedeni "uygarlık"tır. Toplumsal evrimin belirli bir aşamasında insan topluluklarının üretici güçlerin gelişimini hızlandırmak ve daha garantili bir biçimde güvence altına almak amacıyla icat ettiği sınıflı (ve devletli-ordulu-dinli) toplum biçimidir. Uygarlık ile birlikte insan toplulukları farklı çıkarlara sahip sınıflara bölünür ve sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen, ezen-ezilen ilişkileri yaşamaya başlar. Uygarlık, toplumun çoğunluğunu (insan emeğini, emekçiyi) köle-serf-işçi vb. olarak egemen sınıfın bir üretim aracına dönüştürür, metalaştırır. İnsan-doğa ilişkisinde toplu olarak özne olan insanların büyük çoğunluğu öznelikten çıkar, nesneye dönüşür. Artık özne, emekçiler de dahil olmak üzere bütün üretici güçleri ve doğal kaynakları özel mülkiyetine alan egemen sınıftır.

İnsan-doğa çelişkisi en genel sürecin temel çelişkisi olarak devam eder, fakat bu çelişkinin özel bir çözümü olan uygarlık aşamasında insan-insan çelişkisi (sömüren-sömürülen) öne çıkar, başat çelişki olur. Bu noktada ilericiliğin ölçütü de karmaşılaşır ve önceden bulunmayan şu soru gündeme girer: Kime göre, hangi sınıfa göre ilerici/gerici? Üretici güçlerin gelişmesi son tahlilde yine ilerleme anlamına gelir belki ama bu "ilerleme" sınıfsal bir nitelik kazanır; ilericiliği/gericiliği, kimin amaçlarına uygun olarak geliştirildiği, kimin mülkiyetinde olduğu, kim tarafından kullanıldığı, kimin çıkarlarına hizmet ettiğine göre sorgulanır. Üretici güçlerin bir bölümü (üretim araçları, teknoloji vb.) belki

Uygarlık sürecinde ilericiliğin ölçütünü "emeğin özgürleşmesi" olarak formüle etmek daha doğru olacaktır.

çok daha hızlı ve kapsamlı biçimde gelişmektedir ama bu gelişmenin bedeli en büyük üretici güç olan emekçinin sömürüsü, yıkımı, bağımlılığıdır.

Bu aşamada ilericiliğin ölçütü salt “üretici güçlerin gelişmesi” olmaktan çıkar; bu gelişmenin en büyük üretici güç olan emekçi üzerindeki sömürüyü ve bağımlılığı zayıflatıp zayıflatmaması esas ölçüt olur. Herhangi bir üretim ilişkisinin (veya uygarlık modelinin) ve o üretim ilişkisinin hakim sınıfının ilerici ve gerici dönemlerinin (insanlığı ilerletip ilerletmediğinin) ölçütü de budur.

Ezilenlerin, emekçilerin tarih boyunca verdikleri, sınıflılıktan, sömürüden ve insanın insana bağımlılığından kurtuluş mücadeleleri insanlığın ilerici mirasının parçasıdır. Bu mücadeleler, sınıflı-devletli uygar toplumların gelişiminin (üretim ilişkilerinin dönüşümünün) ve üretici güçlerin gelişiminin esas motorudurlar. Henüz sömürünün ve bağımlılığın tümünden yok olmasını getirmemişlerdir, çoğu zaman sömürüye dayalı yeni bir üretim ilişkisinin doğması sonucunu vermişlerdir ama onu zayıflatmışlar ve emek lehine kazanımlar elde etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında uygarlık tarihi, uygarlıktan (sınıflılıktan, devletlilikten, sömürüden) kurtuluş tarihidir. Sonuç olarak uygarlık sürecinde ilericiliğin ölçütünü “emeğin özgürleşmesi” olarak formüle etmek daha doğru olacaktır.

Mirasımız, tarih boyunca -bize göre- ilerici olan hareketlerden ve fikir akımlarından oluşur. Geniş kitleler ölçeğinde esin kaynaklarımız ise bu büyük mirasın hâlâ arazide olan, hâlâ savaşmakta olan, güncel mücadelemizde hâlâ silahımız olan kesimdir.

Mirasımız (yani müzemiz) böyle. Peki, esin kaynaklarımız? Yani hâlâ arazide olan, hâlâ savaşmakta olan ilerici mirasımız? Bunlar nasıl tespit edilebilir?

Tarihsel esin kaynaklarımız nasıl tespit edilebilir?

Bu sorunun yanıtını aramaya başlamadan önce kısaca bir ayrımı vurgulamakta fayda var. “Tarihsel mirasımız” ile “tarihsel esin kaynaklarımız”, kapsamları farklı kavramlar. Mirasımız, tarih boyunca -bize göre- ilerici olan hareketlerden ve fikir akımlarından oluşur. Esin kaynaklarımız ise bu büyük mirasın hâlâ arazide olan, hâlâ savaşmakta olan, güncel mücadelemizde hâlâ silahımız olan kesimdir. Bunları saptamak belki de mirasımızı saptamaktan daha önemli bir uğraştır. Çünkü miras saptaması daha çok bir tarih tartışmasıyken, esin kaynakları saptamasının güncel politik önemi de vardır.

Şimdi soruya dönelim: Tarihsel esin kaynaklarımızı nasıl tespit edebiliriz? En kestirme ve pratik yol, geniş ayırmda kendi safımızı oluşturan kitlelerin tutumlarına bakmaktır. İlerici kitle hareketleri (Son dönem örnekler: Cumhuriyet mitingleri ve Haziran Ayaklanması) ve emekçi direnişleri hangi posterleri, bayrakları taşımakta, hangi sloganları atmaktadır (Kitlesele olanlarını kastediyorum)?

Örneğin Hz. Muhammed de Fa-

tih Sultan Mehmet de tarihsel mirasımız içinde yer alabilir (Bana göre öyledir). Fakat sözünü ettiğim ilerici kitle hareketleri artık Muhammed’in, Fatih’in posterlerini veya bayraklarını taşıymıyorlar; “Muhammed’in askerleriyiz” veya “Fatih’in askerleriyiz” diye slogan atmıyorlar. Neyi taşıyorlar? Atatürk posterlerini ve al yıldızlı bayrağı. Nasıl haykırıyorlar: “Mustafa Kemal’in askerleriyiz” diye. Bu örnekten bile, Hz. Muhammed ve Fatih’in mirasımız içinde yer almakla birlikte artık deyim yerindeyse “müzedde” olduklarını, Mustafa Kemal’in ise hâlâ arenada savaşğını ve esin kaynağı olduğunu çıkarabiliriz.

Salt olgucu değiliz, sadece kitlelerin kendiliğinden tutumlarına bakarak karar veremeyiz. Bu durumun kuramsal bir nedeni var: toplumsal olarak hangi geniş süreçte yaşadığımızın tespiti ile ilgili.

Uygarlığın (sınıflılığın) başlangıcından günümüze dek iki büyük toplumsal dönüşüm yaşandığı görülür. Bunlardan ilki uygarlığa geçiş ve haraçlı toplumların oluşumu sürecidir ve birçok ara aşamayı içerecek kabaca 5000 yıl sürmüştür. Bu süreçte iki yeni sınıf doğar: Egemen, yönetici ve sömürücü sınıf olarak aristokrasi (soylular) ile ezilen, yönetilen ve sömürülen sınıf olarak emekçiler (köle, serf, köylüler). İkinci büyük toplumsal dönüşüm ise Modernite’dir; aristokrat sınıfların yıkılışı ve haraçlı sistemin tasfiyesi. Uygarlıktan (sınıflılıktan) kurtuluş sürecinin başlangıcı olarak niteleyebileceğimiz bu dönüşümün taş çatlasa 500 yıllık (ülkemizde ise ancak 150 yıllık) bir geçmişi vardır. Bu süreçte de iki yeni sınıf doğar: Burjuvazi ve sonrasında proletarya. Kısacası, uygarlık tarihi açısından ilk büyük kopuşu uygarlığa geçiş olarak alırsak ikinci büyük kopuş da Modernite’dir.

İnsanlık günümüzde hâlâ Modernite sürecini yaşıyor; içinde yaşadığımız geniş süreç budur. Hatta bu sürecin henüz çok başlarında olduğumuz söylenebilir. İşte bu nedenle geniş kitleler dara düştüklerinde ve harekete geçtiklerinde, Türkiye Modernitesinin en köktenci atılımının

simgelerine sarılmaktadırlar.

Modernite bir dönüm noktasıdır. Farklı toplumlar için daha ayrıntılı analizler yapılabilir elbette; ama kabaca, miras ve esin ayrımını yaparken turnusol kâğıdımız Modernite'dir. Genel anlamda Modernite öncesi miras, Modernite sonrası esin kaynağı olarak tespit edilebilir. Bu ayrımın en net (ve en sıcak) olduğu coğrafyalardan biri de Türkiye'dir.

Miras ve esin ayrımı yapmamanın veya ikisini birbirine karıştırmamanın ne zararı vardır? Sadece bir tarih (veya tarih felsefesi) tartışması yapıyor olsaydık fazla zararı olmazdı; tarihsel materyalist yöntemin ne olduğunu vurgular geçerdik. Fakat öyle değil; esin kaynakları dediğimiz an siyaset de işin içine girer.

Miras ile esin arasındaki ayrım bulanıklaştırılırsa, yani Modernite dönemeci vurgulanmazsa, örneğin İslamcılık ve kaba milliyetçilik ile ilericilik arasındaki ayrım da bulanıklaştırılmış olur. Bu da günümüzde kim iktidardaysa ve ideolojik hegemonyada kim öndeyse onun işine yarar. Yani felsefi bir yanlışın ötesinde politik bir yanlış da yapılmış olur. Karşı safın ekmeğine yağ sürme tehlikesini içinde barındırır. Bindiği gibi bugün İslam ve Osmanlı bayraklarını taşımak isteyenler de var ve bunlarla sadece bir tarih tartışması yapmıyoruz.

Her düşünce, kaynaklandığı toplumsal koşullarla sınırlı

Süreklilikleri vurgularken ve tarihsel paralellikler yaparken sık düşülen bir hata, her düşüncenin içinde olduğu sürecin toplumsal koşullarıyla sınırlı olduğunu kavrayamamaktır. Genellikle düşüncelerin benzerlikleri vurgulanır, ama o düşüncelerin hangi koşulların ürünü oldukları unutulur; dolayısıyla abartılı ve gerçeklerle uyuşmayan sonuçlara varılır.

Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı önsözde şöyle söyler: "İnsanların hayatlarını belirleyen şey bilinçleri değildir; tersine, bilinçlerini belirleyen şey onların toplumsal hayatlarıdır."

Sadece sıradan insanlar değil, bü-

yük düşünürlerin, bilimcilerin, siyasetçilerin ve Marx'ın kendisi de -ne kadar yanlış biçimde "çağının ilerisinde" diye nitelenseler de- bu temel materyalist yasanın dışında değildir. "Çağın ilericisi" olunabilir, ama kimse "çağının ilerisinde" olamaz.

Düşünceler gökten vahiy olarak inmezler. "İlham perisi" hoş ve edebi bir benzetmedir ama bilimsel bir anlamı yoktur. Her şeyi yazan veya önceden haber veren "kutsal kitaplar" da sadece birer inanç ürünüdürler (Bunu sadece dinsel inanç sahipleri için değil, savundukları felsefenin yıllar öncesinde çok farklı koşullarda yaşamış kurucularının yazdıklarında günümüz sorunlarının çözümünü bulmaya çalışan her türden "dogmatik" için de söylüyorum). Söyledikleri her şeye inanılan ve sorgulanmadan tekrar edilen lider kültleri de dinsel düşünce biçiminin modern kılıf giydirilmiş yansımalarıdır; böyle "mucizevi" insanlar yoktur. Büyük bilimsel kuramlar, felsefi veya politik akımlar da dahil her türlü düşüncenin kaynağı bilimsel deney ve toplumsal pratiktir. İlham perilerimiz -daha önce yapıp bize aktarılanlar da dahil- yaptığımız gözlemler, toplumsal ilişkilerimiz içinde edindiğimiz algılar, sınıf mücadelesi pratiği içinde ulaştığımız sonuçlardır.

Elbette insanlar salt algısal düzeyde kalmazlar. Öyle olsaydı ne felsefe olurdu ne bilim ne sanat ne edebiyat ne de siyaset... Zihinsel faaliyet de toplumsal pratiğin çok önemli bir parçasıdır. Burada vurgulamak iste-

diğimiz kaynaktır, bilincin toplumsal hayat ile olan ilişkisidir. İnsanlar o kaynaktan beslenip sözünü ettiğimiz o muhteşem ürünlerini verirler; ama o kaynaktan yola çıkıp...

Dolayısıyla tarihsel paralellikler yaparken, ele aldığımız düşüncelerin hangi kaynaktan beslendiklerini irdelemek ve yaptığımız paralelliği bunu dikkate alarak sınırlamak, düşünce tarihine doğru yaklaşabilmek için şarttır. Örneğin, bizim de zaman zaman yaptığımız "İslam'ın Marx'ı: İbni Haldun" türü benzetmelerin yayımcılık açısından bir anlamı vardır belki ama bilimsel açıdan aşırı abartı taşır ve doğru değildir. İbni Haldun ve Marx, belki yaşadıkları dönemin en ileri düşünsel yapılarını kurmuşlardır ama çok farklı toplumsal koşulların ve süreçlerin insanlarıdır.

Paralelliği dengeli yapabilmek (ayrıca tarihsel miras-esin farkını doğru tespit edebilmek) için, ele aldığımız sürecin kapsamını net olarak belirlemek anahtar önemdedir. Tüm bir uygarlık sürecini ele alıyorsak, bu tarihsel süreç boyunca, örneğin, ezilenlerin ezenlere karşı tüm başkaldırıları ve bu başkaldırıların temsilcilerinin ürettiği fikirler aynı başlık altında toplanabilir; köle isyanlarından proletarya devrimlerine dek hepsi bu başlık altına girebilir ama bu kadar. Spartaküs'ten bir Lenin, İbni Rüş'ten bir Voltaire veya Marx çıkarmaya çalışmak zorlama ve çarpıtma olacaktır.

Büyük toplumsal veya kuramsal atılımları, onları yaratan toplumsal

koşulların sınırlarını ne kadar zorladıkları ile değerlendirebiliriz ve gerçekten haklarını verebiliriz; yoksa onları bir farazi zaman makinesine koyup dönem atlatarak değil. Zorlama paralellikler, gerçek değerlerini anlamamızı da engeller.

Biz öyle olmasını isteriz belki ama mucize diye bir şey yoktur. Her tarihsel olgu, ortaya çıktığı dönemin koşullarıyla açıklanabilir.

Olgu-süreç diyalektiği

Tarihsel değerlendirmelerde olgulardan ve kaynaklandıkları toplumsal koşullardan hareket etmek temel yöntemdir, ama yeterli midir? Eğer tarihi sadece bir kronoloji yazmak için değil geleceğe uzanmak için ele alıyorsak, olgu kavramında biraz daha derinleşmek gerekiyor.

Her tarihsel olgu bir sürecin, hatta çok sayıda farklı sürecin bir parçasıdır. Dolayısıyla tek başına soyutlanmış bir olay olarak değil, bir parçası olduğu süreçte oynadığı rol ve yaptığı etki ile ele alınmalıdır. Yani esas olarak süreç kavranmalıdır ki, o sürecin kapsamındaki olguların etkileri daha isabetle değerlendirilebilsin, yerli yerine konulabilsin.

Öte yandan aynı olgu farklı süreçlerde farklı etkiler yapmış olabilir. Örneğin İstanbul'un fethinin Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişim sürecinde oynadığı rol ile genel anlamda kapitalizmin gelişim sürecinde oynadığı rol farklı olabilir. Aynı olgu farklı süreçlerin parçası olarak farklı hatta zıt etkilerde

bulunmuş olabilir. Daha sınırlı bir süreçte "merkezi feodal atılım" olarak değerlendirilen olgu, daha geniş süreçte "kapitalizmin gelişiminin tetikleyicilerinden biri" olarak nitelenebilir. Dolayısıyla bir tarihsel olguyu değerlendirebilmek için ya hangi sürecin parçası olarak ele alındığının sınırları net olarak belirlenmeli ya da derinlemesine bir analiz isteniyorsa çeşitli süreçlerde oynadığı roller mümkün olduğunca toplam olarak ele alınmalı, deyim yerindeyse damıtılmalı ve hesap böyle kesilmelidir.

Fakat hesap kesmek de her zaman kolay değildir. Çünkü bir tarihsel olgunun parçası olduğu süreçlerden bazıları henüz sonuçlanmamış olabilir. Aynı olgu, sonuçlanmış bir sürecin parçası olarak hesabı kesilip yerli yerine oturtulmuşken, henüz sonuçlanmamış bir sürecin parçası olarak sonul değerlendirmeden epey uzak olabilir. Bu noktada tipik örnek Kolomb (Amerika'nın Avrupalılarca keşfi) değerlendirmesidir. 20 Mayıs 1506'da hayata veda eden Kolomb, 500. ölüm yıldönümünde, bir yanda "büyük bir uygarlık öncüsü" olarak anılırken diğer yanda geniş kitleler "Kolomb'a ölüm!" diye haykırıyorlardı. Aynı tarihsel olgu/kişilik hakkında 500 yıl sonra bile birbirine bu kadar zıt değerlendirmeler yapılabiliyorsa, demek ki Kolomb için hesap vakti henüz gelmemiştir. Kolomb henüz araftadır!

Kısacası tarih, olup bitmiş olaylar dizisi değil, canlı bir organizmadır.

Süreçler ilerledikçe, süreçler sonuçlandıkça yeniden ve yeniden yazılır. Gelecekte yaşanacaklar, geçmişte değiştirebilir. Geçmişte değiştirmek için zaman makinesine değil, geleceğe müdahil olmanın araçlarına ihtiyacımız var. Uygarlığın ilk öncüleri Sümerler, on bin yıl sonranın tarihçileri tarafından insanların bir dönem için saptıkları olumsuz bir yolun temsilcileri olarak değerlendirileceklerdir belki, kim bilir?

Tarihin ilerleyişi kaotiktir. Bu kaotiklik içindeki düzenliliğe (neden-sellige) mümkün olduğunca yaklaşılabilmeye çalışmak gerek. Tarihin sonu gelmeden gerçeğe yakın bir tarih yazımı yapılamayacak gibi duruyor. Bu, en genel anlamda insanlığın evrimini yazmak için de geçerli. Belki de gerçeğe en yakın insanlık tarihi, insanlık süreci son bulduğunda yazılabilecek. Biz bugün dinazorların tarihini nasıl yazıyorsak... O dönemde yazacak birileri veya "yazmak" diye bir fiil kalacaksa eğer...

Olgu-olasılık diyalektiği

Düşünülmesi gereken bir nokta daha var: Geçmiş (tarih, yaşanmış tarihsel olgular) zorunlu muydu? Olanlar olmak zorunda mıydı? Sadece olanlardan (olgulardan) yola çıkarak mı geliştirmeye çalışmalıyız toplumsal gelişim yasalarını?

"Uygarlık aşaması zorunlu muydu?" veya "Kapitalizm zorunlu muydu?" gibi soruları sormak anlamlı mıdır? "Olan olmuş; tarihçiler olanın nedenlerini ve gelişim yönünü tahlil etmeye çalışmalıdır, ötesi boş spekülasyondur" diye bir itiraz gelebilir böyle sorulara. Bu itiraz ne kadar haklıdır?

Geleceğe ister istemez olasılıkçı bakıyoruz. Çeşitli olasılıkları öngörmeye ve mümkün olduğunca hepsini hesap ederek yön çizmeye çalışıyoruz. Hangi olasılık bize göre daha olumluysa, onu güçlendirmeye (olasılığını artırmaya) çabalıyoruz. Geleceğin nasıl şekilleneceğine ilişkin kesin sonuçlar veren denklemler (yasalar) yok elimizde. Bunun nedeni toplumbilimin henüz -örneğin bir astronomi kadar- gelişmemiş olması mı? Toplumbilim de yeteri kadar geliştiğinde, astronomlar gelecekteki Güneş tutulmasını nasıl

kesin olarak öngörebiliyorlarsa, toplumbilimciler de örneğin ne zaman devrim olacağını aynı kesinlikte öngörebilecekler mi? Böyle olmadığı ve hiçbir zaman da olmayacağını, toplumbilimin maddesinin farklı olduğunu biliyoruz (Doğa bilimleri de ne kadar determinist, o da ayrı bir tartışma konusu).

Geleceğe ilişkin nedenselliği (neden-sonuç ilişkilerini) bu denli olasılıkçı kurarken, geçmişe (tarihe) determinist yaklaşabilir miyiz? Gelecek olasılıklarla dolu, geçmiş ise bir kader mi? Geçmiş ve geleceğe yaklaşım bu denli farklı olabilir mi? Geçmiş ile gelecek birbirlerinden bu denli ayrı mı?

Her olgu, olmadan önce olasılıklardan biridir. Olan, ille de olmak zorunda değildi. Olmama ihtimali de vardı? Eğer böyle bir ihtimal olmasaydı ve olan her şey zorunlu olarak olsaydı, geleceği de hiç sektirmeden bilebileceğimiz bir aşamaya ulaşabileceğimizi düşünmek gerekirdi. Geçmiş deterministse gelecek de böyle olurdu. O zaman tarih ve toplumbi-

lim birer “kader bilimi” haline gelirdi. Bu yaklaşım sonuç olarak bizi, doğaüstü ve toplumüstü bir gücün varlığının kabulüne götürürdü.

Eğer “olan” olmak zorunda değil idiyse (ki öyledir), olabilecek olan sayısız olasılıktan biri oldu idiyse, toplumbilim “bilimsel” olacaksa ve bir bilim niteliği kazanacaksa sadece “olan” ile değil “olabilecek olanlar”la da ilgilenmek zorundadır. Sadece olanları değil olabilecek olanları da dikkate alan (kapsayan) bir mekanizmalar ve kavramlar bütünü (çerçevesi) geliştirmek zorundadır. Geçmiş (tarih) dediğimiz şey, olasılıklardan sadece biri değil midir? Diğer olasılık gerçekleşseydi tarih tamamen değişmeyecek miydi? O takdirde sadece “olana” bakarak geliştirdiğimiz tarih analizleri çöpe atılmayacak mıydı? Kaldı ki, gerçekleşmesi olası olan ama gerçekleşmeyen olasılıklar yok olup gitmişler midir, geleceğe hiç etkileri olamaz mı?

Tarihi çözümlemeye çalışırken sadece olgulardan değil, mümkün

olduğunca (olguyu da kapsayan) olasılıklardan hareket edilmeli. Geleceğe nasıl olasılıkçı yaklaşıyor sa tarihe de olasılıkçı yaklaşılmalı. Tarihsel olguyu daha kapsamlı biçimde anlamak, o olgunun neyin olasılığı olduğunu -elbet mümkün olduğu- anlamaktan geçiyor. Bu, gereksiz bir tarih spekülasyonunu değildir. Çünkü her olgu çeşitli süreçler içinde anlam kazanır ve o süreçlerin bir bölümü hâlâ devam etmektedir. Süreçler, gerçekleşmiş ve gerçekleşmemiş olasılıklarıyla birlikte devam etmektedir.

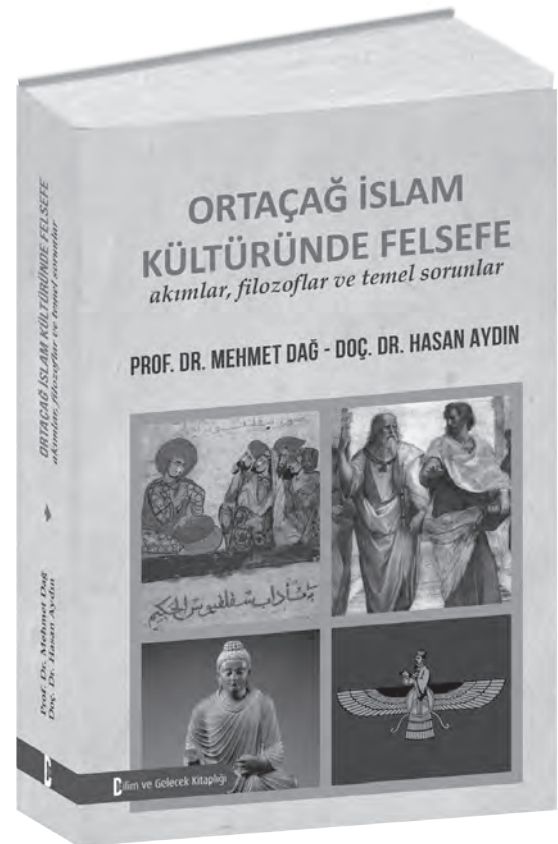
Geçmiş, olmuş bitmiş değildir. Gelecek, geçmişe değiştirebilir. Geçmiş geleceği nasıl belirliyorsa, gelecek de geçmişe belirler. Zorunluluk dediğimiz şey aslında bir olasılıktır. Geleceğin olasılıklı olmasının nedeni geçmişin de olasılıklı olmasıdır. Zaten bu nedenle devrimler olasıdır. Geçmiş olasılıklı olmasaydı ve geleceği belirleseydi, devrimler de imkânsızlaşırdı.

Tarihin yeniden ve yeniden yazılmasının nedeni de budur.

Prof. Dr. Mehmet Dağ Doç. Dr. Hasan Aydın **ORTAÇAĞ İSLAM KÜLTÜRÜNDE FELSEFE**

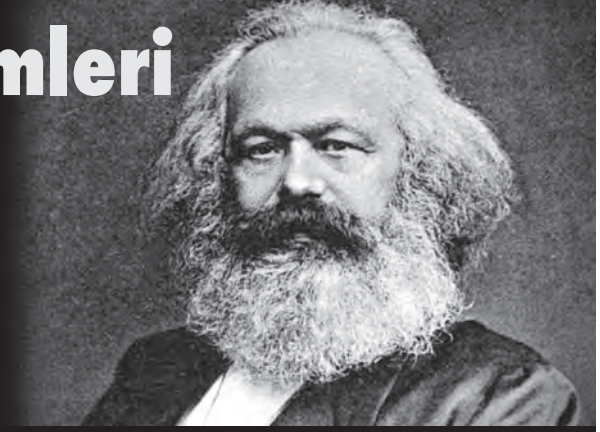
- Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar -

Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar, ortaçağ İslam kültüründe felsefenin serüvenini ele alıyor. Bu bakımdan, öncelikle, Ortadoğu'nun kültür mirasının tarihsel temelleri irdeleniyor; Doğu Hristiyanlığından süzülerek gelen Yunan, Hint ve İran kültür ürünlerinin Ortadoğu'da geçirdiği değişim ve nihayet İslam kültüründe boy veren felsefede oynadığı roller gözler önüne seriliyor. Ardından, ortaçağ İslam kültüründe ortaya çıkmış çeşitli felsefi akımlar, temel temsilcileri ve tartıştıkları temel sorunlar, özgün eserlerine dayanılarak nesnel-betimsel bir dille ortaya konuluyor. Bu bağlamda, İhvân esSafâ, İbn er-Ravendî, Ebu Bekr Zekeriyâ er-Râzî, Kindî, Fârâbî, Âmirî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Bacce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Haldûn, Sühreverdî ve Molla Sadrâ gibi filozofların düşünceleri, bağlı oldukları akımlar temelinde irdeleniyor.

Marx ve doğa bilimleri

Bilim bütünsel çözümler öne sürmez. Parça parça gerçekliği oluşturur. Bu anlamda toplumların maddi tarihinin mekanizmalarını incelerken Marx'ın da yaptığı buydu. Tarih boyunca her düşünürde olduğu gibi Marx'ta da doğrular ve yanlışlar, eksiklikler vardır. Aksini düşünmek gerçekçi olmaz. Önemli olan Marx'ın 21. yüzyılda bize ne katabileceği üzerine yoğunlaşmaktır. Marx'ı bir dogma haline getirmek, "-izm"leştirmek her şeyden çok Marx'ın düşüncelerine saygısızlık olur.

Kerem Cankoçak

Marx'la ilgili değil, felsefeciler açısından bilimdeki krizle ilgili. Ian Hacking'in müthiş saptamasıyla söylersek:

"Filozoflar uzun zamandır bilimi mumyalaştırdılar. Sonunda soyup kadavrayı çıkardıklarında, tarihsel bir oluşun ve keşfin kalıntılarını gördüler ve bundan kendilerine bir rasyonalite krizi çıkardılar. Bu olay 1960 civarında gerçekleşti." (Hacking, 2016, s.18)

Sadece postmodernler değil, pek çok felsefeci bilimi gerektiği gibi kavrayamadı. Özellikle Kuhn'un kitabı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Kuhn, 2019) istemsizce bir rasyonalite krizine neden oldu. Bu konu 20. yüzyıl başlarında Viyana çevresinde başlayıp neredeyse günümüze kadar gelen uzun bir dönemi ve yüzlerce bilim felsefecisini kapsadığı için çok derindir. Bu da başka bir yazının konusu (Cankoçak, 2013).

Aslında Marksizmin krizi Marx'ın krizi değil. "-izm"ler konusunda çok dikkatli olmak gerekir, "-izm"ler iki anlama da gelebilir. Örneğin Newtoncu fizik demek, Newton'un her söylediğini peşinen doğru kabul ederek doğayı yorumlamaya kalkışmak değil. Newtoncu fizik dediğimiz zaman, Newton'un bugün de kullanabileceğimiz kuramlarına gönderme yaparız. Örneğin Ay'a gitmek için bir uzay aracı tasarlarlarken Newton'un fiziğinden yararlanabiliriz, ama Küresel Konumlandırma Sistemi (GPS) tasarlarlarken bu fizik bizi yanlış yerlere götürür. Peki, Marksizm derken Marx'ın hangi yanlışlarını alacağımıza karar vermek de bir çeşit Marksizm değil mi? Farklı farklı Marksizmler var. Böyle yaparak yeni bir Marksizm yaratmış olmuyor muyuz? Bir anlamda öyle. Ama Marx'ın eserlerini okurken bunları dogmalaştırmamaya ve "-izm" haline getirmemeye çalışırsak, diğer bir ifadeyle Marx'ın yaz-

nce bir saptamayla başlayalım: Marksizm günümüzde krizdedir. Neden böyle söylüyoruz? Çok basit bir gözlem: 1970'lerde neredeyse bütün dünyada aydınlar, öğrenciler, işçi sınıfı liderleri vs kendini Marksist olarak adlandırırken, sadece 30-40 yıl sonra ortalıkta Marksist yok denecek kadar az. Solun (ya da daha spesifik olarak sosyalizmin) bir programı kalmamış gözüküyor. Bir İsveç sosyalisti kendi işçi sınıfına "Kapitalizmi yok edin, sömürü kalsın ama siz şimdikinden daha fakir olacaksınız, buna karşın dünyada aç insan kalmayacak" diyemiyor ki. Kapitalizm her krizi aştı (şimdilik) ve artık gelişmiş ülkelerin proleteryası kendi patronlarıyla ortak olarak dünyanın artı değerini sömürüyorlar.

Peki, bunun doğa bilimleriyle ilgisi ne? Marksizmin krizi ile doğa bilimlerine karşı beşeri bilim cephesindeki kafa karışıklığı birbiriyle yakından bağlantılı.

Marksizmin krizinin hem iç hem dış nedenleri var: İç nedenler çoğu Marksistin Marx'ı dogmalaştırıp, hazır bir reçete haline getirme çabaları. Elbette burada politikanın rolü büyük. Stalin'inki gibi despotik bir rejimin her zaman bir dogmatik ideolojiye ihtiyacı olur. 20. yüzyıl başlarında bunu Marksizm-Leninizm adı altında gerçekleştirdiler. Marx'ın eserlerini dogmalaştırdılar. Daha çok Engels'ten yararlandılar bunu yaparken.

Dış nedenlerin başındaysa, Eagleton'ın *Marx Neden Haklıydı* kitabında açıkladığı gibi, yükselen neo-liberalizm, kapitalizmin farklı bir aşamaya geçmesi, globalleşmesi, ucuz işgücünün geri kalmış ülkelere kaydırılması, SSCB'nin çökmesi vb gibi etmenler geliyor. Ama bunlar bu yazının konusu değil.

Bu yazının konusu olan diğer bir dış neden

dıklarını ideoloji olarak görmezsek bu riski minimuma indirmiş oluruz. Ian Hacking'in belirttiği gibi, müdahale olmadan temsil olmaz. Modern bilimlerde böyle işler: Gözlem ancak müdahaleyle olur ve gözlemin temsili yani teori ancak müdahale sayesinde gerçekleşir.

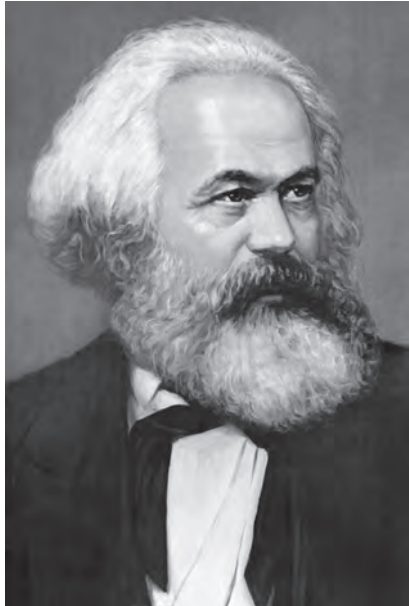
Bu yazıda Marx'ın genel olarak bilimsel, özel olarak da toplum bilimsel yaklaşımını incelemeye ve aslında krizde olanın Marx'ın bilimsel yaklaşımı olmadığını göstermeye çalışacağız. Marx'ın bilim anlayışı 150 yıl eski olmasına rağmen oldukça günceldir. Eğer Alman idealist felsefeden kalmış kimi kavramlar göz ardı edilirse, Marx'ın halen geçerli olan bir bilim anlayışı olduğunu görürüz.

Marx neden önemli

Marx'ın ölümünden 136 yıl sonra hâlâ Marx'ı tartışıyorsak bunun bazı haklı gerekçeleri olmalı. Marx'ın üç farklı etkinlik alanı vardır: Politik yazıları, ekonomi-politik bilimine verdiği katkılar ve felsefi yazıları. Bunların birbirleriyle olan bağlantıları bir yana, 21. yüzyıldaki Marx tartışmaları bu üç alandan biri ya da birkaçında Marx'ın fikirlerinin en azından bazılarının geçerli olduğunu göstermekte.

Neden Marx hâlâ gündemde? Çünkü dünyada hâlâ kapitalizm hü-

Marx, sınıf mücadelesinin kapitalizmi nasıl sonlandıracağını ve nasıl insanlığın evrensel kurtuluşu ile sonuçlanabileceğini gösterebileceği materyalist bir bilim hedefliyordu.

küm sürüyor ve kapitalizmin en iyi eleştirisini yapmış olan düşünür de Karl Marx. Kapitalizm var olduğu sürece Marx da gündemde olacak. Marx sınıf mücadelesinin kapitalizmi nasıl sonlandıracağını ve nasıl insanlığın evrensel kurtuluşu ile sonuçlanabileceğini gösterebileceği materyalist bir bilim hedefliyordu. Bu alandaki ilk düşünür değildi elbette. Ama gerek politik mücadelesi gerekse bu hedefi tutturmak için kullandığı argümanlar, benzerlerinin önüne geçmesini sağladı ve böylece eserleri günümüzde bile okunmakta.

Marx kimdir?

Bu yazının konusu Marx ve doğa bilimleri. Peki, Marx felsefeci midir, yoksa biliminsanı mı? Siyasi bir önder midir, yoksa bir ideolog mu? Marksist fizikçi J. D. Bernal'e göre Marx bir biliminsanıydı. Tüm modern düşünceye, hatta denilebilir ki, en bağnaz cehalet yanlılarının ya da en azılı Marksizm karşıtlarının düşüncesine bile, şu ya da bu biçimde işlemiş olan "tarihin toplumsal ve ekonomik temeli" kavrayışını Marx'a borçluyuz.⁽¹⁾ Öte yandan Popper bu tanıma şiddetle karşı çıkar. Ona göre Marx'ın yazdıkları sahte-bilimdir.

Başka Marksistlere göre bir siyasi önder, ideolog ya da Marksist olmayanlara göre sadece felsefeciydi. Belki biraz hepsi, belki hiçbiri... Düşün tarihinde örneğine pek rastlanılmayan biridir Marx. Akademisyen olabilseydi belki felsefeci olarak kalırdı. Doğa bilimci değildir elbette. Ama ele aldığı konuların bir kısmı bugün doğa bilimlerinin konusu (antropoloji, paleontoloji, etoloji, primatoloji, evrimsel biyoloji, psikoloji, nörobilim vs) olmuştur. Çünkü Marx insanın toplumsal gelişiminin temel itici gücünün Hegel veya benzeri idealist filozoflardaki gibi soyut düşüncelerde veya gizemli sezgilerde değil insanların giyecek, yiyecek ve barınma gereksinimlerini karşıladıkları üretim sürecinde yatmakta olduğunu görmüştü. Dolayısıyla Marx insanın tarihini maddi olgularda arıyordu. Günümüzde politik açıdan Marx karşıtları bile böyle yapıyor.

Mehmet Ali Aybar: Marx'ın öğretisi, bir büyük hümanistin sosyal olaylara bilimsel bir açıklama getirme girişimidir.

21. yüzyılda Marx'ın önemi

Marx'ın önemi günümüzde kapitalizmin bilimsel çözümlemesinde yatmakta. Bilimsel olmayan çözümlemeler her zaman olduğu gibi günümüzde de pek revaçta: Komploteorileri, anti-semitizm, vs konuya kafa patlatmayanların ilk tercihleri. Sosyal medyada sıradan vatandaşların dünya sistemine ilişkin çözümlemelerine bakınca Marx'ın eksikliği hemen kendini gösterir. Kimilerine göre dünyayı 5 aile yönetir, kimilerine göre bütün olup biten Siyonist bir komlodur. Yüzlerce örnek içinde çok satan kitaplardan Soner Yalçın'ın son kitabını gösterebiliriz (Yalçın, 2019). Bu tür kitaplarda dünya sistemi içinde küresel kapitalizm analizleri yerine bir takım komplolar, konspirasyonlar, gizli örgütler, aileler ya da şu-bu dinden olanların gizli örgütlerine ilişkin söylemler havalarda uçuşur. Daha da uçtaki kitaplarda uzaylılar bile devrededir.

Bu anlamda Marx toplum bilimlerinin Kopernik'idir. Her türlü kapitalizm eleştirisi Marx'la başlar ama elbette, fizik biliminin Kopernik'le bitmediği gibi, onunla bitmez. Bugün üniversite birinci sınıfta ilk fizik derslerine Galileo'yla başlıyoruz ama daha sonra 400 yıllık gelişmeleri aktarıyoruz. Marx için de aynı şey söz konusu. Marx'ın yazdıklarına bugün baktığımız zaman bize çok basit ve gelişmemiş geliyor. Ama zamanında çok ileri-ci-devrimci fikirlerdi. Dünyayı dönüştürdü.

Doğa biliminin tanımı

Peki, doğa bilimleri burada nerede devreye girer? Doğa bilimleri kavramına alışılacagelmış dar tanımıyla bakarsak bunu göremeyiz. Aslında doğa bilimleri kavramı çok eski bir yanlış adlandırmadır. İlkçağlardan 19. yüzyılın sonlarına kadar filozoflar (ya da düşünürler, yazarlar çizerler, biliminsanları) insanı doğanın dışında bir yerde gördüler. Doğa felsefesinin konusu bugün adına doğa bilimleri dediğimiz fizik, kimya, biyoloji gibi bilimlerin konularını kapsıyordu. Diğer her tür felsefe (ahlak, estetik, siyaset vs) ise sanki doğadan bağımsızmış gibi ele alınıyordu. İnsan tanrısal, metafizik bir varlıktı. Günümüzde bile bu anlayışın yankılarını görebiliriz. Oysa bugün artık insan dahil her şeyin doğanın ürünü olduğunu biliyoruz. Doğa bilimleri ile insan bilimleri arasındaki ayırım çok inceldi.

Milyonlarca yıl ağaç tepelerinde yaşadıkten sonra 6-7 milyon yıl önce savanalara inip iki ayakları üzerinde durmaya başlayan ve son 200 bin yıldır *Homo sapiens* olarak adlandırılan bir tür olan insanların “uygarlık” tarihi sadece son 10 bin yılı kapsamakta. Kaba bir hespla uygarlığımızın süresi, türümüzünkinin binde biri kadardır. 1859’da Darwin’le birlikte doğal evrimin ürünü olduğumuz anlaşıldı ama, ancak çok yakın tarihlerde hikâyenin bütününe görmeye başladık. Elbette insan toplumları ile şempanze

Marksist fizikçi J. D. Bernal’e göre Marx bir biliminsanıydı.

sürüleri aynı şey değil. Ama ikisindeki ortak noktalar günümüzdeki *Homo sapiens* analizlerine ışık tutuyor. Artık insan toplumlarını açıklamak için Marx’ın zamanındaki gibi bir takım doğaüstü varsayımlara gerek duyulmuyor. İnsan toplumlarının atalarımız primatlardan ve kuyruksuz maymunlardan miras kalan doğaları üzerine çok şey öğrendik. Marx günümüzde yaşasaydı, Franz de Waal gibi primatologların ahlak, iktidar ilişkileri, cinsel alışkanlıklar, karşı cinsler arasındaki ilişkiler vb gibi birçok toplumsal davranışlarımızın kuyruksuz maymun atalarımızdaki kökenleri üzerine yaptığı araştırmaları heyecanla desteklerdi (Waal, 2017, 2013). Şüphesiz insan toplumlarının tarihsel gelişimi için çok daha fazla açıklama gerekiyor. Marx kendi döneminde bunu üretim ilişkileriyle materyalist temellere oturtma-

ya çalışmıştı çünkü o yıllarda sadece o kadar biliniyordu. Üretim ilişkileri insanlık tarihinin önemli bir parçası ama tamamı değil. Son zamanlardaki evrimsel antropoloji çalışmaları primatların ortaklıklar kurduklarını ve bir anlamda doğuştan “komünist” olduklarını göstermekte (Tomasello, 2019). Marx bunları bilseydi şüphesiz kuramını daha farklı bir şekilde temellendirirdi.

“Spekülasyonun bittiği, gerçek hayatın başladığı yerde, demek ki insanların pratik gelişim süreçlerini ve pratik faaliyetlerini açıklayan hakiki pozitif bilim başlar. Bilinç hakkında söylenen boş sözler sona erer; onların yerini gerçek bilginin alması gerekir. Gerçekliğin tanımlanmasıyla birlikte, kendi kendine yeten felsefe, varlığını sürdürdüğü ortamını kaybeder. Onun yerini, en iyi olasılıkla en genel sonuçların bir özeti, insanların tarihsel gelişiminin gözleminde elde edilen soyutlamalar alabilir. Gerçek tarihten kopmuş bu soyutlamaların tek başlarına hiçbir değeri yoktur.” (Alman İdeolojisi, s.35)

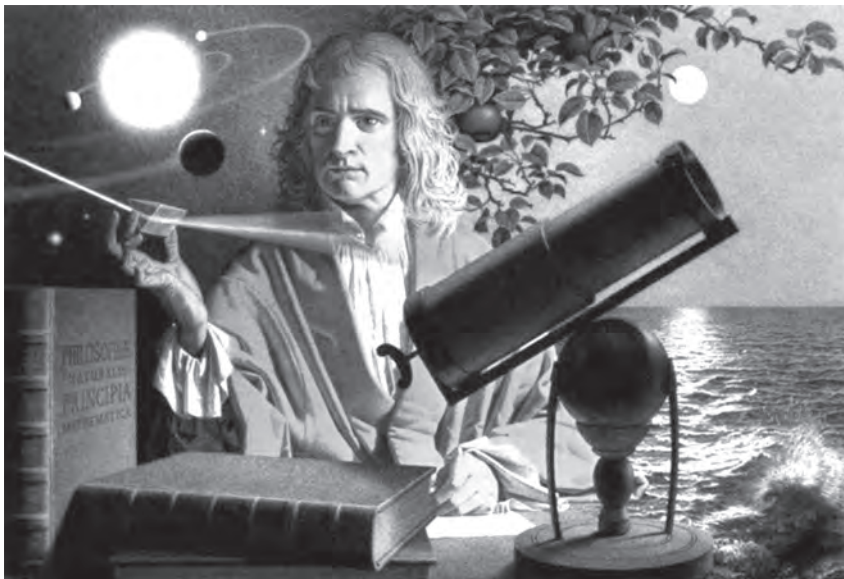
Bilimsel sosyalizm ve bilimin tanımı

Sık sık bilimsel sosyalizm lafını duyarız. Bilimden ne anlaşıldığına bağlı olarak bu kavramın anlamı değişir. Kimi Marksistlerin bilimsel sosyalizmden anladıkları Marx’ın kendilerine göre yorumudur ve bilimi statik, değişmeyen bir dogma olarak görürler. Öte yandan çok farklı Marksizmler var. Bunlardan bazıları, inanıyorum ki Marx hayatında olsaydı, “Ben Marksist değilim” sözünü tekrarlayacağı türden Marksizmler. Hatırlanacağı üzere Lafargue gibi Fransız Marksistlerle olan tartışmasında Marx “Ben Marksist değilim” demişti.⁽²⁾

Bu söz önemli, çünkü bilimsel yaklaşıma çok uygun bir söz. Klasik fizik için sık sık Newton fiziği deriz, oysa Newton hayatı boyunca simyayla uğraşmış, dini tartışmalara dalmış ve hatta Ariusçuluk denen bir mezhebin savunuculuğunu yapmıştır. Bu Newton’ın doğa anlayışına da etki etmiştir:

“Bu nedenle bu Dünya, günlük canlanma ve hayati mayalanma ve

Newtoncu fizik dediğimiz zaman Newton’un yazdıkları içinde çok küçük bir özel bölümü anlıyoruz ki bu bölüm 200 yıl boyunca fizik bilimini yönlendirmiştir.

büyük nefesler vererek yeniden terlemek için esirsel nefesi çeken büyük bir hayvana daha doğrusu cansız bitkiye benzer.” Newton esirden “Bu zarif özdür/ruhtur” diye söz ediyordu, “Bu doğanın evrensel etken maddesidir, gizli ateşidir, tek mayasıdır ve bütün bitkileşmenin ana maddesidir. Yukarıdan devamlı olarak teşvik edilen bütün maddelerin maddesel özü her tarafa yayılır ve onunla birlikte bir şekle girerek katulaşır ve daha sonra hafif bir ısıyla tahrik edildiğinde onu harekete geçirir ve canlandırır...” (Westfall, 2018, s.317.)

Dolayısıyla aslında Newtoncu fizik dediğimiz zaman Newton’un yazdıkları içinde çok küçük bir özel bölümü anlıyoruz, ki bu bölüm 200 yıl boyunca fizik bilimini yönlendirmiştir. Okullarda Newton fiziği anlattığımız zaman bu yukarıda alıntılanan satırları değil, Newton’un üç hareket yasasını ve evrensel kütleçekim yasasını anlatıyoruz.

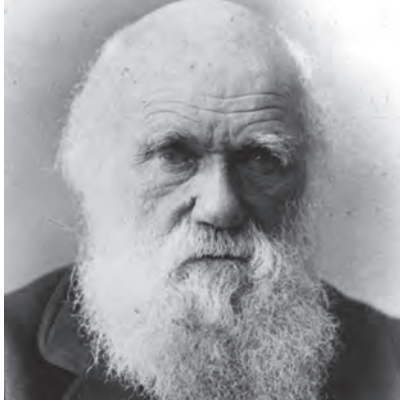
Newton için söylediklerimiz, dünyada yaşamış bütün büyük düşünürler ve biliminsanları için de geçerli. Einstein’ın birçok yanlış kuramı, hatalı saptaması var. Hume, Locke, Decartes, Kant gibi büyük filozofların günümüzde artık bize komik gelen, hatalı veya geçersiz fikirleri var. Ama yine de bu filozofları okuyoruz, çünkü söyledikleri bazı noktalar hâlâ önemli.

Marx için de aynı şey söz konusu elbette. Ama ne var ki, Marx’ın politik yönü nedeniyle kimi Marksistler Marx’ı eleştirilemez görüp, en küçük eleştiriyi bile dikkate almıyorlar. İşte ülkemizdeki önde gelen bir Marksistin Marksizm hakkındaki fikirleri:

“Bilimsel sosyalizm?

“Bir kere ‘bilimsel sosyalizm’ denildiğinde bundan doğrudan doğruya ve yalnızca Marksizm anlaşılmalı, bu kavramı kullananlar da eğer özel olarak Marksizmi kastetmiyorsa ‘bilimsel sosyalizm’ nitelemesinin herhangi bir anlamı olmadığını bilmelidirler.

“Daha açık söylenirse, ‘bilimsel sosyalizm’ diye genişçe bir kategoriden söz edip sonra Marksizmi bu geniş kategori içinde bir ‘ekol’, ‘damar’ vb. olarak görmenin herhan-

Doğal evrimin ürünü olduğumuz 1859’da Darwin’le birlikte anlaşıldı ama ancak çok yakın tarihlerde hikâyenin bütününe görmeye başladık.

gi bir temeli yoktur. Bilimsel sosyalizmden söz edilecekse, bunun Marksizmden başka bir karşılığı olmaz.

“Bir adım daha atalım: Marksizmin bilimselliği 1) (Diyalektik ve) Tarihsel maddecilik ve 2) Kapitalist üretim tarzının çözülmesi şeklinde tanımlanabilecek iki alana ilişkindir. Bunların ötesine geçen ‘bilimsellik’ arayışlarının anlamlı olmadığı söylenmelidir.” (Çulhaoglu, 2014).

Aynı akıl yürütmeyi örneğin fiziğe uygulasaydık, şöyle dememiz gerekirdi: “Fizik biliminden söz edilecekse bu Newtonculuktur. Newtoncu olmayan bir fizik olamaz.”

Gerçekte Marx’a bu tür yaklaşım, Marx’ın kendisinin yazdıklarına tamamen aykırı. Marx’ı en doğru değerlendiren Türk Marksistlerden biri olan Mehmet Ali Aybar’ın sözleri Marx’ın en iyi özetini vermekte:

Bilimsel sosyalizmin kurucusu Marx’ın öğretisi sosyal olgulara bilimsel açıklamalar getirebilmenin bir yöntemidir.

“[kimileri] Marksizme ‘hikmet-i hükümet’in metafiziği gözüyle bakıyorlar. Biz Marx’ın öğretisini, bir büyük hümanistin sosyal olaylara bilimsel bir açıklama getirme girişimi olarak görüyoruz.” (Aybar, 2002, s.72)

Buradaki girişim kavramı çok önemlidir. Aybar’ın doğru olarak saptadığı gibi, bilim bir girişimdir, sonuç değil. Lakatos’un deyişiyle “araştırma programıdır”.

Bilimsel yöntem ve diyalektik materyalizm

Bilimsel yöntemin bilgi edinmek için yanılabilir fakat muazzam derece başarılı bir yöntem olduğunu doğa bilimlerinin son 400 yılda başardıklarına bakarak anlayabiliriz. Ama nedir bu yöntem? Tanımlamak, tarifini yapmak, bir reçete haline getirmek mümkün müdür? Bu konuda kütüphaneler dolusu kitaplar yazıldı ama sonuçta bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Bilimsel yöntemi detaylarıyla tanımlayamıyoruz, daha doğrusu bir reçete haline getiremiyoruz. Herkesin hemfikir olduğu kaba tanım, bilimsel yöntemin en geniş anlamıyla “kanıta dayanan usamlama” olduğudur. Ama ne mantıksal pozitivistlerin “doğrulama” savı, ne Popper’in “Ancak yanlışlanabilir kuramlar bilimsel olabilir” tanımı ne de Kuhn’un paradigma kavramı bütün bilimleri kapsayıcı bir tanım sunar. Bilimde her durum için geçerli *a priori* bir tanım bulmak olanaksız. Bir durumda işe

yarayan başka bir durumda geçersiz olabiliyor. O zaman bilimsel olanı olmayandan nasıl ayıracağız. Ya da Marx'ın bilimsel bir yol izlediğini nasıl söyleyebileceğiz?

Belki neyin bilim olmadığını söyleyerek biraz yol alabiliriz. Örneğin Marx, Hegel gibi sadece akıl yoluyla bazı kavramlara başvurarak dünyayı açıklamaya çalışsaydı bu bilimsel bir yöntem olmazdı. Marx, yukarıdaki alıntıda iddia edildiği gibi, "Dünyayı açıklamanın yolu diyalektik materyalizmdir" demiş olsaydı, bu da bilimsel olmazdı. Marx hiçbir yerde diyalektik materyalist bir yöntemden söz etmez. Bunu daha sonra bazı Marksistler ortaya atılar. Marksistlerin diyalektik materyalizm üzerine alıntılarının çoğu da Engels'e dayanır. Engels ile Marx ilişkisi oldukça karmaşık olduğundan şimdilik bu konuya girmeyelim. Bir bilimsel dogma bulma ve her şeyi ona göre açıklama ihtiyacı önemli ölçüde politik nedenlerledir. Politikada her zaman dogmalar işe yarar. Oysa bilimsellik çok daha demokratiktir, çoğulcudur, hatta anarşisttir. Politikaysa "Tek doğru budur" sloganıyla işler. *Kapital*'in 1872 Fransızca baskısının önsözünde Marx şöyle der: "Bilimin bir kral yolu

Kapital'in 1872 Fransızca baskısının önsözünde Marx şöyle der: "Bilimin bir kral yolu yoktur ve sadece bu yorucu tırmanışa cesaret edenler onun ışıldayan zirvelerine ulaşabilirler."

yoktur ve sadece bu yorucu tırmanışa cesaret edenler onun ışıldayan zirvelerine ulaşabilirler." Bu satırlar her modern bilim felsefecisinin altına imza atabileceği satırlardır. Bilimin hazır bir reçetesi yoktur ve Marx da bunun gayet farkındaydı.

Diyalektik

Marx'ın zaman zaman kullandığı, kimi zaman eleştirel nadiren de fikirlerini desteklemekte yararlandığı diyalektik kavramı Marksistlerde iyice esnek bir hal alır, her yöne çekilebilen bir kavram olarak kullanılır. Örneğin Marksist fizikçi J. D. Bernal madde ve karşı-madde arasındaki ilişkiyi, nicelikten niteliğe gidişi, yer kabuğundaki gerilmeler sonucu dağların oluşumunu, kapitalizmden sosyalime geçişi vb gibi pek çok olguyu diyalektikle açıklamaya çalışır. Böyle bir yaklaşımı Marx'ta göremeyiz. Bu haliyle diyalektik kavramı Dennett'in uzay kancası kavramına çok benziyor. Oxford sözlüğüne göre bu deyim ilk defa 1915 yılında kullanılmış: "Bulunduğu yerde (havada) bir saat daha kalması için kendisine emir verilen uçak pilotu, bu emre şöyle karşılık vermiş: 'Uçağım uzay kancalarıyla sabitlenmiş durumda değil.'" (Dennett, 2014)

Dennett Darwin'in evrim kuramının önemini ve sonuçlarını anlattığı *Darwin'in Tehlikeli Fikri* kitabında evrimsel (bilimsel) açıklamaların dışındakileri uzay kancası olarak yorumlar. Ayakları yere basan vinçler yerine uzay kancaları. Örneğin kimi düşünürler zihnin evrimle açıklanamayacağını iddia ederler. Bunlara göre akıllı, bilinci vs'yi açıklamak için bir uzay kancası gerekir. Marx'ın materyalist tarih anlayışının hiçbir yerinde uzay kancalarına rastlamayız. Her şeyi adım adım maddi temellerle (yani vinçlerle) açıklama çalışır. Oysa kimi Marksistler diyalektiği uzay kancası gibi kullanıyorlar ki bu da Lisenko olayında olduğu gibi bazen vahim sonuçlara yol açıyor.

Bilim, bazı düzenliliklerin, yasaların, neden-sonuç ilişkilerinin keşfidir. İcat edilen bir şey değildir. Ama bu keşif de bütünsel değildir. Dünyanın bütün sırlarının

ortaya çıkması, gizli bir gerçeğin ifşa olması da değildir. Bilim bütün yanıtları vermez. İnsanlar fiziksel dünyayı bizim anlayış çerçevemizle anlayabilmek için gözlemler yaptıkça, aletler geliştirdikçe bilim de gelişti. Idealist felsefeciler her duruma uygulanabilecek tek bir doğru arayışındadırlar. Oysa bilim bunun tersidir. Bu bilimsel yöntemi Marx'ta da görürüz. Hegel'in yönteminin bilimsel olmaması ama Marx'ın bilimsel bir yöntem izlemesinin özü budur. Bu nedenle yukarıda alıntılanan Marx yorumu, Marx'a tamamen aykırıdır. Hatta tam tersidir bile denebilir.

Bilimin bütünselliği

Postmodern akımın bütünsel anlatıları reddetmeleri bilinen bir şeydir. Ama bu aslında tamamen bilimi yanlış anlamalarından kaynaklanır. Onlara göre bilim bütünsel bir anlatıdır ve bütünsel anlatılar kötüdür (hatta faşizandır). Marx'a olan saldırılarında da bu argümanı sık kullanırlar. Oysa bilim bir yapbozun parçalarını birleştirmeye benzer. Ortaya neyin çıkacağı baştan belli değildir. Postmodernlerin bu eleştirisinin altında yatan bir gerekçe de bazı Marksistlerin bilimi böyle yorumlamalarıdır. Kimi Marksistler Marx'ın eserlerinden her şeyin cevabına erişeceklerini düşünürler. Onlara göre Marx geçmiş ve geleceği bütünsel bir kuram içinde, ayrıntılarıyla anlatmıştır. Oysa bütün diğer bilim dallarında olduğu gibi, Marx'ın eserlerinde de gerçeğin sadece bir parçası vardır ve Marx da bunun çok iyi farkındadır. Marx'ta olmayanlara onlarca örnek verebiliriz: Oyun kuramı, yapay zekâ tartışmaları, farklı alanlardaki iktidar tartışmaları, genetik, memetik, karmaşıklık kuramı, insan davranışlarının dinamik sistemler olarak incelenmesi, evrimsel sosyoloji, primatoloji, ahlakın biyolojik kökenleri, ayna nöronları, çevre koşullarının toplumsal evrime etkisi bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların Marx'ta olması da beklenemez. Nasıl Newton'da kuantum bilgisayarlarına ilişkin bir şey bulmayı beklemiyorsak Marx'ın eserlerinde de bu yukarıda saydığımız konular hakkında bir şeyler bulmayı beklemeyiz.

Bilim konusunda kimi aydınların yanılgılarının başka bir nedeni de tarihseldir: Tarih boyunca doğa bilimleri ile ilgilenmiş hatta bizzat katkı vermiş olan düşünürler, felsefeciler, yazarlar (kısaca aydınlar) 19. yüzyılın ortalarından itibaren insan bilimlerine doğru kaydılar. İnsan bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki uçurum açıldı. Bu iki kültürün doğa bilimleri dışında kalanlarından bazıları yanlış bir bilim algısına saplandılar ve bilimi “teknik” olarak algılamaya başladılar. Husserl’den beslenen günümüz postmodernleriyse bu algıyı daha da ileri götürerek, doğa bilimlerinin hakikate dair hiçbir şey söyleyemeyeceğini ileri sürdüler. Ama Marx hakikate dair bir şeyler söylediğini iddia ediyordu. Husserl izleyicileri Marx’ı bilimcilikle damgalayarak, söylediklerini bütünsel bir anlatı, korkunç bir despotizm olarak gördüler.

Bir yanıyla haklıydılar, çünkü bazı Marksizmler gerçekten de böyledi. Bu türden Marksizmlerin birkaç tehlikesi var:

1) Sosyalizm gibi çok geniş ve dinamik bir tartışmayı statikleştirip, sadece Marx’ın yazdıklarına indirger. Marx’tan farklı düşünen herhangi bir sosyalist yazar baştan yanlış yolda olarak damgalanır. Düşünün ki, günümüzden 150 yıl önce yazılmış fikirler hâlâ hiç tartışmasız, tamamıyla doğru fikirler olarak değerlendiriliyor. Oysa o tarihten bu güne ne kadar çok şey öğrendik kendimiz ve yaşadığımız dünya hakkında. Darwin, genetik bilimi, kuantum fiziği, güncel kozmoloji, nörobilim, yapay zekâ, internet, bilişim teknolojileri vs hepsi son 150 yılda gerçekleşen büyük bilimsel keşifler. Bütün bu yeni gelişmelerin sosyalizm kuramları üzerine en ufak bir değişiklik yapmayacağına inanmak mümkün mü? Bu anlayış, fizik kuramlarının Newton’la birlikte son bulduğunu ve bundan böyle fizik adına söylenecek her şeyin Newtonculuğa uymak zorunda olduğunu söylemekle eşdeğer.

2) İkinci büyük tehlike, diyalektik materyalizm ile tarihsel materyalizmi özdeşleştirip, bu kavramlar üzerine tartışmanın “bilimsellik” anlayışına aykırı olacağını iddia etmek.

Oysa diyalektik materyalizm kavramı Engels’in yazılarına çok sonra girer ve çok üstün körü geçitirilir. Ayrıca tarihsel materyalizmden çok farklı açılımları vardır diyalektik materyalizmin. Kaldı ki, diyalektik materyalizm üzerine tartışmanın, bu kavramı eleştirmenin dine küfür gibi algılanması kelimenin en hafif anlamıyla dogmadan başka bir şey değildir. Bu dogmaya en iyi örnek, bir başka yazardan geliyor:

“Jacques Monod’nun Marksizm eleştirisi büyük bir felsefi teze dayanır. Bu teze göre bilimsel devrimin özü, nesnellik postülasında gizlidir: Maddi dünyada amaç, ilerleme ve değer yoktur (Monod 1972, 30). Monod’ya göre Marksizm, diyalektik materyalizmden ötürü maddeye anlam, amaç ve değer katmıştır. Böylece nesnellik ile insani değerler arasında, bilimsel devrimin yasakladığı bir uzlaşma kurmaya çalışmış, animizmin bilim öncesi hayallerine tekrar can vermiştir.” (Akbay, 2014)

Yazar bu satırları Jacques Monod’yu eleştirmek için yazıyor. İçerikteki tartışma bir yana, buradaki genel yaklaşıma dikkat çekmek istiyorum: Her şeyden önce bir Marksizm var, başı sonu belli ve hiç tartışılmayan. Bu Marksizmdaki bir kavramı eleştirdiğiniz zaman (Monod gibi) bütün Marksizme saldırmış oluyorsunuz. Bunun adı “Marksizm eleştirisi” oluyor. Yani sadece diyalektik materyalizm eleştirisi değil, bütün Marksizmi eleştirmiş oluyorsunuz. Oysa eski komünist parti üyesi Jacques Monod Marksizmin bütününe saldırmıyor, sadece Marksizmdaki (Marx’taki değil) hatalı diyalektik materyalizm fikrini eleştiriyor.

Burada bir parantez açıp Monod’nun diyalektik materyalizm eleştirisini özetleyelim. 1965 yılında Nobel Tıp Ödülü’nü kazanan biyokimyacı Jacques Monod’ya göre, *Homo Sapiens*’in ortaya çıkışından bile geriye giderek, insanlığın çocukluk yıllarına uzanan animist görüşler, modern insanın ruhunda halen canlı ve kökleşmiş haldedir. Hegelci kavramların kökenini de bu animist görüşlere bağlar Monod. *Rastlantı ve Zorunluluk* kitabında daha çok Marksizmin animist yönü ile hesap-

Dennett, Darwin’in evrim kuramının önemini ve sonuçlarını anlattığı *Darwin’in Tehlikeli Fikri* kitabında evrimsel (bilimsel) açıklamaların dışındakileri uzay kancası olarak yorumlar.

laşır. Fransız Komünist Partisi’nden Lysenko olayı⁽³⁾ nedeniyle 1948’de istifa eden Monod, Marksizmdaki diyalektik materyalizm gibi kavramları eleştirir bu kitabında. Ancak Monod’ya göre animizm sadece Marksizme özgü bir hastalık değildir; ilk insanlardan bu yana binlerce yıldır animist düşünceler hakimdir. O nedenle Monod’un kitabındaki eleştiriler güncelliğini korumaktadır. Günümüzde artık Marksizm oldukça dönüşüm geçirdi, Engelsçi diyalektik materyalizm artık çok sınırlı çevreler dışında büyük bir etkiye sahip değil. Ama buradaki boşluğu başka animist düşünceler doldurdu; kapımızda artık daha büyük bir tehlike var. Monod’un işaret ettiği bilim düşmanlığı 1970’lere göre daha da yaygınlaşmış durumda. Evrim gerçeği eğitim programlarından çıkartılıyor. Bütün toplumlarda mistik ve bilim dışı düşünceye olan ilgi arttı. Modern toplumlar bilimin keşfettiği zenginlikleri ve güçleri çoktan kabul ettiler; fakat bilimin en derin mesajını dinlemediler: “Bilime borçlu oldukları tüm zenginliklerin keyfini sürerken, toplumlarımız bilimin kendisi tarafından kökten çürütülmüş değer sistemlerini yaşama-ya ve öğretmeye devam etmekte.” (Monod, 2012.) Modern toplumlardaki bu ikiyüzlülüğe dikkat çeken Monod’ya göre insanlar bir yandan bilimin sağladığı bütün olanakla-

sası. Buna göre evrendeki bütün cisimler birbirlerini aralarındaki mesafenin karesinin ters oranıyla ve kütleleriyle doğru orantılı olarak çekerler. Ama Newton bunu ortaya attığında bu uzaktan etkileşim yapan kuvvetin ne olduğunu bilmiyordu. Üstelik bu kuvvet yanlış olarak “anında etki eden” bir kuvvet olarak tanımlanmıştı. Şimdi artık bu kuvvetin doğası hakkında çok daha fazla şey biliyoruz. Örneğin çekim kuvveti anında değil ışık hızıyla etki eder. Hatta Einstein’ın genel görelilik kuramında kütleçekim, maddenin uzayzamani bükmesidir. Newton’dan çok daha fazla şey biliyoruz artık ama yine de hâlâ bir fizikçinin Newton bilmesi gerekiyor. Newton’un kuvvet kavramının yanlış olması Newton kuramının çöpe gitmesi demek değil. Aynı şekilde diyalektik materyalizm kavramının -ki bu kavram Marx’ın kuramında çok az yer tutar- eleştirilmesi, bu kavramın Hegelci idealizmin izlerini taşıması Marx’ın diğer başarılarını gölgelemez.

Marx’ın doğa bilimleri anlayışı

Marx elbette bir doğa bilimci değildi. O, insanlık tarihinin bilimsel bir açıklamasını yapmak istiyordu. Konusu insan toplumlarıydı. Bir toplum bilimciydi demek belki doğru olabilir. Bu alanda birçok yönden öncüydü. Günümüzde Marx’ın 150 yıl önce uğraştığı sorunlar artık bilimlerinin alanına girmiş durumda. Ama o tarihlerde bunlar çoğunlukla idealist filozofların elindeydi. Marx’ın öncülüğü buradadır.

Örneğin bilinç kavramını ele alalım. Idealist filozoflarda maddeden ve tarihsel gelişimden ayrı bir tin gibi ele alınan bilinç, Marx’ın elinde toplumsal ilişkiler, üretim güçleri vb gibi maddi temellere dayandırılmaya çalışılmıştır. Elbette bilinci açıklayabilmiş değildir Marx, ama ilk defa tutarlı bir şekilde materyalist bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Günümüzde bu artık evrimsel biyologların, nörobilimcilerin, evrimsel psikolojinin konusudur. Bilincin teolojik ve metafizik açıklamalarını aşmak konusunda öncülerden biri olan Marx’ın bilinç açıklaması el-

bette eksiktir, hatalıdır. 150 yıl önce bu konuda hemen hemen hiçbir şey bilinmiyordu. Ama Newton’un kütleçekim tanımının yanlış olması bugün Ay’a giderken onun kuramlarını kullanmamızı engellemiyor. Marx’ın bilinç tanımı da aynı şekilde doğru temeller üzerine kurulmuş bir başlangıçtı. Günümüzdeki bilinç felsefecileri ya da biliminsanları Marx’ın yaptığı gibi, maddi temellere dayanarak bilinç olgusunu açıklamaya devam ediyorlar. Ama elbette çok daha fazla sayıda etmeni göz önüne alarak... Marx hemen hemen sadece toplumsal ilişkilere yoğunlaşmıştı, çünkü 150 yıl önce ancak o kadar bilgi vardı elinde. Şimdiyse, canlıların dört milyar yıllık evrimi hakkında bilgilerimizle, modern nörobilimin sağladığı verilerle açıklamaya çalışıyoruz bilinci. Elbette günümüzde Marx’ın kimi yazıları bize ilkel geliyor. Tıpkı Galileo’nun yazdıkları gibi. Ama bunlar bir temel oluşturuyor kültürümüzde. Tıpkı birinci sınıf fizik dersinde Galileo okuttuğumuz gibi, insanlık tarihini yazarken de Marx’ın eserlerinden yararlanmamak olmaz.

Genç Marx’ın 1844 *Elyazmaları*’nda doğa felsefesi hakkında söyledikleri günümüz doğa bilimleri anlayışına çok yakındır:

“Ya da, insani bir dille konuşsak, soyut düşünür doğayı sezerken öğrenir ki hiçten, katıksız soyutlamadan yarattığını sandığı varlık-

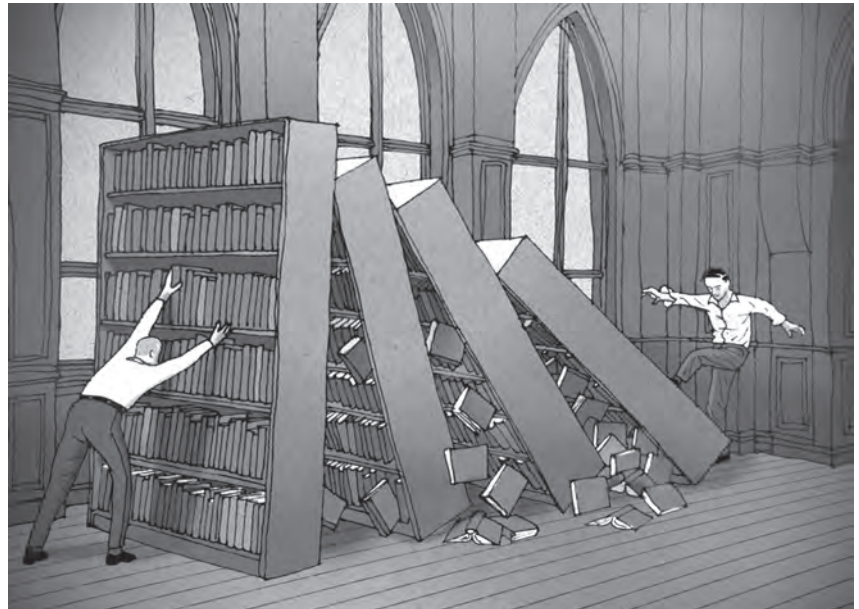
lar -Tanrısal diyalektikle, hep kendi içinde kendini ören ve hiç dışı bakmayan düşünce emeğinin katıksız ürünleri olarak ürettiğini sandığı varlıklar- doğanın karakteristiklerinden çıkarılmış soyutlamalardan başka bir şey değildirler.”

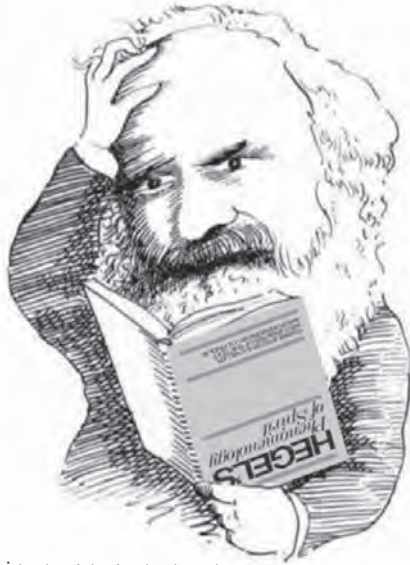
Kavramların, soyutlamaların zihnimizde doğadan bağımsız *a priori* olamayacaklarına ilişkin bu sapmalar günümüzün doğa bilimlerinin temel ilkelerindendir.

Marx’ın son dönem eserlerinde doğa bilimlerinin yöntemlerini izlemeye çalıştığını birçok yerde görebiliriz. *Kapital*’de toplumların doğa yasalarını keşfetmeye çalıştığını yazar.

“Fizikçi, doğa süreçlerini ya en belirgin biçimleriyle ve bozucu etkilere en az maruz kalmış olarak gördükleri yerlerde gözlemler ya da, mümkün olduğunda, sürecin saf haliyle işlemlerini sağlayan koşullar altında deneyler yapar. Benim bu eserde inceleyeceğim şey, kapitalist üretim tarzı ve onunla uyuşan üretim ve dolaşım ilişkileridir... Bir toplum kendi hareketinin doğa yasasını keşfetmek işinde doğru yola girmiş olsa bile -ki bu eserin nihai amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır- bu toplum, ne doğal gelişim aşamalarının üzerinden atlayabilir ne de onları resmi kararlarla iptal edebilir. Ama doğum sancılarının süresini kısaltabilir, şiddetini azaltabilir.”⁽⁷⁾

Postmodern akımın bütünsel anlatıları reddetmeleri bilinen bir şeydir ama bu aslında tamamen bilimi yanlış anlamalarından kaynaklanır.

İdealist felsefeciler her duruma uygulanabilecek tek bir doğru arayışındadırlar. Oysa bilim bunun tersidir, ki bu bilimsel yöntemi Marx'ta da görürüz. Hegel'in yönteminin bilimsel olmaması ama Marx'ın bilimsel bir yöntem izlemesinin özü budur.

Bu nedenle Marx, Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabını büyük bir sevinçle karşılar:

"Darwin'in kitabını çok önemsiyorum ve doğa bilimlerinin bakış açısından tarihteki sınıf savaşını desteklediği için benim tezlerime de çok uygun... sadece doğa bilimlerdeki teleolojinin ölüm fermanını açıklamakla kalmıyor, empirik bir bağlamda doğa bilimlerine rasyonel anlam da kazandırıyor."⁽⁸⁾

Elbette Marx burada doğal seçim ile sınıf savaşı arasında bir benzerlik kurmuyor. Canlılar arasındaki hayatta kalma mücadelesini sınıfların mücadelesine benzetmiyor. Bazı kötü niyetli yorumcular aceleyle Marx'ı karikatürize ederek, canlılar arasındaki "en güçlü olanın hayatta kalması" kuramı ile sınıf savaşının aynı doğa yasasına uyduğunu söylemekle itham etmekte. Darwinci evrim kuramında "en güçlü olanının hayatta kalması" diye bir iddia olmadığı gibi, Marx da bunu olduğu gibi toplumların tarihine uygulamaya kalkmadı. Marx'ı heyecanlandıran, kendisinin toplum bilimlerinde yapmaya çalıştığı şeyin doğa bilimlerinde de yapılmış olduğunu görmektir: yani hiçbir teleolojik, doğaüstü bir öncüle gerek duymadan, tarihin materyalist bir şekilde açıklanması. Marx bunu toplum bilimlerinde üretim güçlerinin gelişimiy-

le açıklamaya çalışmıştı. Çünkü 150 sene önce Marx'ın elindeki bilimsel veriler ancak buna izin veriyordu. İnsan denen hayvan hakkında ve onun tarihi hakkında bilimsel veriler yok denecek kadar azdı. Marx da elinde olanla yetindi. Aynı çabanın doğa bilimlerinde Darwin tarafından başarılmış olması Marx'ı çok heyecanlandırdı. Marx'ın amacı gerek toplumların gerek doğanın dünyayı açıklarken her türlü doğaüstü öncülden (Hegelicilikten ya da dinden) kurtulmaktır. Darwin'in birikimli doğal seçim kuramı, uyarlama ve "en uygun olanın hayatta kalması" gibi kavramları tam da Marx'ın toplum bilimlerinde aradığı türden materyalist açıklamalardır: Doğaüstü güçlere gerek duymadan doğanın kendiliğinden süreciyle doğa tarihini açıklamak. Elbette Marx bu kavramları olduğu gibi alıp toplumbilimlerine uyarlamayı denemedi, düşünmedi bile. Ondan çok sonra Spencer gibi bazı yazarlar bunu denediler ve sosyal Darwinizm gibi bir garabet ortaya çıkardılar. Ama yanlış bilimsel yöntemlere dayanan bu kuramların ömrü pek fazla olmadı. Ne Marx ne de Darwin'in kendisi bu sahte-bilimsel kuramlardan sorumludur.

Marx, birçok 19. yüzyıl filozofunun yaptığı gibi sık sık doğa bilimlerinin güvenilirliğine vurgu yapar ve onlardaki gibi sağlam yasalar bulmaya çalışır. Belki, tarihsel yasaların da, bilimsel yasalar gibi kesinlikle bilinebileceğine inanmış olabilir. Karmaşık sistemler biliminin henüz ortada olmadığı, doğa bilimlerindeyse belirlenimci zihniyetin hakim olduğu bir çağda bu çok normal. Poincaré 19. yüzyıl sonunda meseleyi açıklığa kavuşturana kadar, Newton zamanından beri biliminsanları ve filozoflar çoklu parçalardan oluşan sistemlerin belirlenimci yasalara uygun davranabileceğini düşünüyordular. Oysa Newton mekaniğini kullanarak üç veya daha fazla cisimden oluşan bir sistemin öngörülebilir bir betimlemesini yapmak mümkün değildi. Böyle olmasına rağmen uzun yıllar biliminsanları ve filozoflar buna inandılar.

İnsan toplumları çok karmaşık sistemlerdir. Pek çok faktör etmen-

dir toplumlarda: *Homo sapiens*'in evriminden insan psikolojisine, genetik biliminden memetiğe, nöro-bilimden evrimsel antropolojiye, ekonomiden üretim ilişkilerine kadar o kadar çok etmeni bir arada değerlendirmek günümüzde bile kimsenin altından kalkamayacağı bir uğraştır. Marx da elindekiyle yetinerek, tarihi sınıf savaşlarıyla açıklamaya çalıştı. Ama bu demek değildir ki, tarihte başka hiçbir faktör rol oynamadı. Kimi Marksistler Marx'ın yazdıkları dışında herhangi bir etmenin toplum bilimlerinde ele alınmasına karşı çıkıyorlar. 1960'lardan sonra gelişen evrimsel sosyoloji, evrimsel antropoloji vb gibi bilim dallarına şiddetle karşı çıkan Marksistler var. Oysa bu bilimsellikten uzak bir tutum. İnsan toplumlarının bazı özelliklerini evrimsel tarihimize açıklamak sınıf savaşlarını bir kenara atmamızı gerektirmez. Bunlar birbirlerinin yerine geçen açıklamalar değil, birbirlerini tamamlayıcı yaklaşımlar olmalı. Günümüzde bilimsel zihniyete sahip olan hiç kimse sınıfların varlığını inkâr edemez. Aynı şekilde şempanze toplumlarıyla insan toplumları arasındaki kimi benzerlikleri de görmezden gelemeyiz. Milyonlarca yıl şempanzeler gibi yaşadık. Sadece son 20-30 bin yılın ve hatta son 10 bin yılın gelişmeleri değil insan toplumlarını şekillendiren.

Marx ve insan doğası

Doğa bilimlerinin Marx'ın yazdıklarını yanlışladığını iddia eden kimilerine göre Marx, *Homo Sapiens* atalarımızdan bize miras kalan özelliklerimizi tamamen göz ardı etmiş ve böylelikle bir anlamda bilim dışı bir parkura düşmüştür. Bunlara göre Marx bir anlamda insanı soyut bir ekonomik varlık olarak betimleyerek, aslında hep kaçınmak istediği idealizm bataklığına düşmüştür. Bu yaygın görüş aslında Marksistlerden de destek görür. Çünkü sosyalistlere karşı yapılan en yaygın itirazlardan biri "insan doğasının değişmeyeceği" şeklindedir. Bu nedenle bazı Marksistler insanlarda değişmeyen bir öz bulunmadığını savunmak adına insan doğasını tümünden reddederler. Sanki doğa hiç değişmemiş gibi. Ya da doğamıza karşı gelememiş gibi.

Marksistler bizi biz yapmanın do-
ğamız değil, tarihimiz (ya da üre-
tim ilişkileri vs) olduğunu söylerler.
Ancak Marx, bütünüyle bu “tarih-
sel” bakıştan yana değildir. Aslın-
da Marx da eserlerinde insan doğası
konusuna doğrudan girmekten ka-
çınır. Ancak, Norman Geras’ın kita-
bında gösterdiği gibi, Marx’ın insan
doğası fikrini reddettiği iddiasının
bu kadar geniş bir kabul görmesi-
nin başlıca nedeni *Feuerbach Üze-
rine Tezler*’deki birkaç cümlelin yan-
lış anlaşılmasına dayanmaktadır.
Geras’ın doğru saptamasıyla:

“Herkes gibi Marx da bazı insan
doğası fikirlerini reddetmiştir; an-
cak bazılarının da doğru olduğunu
düşünmüştür. Önemli olan ne tarz
kavramlaştırmaları reddedip hangi-
lerini sahiplendiğini belirlemektir.”
(Geras, 2011, s.15)

Marx öldükten sonra yayımlanan
ve aslında bir taslaktan ibaret olan
Feuerbach Üzerine Tezler’de (6. tez)
Marx şunları yazar:

“Feuerbach, dinsel özü, insani ö-
ze indiriyor. Ne var ki, insani öz
tek tek bireylerin içlerinde bulunan
bir soyutlama değildir. Gerçekte,
toplumsal ilişkilerin bütünüdür.

“Bu gerçek varlığın eleştirisine gi-
rişmeyen Feuerbach, bundan dolayı:
1) Soyut, ayrı bir insan bireyinin var
olduğunu varsayarak, tarihin akışı-
nı hesaba katmamak ve dinsel ru-
hu, kendi kendisi için var olan, de-
ğişmez bir şey durumuna getirmek,
2) Dolayısıyla, insanı, yalnızca ‘tür’
olarak, kalabalık bireyleri salt doğal
bir biçimde birbirine bağlayan, iç-
sel, dilsiz bir ortak varlık olarak gör-
mek, zorunda kalmaktadır.” (Marx-
Engels, 2009, s.80)

Marx’ın eleştirisi burada
Feuerbach’ın tarih ve toplum dışı
bir din açıklaması yapması üzerine-
dir. Marx’a göre dinin kaynağı tek
tek bireylerde bulunamaz. Ancak sa-
dece bu yoruma bakılarak Marx’ın
her türlü insan doğasını tamamen
reddettiği fikrine varmak oldukça
zorlamadır. Marx döneminde insan
evriminin detayları bilinmiyordu,
genetik bilimi doğmamıştı bile. Be-
yin konusunda neredeyse hiçbir şey
bilinmiyordu. İnsanın doğası hak-
kında bu kadar az şeyin bilindiği bir
dönemde Marx’ın el yordamıyla in-

sanı “toplumsal ilişkilerinin bir büt-
tünü” olarak değerlendirmesi müm-
kün olabilecek en doğru bilimsel
değerlendirmelerden biridir. İnsanı
tamamen açıklamasa da, insan ger-
çekliğinin bir yanını açıklamaktadır
bu betimleme. Feuerbach’tan çok
daha gerçekçi ve doğru bir açıkla-
madır. Elbette Marx günümüz nö-
robiliminin verilerine sahip olsaydı,
din olgusu hakkında çok daha fazla
şeyler söylerdi. Örneğin insanların
bir şeylere inanmasının beyindeki
serotonin adı verilen nöro-iletiyici
artırdığını ve böylece stres hormon-
larını azalttığını bilmek Marx’ı çok
mutlu ederdi.⁽⁹⁾ Böylece “Din halkın
afyonudur” argümanına doğa bilim-
lerinden de bir destek sağlamış olur-
du.

Marx’a getirilen eleştiriler

Günümüzde Marx’a yapılan e-
leştirilerin önemli bir kısmının asıl
hedefi çeşitli Marksizmlerdir. Ama
doğrudan Marx’ın eserlerine yapılan
eleştirileri de unutmamak gerekir.
Bunlara en güzel yanıtı Terry Eag-
leton *Marx Neden Haklıydı* adlı ki-
tabında verir. Ama hem Eagleton’un
değindiği hem de konumuzla il-
gili olan birkaç eleştiriyi gözden ge-
çirelim.

Temel olarak postmodernlerin e-
leştirilerini ele alacağız, çünkü hem
Kültür Kuramı’nın ana omurgasını
oluşturdıkları için hem de Marx’a

1965 yılında Nobel Tıp Ödülü’nü kazanan
biyokimyacı Jacques Monod’ya göre, *Homo
Sapiens*’in ortaya çıkışından bile geriye
giderek, insanlığın çocukluk yıllarına uzanan
animist görüşler, modern insanın ruhunda
halen canlı ve kökleşmiş haldedir.

sağ kesimden gelen eleştirilere ana
argümanlarını sağladıkları için post-
modernizm günümüzde Marx eleş-
tirisinin (en azından konumuzla il-
gili olarak) ana kaynağıdır.

Postmodernizmi, bütünsellikler-
i, evrensel değerleri, büyük tarih-
sel anlatılardan, insan varoluşu i-
çin bulunabilecek sağlam dayanak
noktalarını ve nesnel bilginin ola-
naklılığını, mutlak gerçekliği red-
deden bir kültürel görecilik ola-
rak tanımlayabiliriz. Julia Kriisteva,
Derrida, Habermas, Barthes, Michel
Foucault, Lacan, Rorty gibi post-
modernler tarihsel ilerleme anlayı-
şına da karşı çıktıkları gibi her tür-
lü bilimsel iddiayı otoriterlik olarak
görürler. Dolayısıyla Marx’a saldır-
maları sürpriz olmaz. Asıl sürpriz
en popüler postmodern yazarların
Marksist geçmişleri olmasıdır. A-
ma şunu da unutmamak gerekir ki
postmodernliğin bir kriteri de mo-
daya uymaktır. 60’larda ve 70’ler-
de Marksizm modayken Marksist
olmaları, sonra rüzgâr değişince
yelkenlerini ona göre ayarlamaları
şaşırtıcı değildir. Eski Marksist ye-
ni postmodern yazarların değişen
rüzgârlarla birlikte gözlerini sınıftan
etnisiteye ve dine çevirmeleri de
hiç şaşırtıcı değildir. Avrupa’da
esmeye başlayan bu rüzgârlar
Türkiye’ye 12 Eylül 1980’den sonra
ulaştı. Postmodernizmin kapsamlı
tarihini ve eleştirisini yine Terry
Eagleton *Kuramdan Sonra* kitabın-
da çok iyi anlatır. Türkiye’de post-
modernizmin tarihi biraz gecikmeli
olarak Avrupa’dakine oldukça pa-
ralel bir çizgi izler. Tek farkla ki,
Türkiye’de yıllardır siyasal İslam’a
destek veren ve iktidara ideolojik
destek sağlayan postmodernler hâlâ
solcu imajlarından vazgeçmiş değil-
ler. Avrupa’dakilerse çoktan solcu-
luktan vazgeçtiler.

Şüphesiz postmodern yazarlar-
ın Marksizm eleştirilerinde haklı-
lık payı vardır. Ama haklı eleştirile-
rinin hedefi Marx değildi, dogmatik
Marksizmdi. Marx’ın yazdıklarını
kutsal kitap gibi gören kimi Mark-
sistlere karşı postmodernler mutlak
hakikat yoktur diye karşı çıktılar.
Bu konuda haklıydılar ama zaman-
la eleştirilerin dozunu kaçırıp her
tүrlü nesnellik iddiasını reddetme-

ye kadar gittiler. Bilim alerjilerinin kaynağı ise biraz daha farklıdır.

Pozitivizm ve doğa bilimleri

Pozitivizm meselesi çok yanlış anlaşılakta. Her şeyden önce “pozitif bilim” kavramı ile pozitivizmi birbirinden ayırmak gerek. Bunlar tamamen farklı olgulara tekabül eder. Ayrıca birbirlerinden çok farklı pozitivizmler vardır. Orijinal pozitivizm gerçekçilik karşıtı bir gelenektir. 19. yüzyıl başlarında pozitivistler atomlar ya da diğer teorik varlıkların **var olmadıklarını** söylüyorlardı. Daha az dogmatik olan pozitivistler, böyle şeylerin var olduğunu varsaymamız için iyi bir sebebimizin olmadığını ya da var olduklarını göstermek için umudumuz olmadığını söylerler. Pozitivistlere göre gözlenmediği sürece hiçbir şey gerçek olarak bilinemez.

Postmodern felsefeciler ya da Frankfurt Okulu gibi doğrudan Marx'ı değil ama dogmatik Marksizmi eleştiren ekoller ya da postmodernlerden fikir kapan siyasal dinciler her fırsatta pozitivist suçlamasına başvururlar. Diyelim ahlaktan söz ederken evrimsel geçmişimize ya da ayna nöronlarına atıfta mı bulundunuz, hemen yaftayı basarlar; bu pozitivist bir düşüncedir onlara göre! Bu tepkide birkaç yanlış bir arada bulunur. İlk olarak pozitif bilimler ile pozitivizm karıştırılır.

Genç Marx'ın 1844 Elyazmaları'nda doğa felsefesi hakkında söyledikleri günümüz doğa bilimleri anlayışına çok yakındır.

Pozitif bilimler terimi de çok doğru bir seçim değildir aslında. Kastedilen doğa bilimleridir. Ama tarihsel olarak kimi zaman, idealist felsefeye ve teolojik açıklamalara karşı olarak pozitif bilim olarak kullanılmıştır.

Comte'un isim babası olduğu orijinal pozitivizm, Aydınlanmanın eleştirel düşüncelerine ve felsefelerine karşı bir düşünce akımı olarak doğdu. Comte'un pozitivizmi oldukça dinci ve doğaüstü bir pozitivistizmdir. Kelimenin şimdiki anlamıyla pozitif bilimlerle de bir ilgisi yoktur. Ama bu isim benzerliğinden dolayı kimi beşeri bilimciler doğa bilimcileri *de facto* pozitivist farz ederler. Einstein bu durumdan o kadar bıkmıştır ki, şöyle der:

“Ben bir pozitivist değilim. Pozitivizm, gözlemlenemeyen bir şeyin var olmadığını söyler. Bu anlayış bilimsel olarak savunulamazdır, zira insanların ‘gözlemleyebildiği’ veya ‘gözlemleyemediği’ şeylerin geçerli sağlamalarını yapmak imkânsızdır. ‘Yalnızca gözlemleyebildiklerimiz vardır’ denebilir ve bu da apaçık ki yanlıştır.” (Alfred Stern’le yapılan bir röportajdan, Contemporary Jewish Record 8 (Haziran 1945), 245-249)

Marx'ın pozitivizm konusunda söyledikleri de Frankfurt Okulu'nun pozitivistizm suçlamalarını temize çıkarır niteliktedir:

“Bu arada bir yandan Comte'u okuyorum, çünkü burada İngilizlerle Fransızlar bu herif hakkında epey şamata yapıyorlar. Onları büyüleyen şey ansiklopedik biçim, sentezler. Ama Hegel’le karşılaştırırsan zavalhıca (Hem de Comte mesleği bakımından matematikçi ve fizikçi olarak Hegel’den üstün, yani ayrıntılarda üstün, ama insan bütünü düşündüğü zaman Hegel sonsuz derecede büyük) ve bu süprüntü pozitivistizm 1832’de ortaya çıktı!”⁽¹⁰⁾

Günümüzde felsefeciler pozitivistlerden söz ettiklerinde, genellikle Comte ekolünü değil, 1920’lerde Viyana’da kurulmuş meşhur felsefe tartışma grubu olan mantıkçı pozitivistleri düşünmektedir. Moritz Schlick, Rudolf Carnap ve Otto Neurath gibi felsefecilerden oluşan gruba zaman zaman Karl

Popper, Kurt Gödel ve Ludwig Wittgenstein da katılıyordu. Viyana Çevresi adı verilen bu grup Hans Reichenbach’ın çevresinde oluşan Berlin’deki bir grupla da irtibattaydı. 1930’larda Naziler iktidara gelince, bu felsefeciler -kimileri İstanbul Üniversitesi’nde de dersler verdiler- Amerika ve İngiltere’ye gittiler ve oralarda yepyeni bir felsefe geleneği kurdular. Mantıkçı pozitivistlere daha sonra Herbert Feigl, C. G. Hempel ve A. J. Ayer de katıldı. Ayer 1936’da İngiliz mantıkçı pozitivistizminin büyük eseri, *Language, Truth and Logic*’i (Dil, Gerçeklik ve Mantık) yazdı.

Pozitivizm tartışmaları felsefi düzeyde sürer. Örneğin Frankfurt Okulu’nun baş temsilcilerinden Adorno, Jürgen Habermas vb gibi Alman sosyoloji profesörleri ve onların izleyicileri sık sık Popper’u pozitivist olarak suçlarlar. Oysa kendisini her zaman mantıkçı pozitivistizmden ayrı tutan Popper, bu etiketi reddeder. Popper teorisinin nesnelerinin gerçek olduklarını söyleyerek pozitivistlerden ayrılır. Bilimi test edilebilir önermeler kümesi olarak gören Popper, mantıkçı pozitivistlerin yaptığı gibi metafiziği ortadan kaldırmaya kalkışmaz. Test edilemez metafizik spekülasyonların, daha iddialı, test edilebilir varsayımları oluşturmakta ilk aşama olduğunu düşünür.

Özetlersek, bütün bu tartışmalar bilim üzerinedir, bilimin kendisi bu tartışmalardan pek fazla etkilenmez. Evet bir dönem bazı bilim çevrelerinde felsefi bir görüş olarak pozitivistizm etkili olmuş ve bilimin kendisini bile çok kısa bir süre için etkilemiştir. Ernst Mach gibi ünlü fizikçiler bir dönem pozitivistizm akımına kapılarak atomların var olmadığını öne sürdüler. Hatta atomların varlığına inanan büyük fizikçi Boltzmann’a zor anlar yaşattılar. Ancak bunlar bilimin kendisini çok fazla etkilemedi. Eldeki yadsınamaz kanıtlar sonucu atomların varlığı -kimse onları görmese de- kabul edildi. Günümüzde kuarklardan söz ediyoruz. Aslında kimse kuarkları görmedi. Kuarklar dedektörde ancak gluonlarla birlikte “jetler” olarak varlık kazanıyor. Ama bu Stan-

dart Model’de kuarkları dışlamamızı gerektirmiyor. Biliminsanları arasında gerçek anlamda pozitivist yoktur. Olsaydı kuarkları reddetmesi gerekirdi. Hawking’in zaman zaman pozitivist olduğuna dair açıklamalarına rastlıyoruz ancak bu sadece Hawking’in felsefe tarihiyle pek yakından ilgilenmediğini gösteriyor. Yoksa eğer gerçekten pozitivist olsaydı kendi adını taşıyan kara delik ışıması hakkında konuşamazdı.

Marx toplum bilimleri alanında yazıyordu ama izlediği yöntem bilimsel yöntemdi. Toplum bilimleri ile doğa bilimleri arasında izledikleri bilimsel yöntem arasında pek fark yoktur. Elbette burada “bilimsel yöntem”den ne anladığımız önemli.

Kimileri nedensellik açısından ya da yasalar açısından toplum bilimleri ile doğa bilimleri arasında büyük bir fark olduğunu öne sürebilir. Örneğin iki atom arasındaki kuvvetleri biliyoruz, bunlar üzerindeki nedensel yasaları biliyoruz ama toplumsal ilişkiler böyle değildir gibisinden argümanlar öne sürebilirler. Oysa örneğin fizikte, çok sayıda atomun bir araya geldiği zaman nasıl olup da bir kristal oluşturduklarını bilmiyoruz. Karmaşık sistemlerde hâlâ her durumda işleyen yasalarımız yok. Toplum bilimleri de çok sayıda insan ve çeşitli faktörleri göz önüne almak durumunda olan bilimlerdir. Bu açıdan yöntemsel olarak fizik ile arasında bir fark yok.

Fizikten örneklerle devam edelim. Radyoaktif elementlerin kararsız olması çok sayıda ilginç soruyu gündeme getirir: Neden çekirdek bozunuma uğrar? Örneğin uranyumun bozunma sebebinin çekirdeğinin bir anlamda “fazla büyük”, içinde “çok fazla” nötron olmasından kaynaklandığını biliyoruz. Ancak daha küçük çekirdekler de radyoaktif bozunuma uğruyorlar. Bozunumun sebebi bütünüyle boyutuyla ilgili değil, hatta daha çok çekirdeğin içindekilerle ilgili. Çekirdekteki nötron, durup dururken bir protona dönüşür ve yanında bir elektron ile karşı-nötrino çıkartır. Peki, çok sayıda nötron olursa ne olur? Neden olur? Tam olarak bilmiyoruz. DeneySEL yolları kullanarak bugün biliminsanları gi-

zemli “sihirli sayıların” varlığına ulaşmış durumdadır: Bunlar 2, 8, 20, 28, 50, 82 ve 126 diye gider. Toplam proton ve nötron sayısı bu sayılara ulaşan elementler diğerlerine göre daha kararlı ve bozunuma daha uzak olurlar. Neden böyle olduğu bilinmiyor ve muammasını korumaya devam ediyor. Bu basitçe bilyelerin “klasik” şekilde paketlenmesinden çok farklı bir durum. Tüm mikro olguların kuantum mekanik yasalarına uyduğunu biliyoruz ama burada daha derinde işleyen ve henüz anlayamadığımız bir kuantum mekanizma söz konusu.

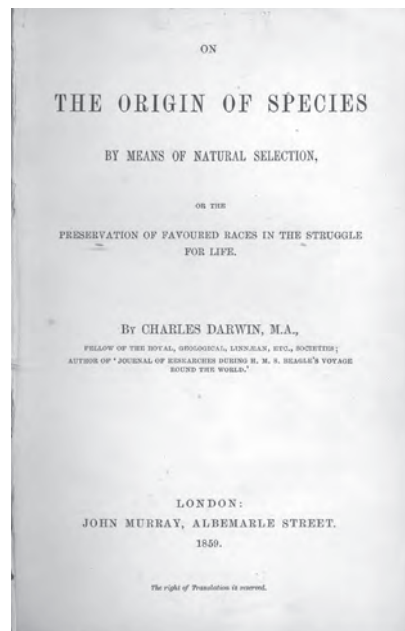
Bilim bütünsel çözümler öne sürmez. Parça parça gerçekliği oluşturur. Bu anlamda toplumların maddi tarihinin mekanizmalarını incelerken Marx’ın da yaptığı buydu.

Özetle, tarih boyunca her düşünürde olduğu gibi Marx’ta da dogrular ve yanlışlar, tutarsızlıklar, eksiklikler vardır. Aksini düşünmek gerçekçi olmaz. Önemli olan Marx’ın 21. yüzyılda bize ne katabileceği üzerine yoğunlaşmaktır. Marx’ı bir dogma haline getirmek, “-izm”leştirmek her şeyden çok Marx’ın düşüncelerine saygısızlık olur.

DİPNOTLAR

1) J. D. Bernal, *Marx ve Bilim*, çev: Tonguç Ok, Evrensel Yay., 2007, s.13.

Marx, Darwin’in *Türlerin Kökeni* kitabını büyük bir sevinçle karşıladı.

2) “Now what is known as ‘Marxism’ in France is, indeed, an altogether peculiar product - so much so that Marx once said to Lafargue: ‘Ce qu’il y a de certain c’est que moi, je ne suis pas Marxiste.’” - Letter to Bernstein, 1882.

3) SSCB’de Stalin zamanında Lisenkoculuğun lehine, diyalektik materyalizme uygun olmadığı gerekçesiyle genetik biliminin yasaklanması.

4) *Kapital*, Almanca Basım Önsöz.

5) Marx, K., *Kapital I.*, Önsöz

6) Burada çok önemli bir noktanın altını çizmek gerekir: Marx’ın bilimsel bir yöntem kullanması ile Marksizmin kendi başına bir bilim olarak görülmesi birbirlerinden çok farklıdır.

7) *Kapital I.* Cilt Önsöz: Almanca Birinci Basım Önsöz

8) Marx to Lassalle, 16 January 1861, *Selected Correspondence*, p. 115.

9) Tiger & McGuire, *Tanrı Beyni*, Alfa Bilim, 2011.

10) Karl Marx - Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 1844-1869*, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol yayınları, 1995, s. 211.

KAYNAKÇA

1) Akbay, Gökhan, Bilim üzerine Marksist tartışmalar içinde “Jacques Monod: Lisenko vakası, diyalektik materyalizm ve siyaset-bilim ilişkisi”, Yazılama Yay., 2014.

2) Aybar, Mehmet Ali, *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, İletişim Yay., 2002.

3) Bernal, J. D., *Marx ve Bilim*, çev: Tonguç Ok, Evrensel Yay., 2007.

4) Cankocak, K., *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, “Sokal Vakası Bağlamında Kuhn ve Feyerabend Eleştirisinin Güncelliği”, Sayı: 66, 2013.

5) Çulhaoglu, Metin, Bilim üzerine Marksist tartışmalar içinde “Marksizm: Bilimse, nerede ve nasıl?” Yazılama Yay., 2014.

6) Dennett, D., *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, çev: Aybey Eper-Bahar Kılıç, Alfa Bilim, 2014.

7) Eagleton, Terry, *Marx Neden Haklıydı*, çev: Oya Köymen, Yordam Kitap, 2018.

8) Eagleton, Terry, *Kuramdan Sonra*, çev: Uygur Abacı, Literatür Yay., 2. Basım, 2006.

9) Engels, F., Marx, K., *Alman İdeolojisi*, çev: Olcay Geridönmez, Tonguç Ok; Evrensel, 2018.

10) Engels, F., Marx, K., *Seçme Yazışmalar 1844-1869*, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol yayınları, 1995.

11) Engels, F., Marx, K., *Felsefe İncelemeleri*, Fransızcadan Çeviren Cem Eroglu, Yordam Kitap, 2009.

12) Geras, Norman, *Marx ve İnsan Doğası*, çev: İsmet Akça, Birikim, 2. Baskı, 2011.

13) Hacking, I., *Temsil ve Müdahale*, çev: Ozan Altıok, Alfa Bilim, 2016.

14) Kuhn, Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev: Nilüfer Kuyas, Kırmızı Yay., 10. Baskı, 2019.

15) Marx, K., *Kapital*, çev: Nail Satılğan-Mehmet Selik, Yordam, 5. Baskı, 2013.

16) Monod, Jacques, *Rastlantı ve Zorunluluk*, çev: Elodie Moreau, Alfa Bilim, 2012.

17) Tiger & McGuire, *Tanrı Beyni*, çev: Ayşe Seda Toksoy, Alfa Bilim, 2011.

18) Tomasello M., *Neden Ortaklıklar Kurarız*, çev: Bahar Tuncgenç, Alfa Bilim, 2019.

19) Waal, F., *İçimizdeki Maymun*, çev: Aslı Biçen, Metis Yay., 3. Baskı, 2017.

20) Waal, F., *Köken Ağacı*, çev: Eylül Dizdaroglu, Alfa Bilim, 2013.

21) Westfall, R., *Newton*, çev: Orhan Düz, Alfa Bilim, 2018.

22) Yalçın, S., *Saklı Seçilmişler*, Kırmızı Kedi, 6. Basım, 2019.

17 Ağustos 1999 depreminin 20. yılında Marmara ve İstanbul'da durum nedir?

İstanbul dahil göç alan ve deprem tehlikesi bulunan birçok şehrimizde kayıp riskleri büyüyor. Ortaya çıkan manzara çoğunlukla planlı ve yaşanabilir bir kentleşme değil, bir yığılma. Şehir yönetiminde yanlış kararların ve plansızlığın faturası sellerle, depremlerle ve diğer doğal ve insan kaynaklı olaylarla karşımıza çıkar. Araştırmacılar Marmara Denizi içerisinde büyük bir depremin önümüzdeki 25 yıl içerisinde olma olasılığının yüzde 65'e eriştiğini, her yıl bu oranın yüzde iki arttığını hesapladılar.

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan

İTÜ Jeofizik Mühendisliği Bölümü E. Öğretim Üyesi

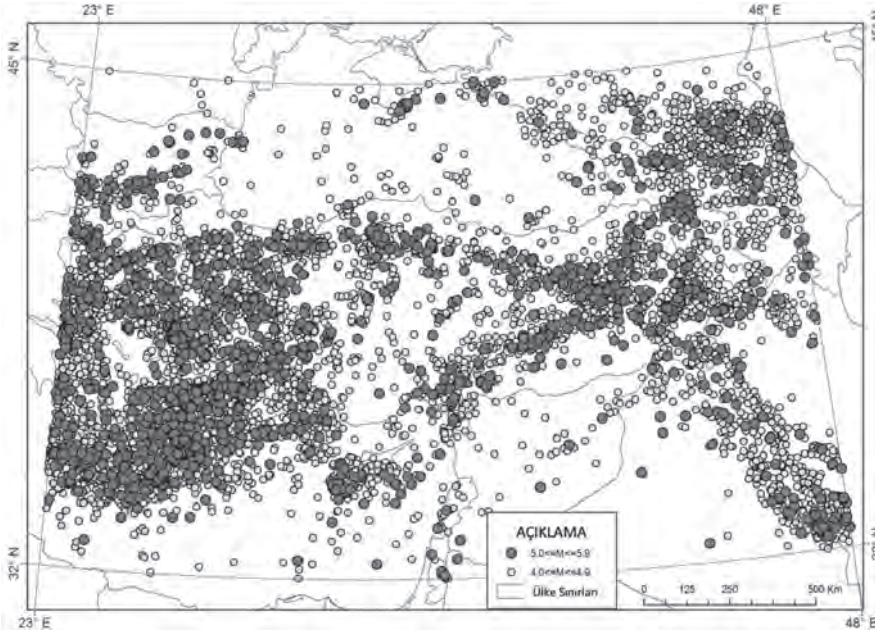
Bu yıl 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminin 20. yılı dolmuş oluyor. Bu yıldönümü vesilesi ile Türkiye'nin yaşadığı büyük can kaybının nedenlerinin yeniden sorgulanması, Marmara Denizi'ne ilerleyen Kuzey Anadolu Fayı ile ilgili yapılan yeni çalışmaların sonuçlarının halkımızla paylaşılması, Marmara'da olası bir büyük depreme hazır olunması ve gelecekteki olası bu depremin İstanbul ve çevredeki diğer şehirlerde oluşturacağı kayıp risklerinin azaltılması konularının değerlendirilmesi gerekir. Marmara'da beklenen büyük deprem ne zaman gündeme gelse bilimsel bulgular yanı sıra kâhinlik söylemleri de duyarız. Bu yazımın amacı hem "Marmara'da büyük deprem olacak mı olmayacak mı?" sorusunun yarattığı "şüphenin" giderilmesine yönelik bilimsel bulguları açıklamak, hem de deprem risklerini azaltma eylemlerinin doğru stratejilerle hızlandırılması gereğine değinmektir. Ancak, İstanbul'da deprem korkusu bahane edilerek yalnız-

ca rant amaçlı yık-yap gibi plansız ve yoğunluk artırıcı ve çevre, imar ve şehir plancılığı bilimine aykırı imar ve sözde dönüşüm uygulamalarını onaylamadığımı da özellikle belirtmek isterim.

Türkiye ve Marmara'nın deprem etkinliğinin günümüzdeki durumu

Ülkemizdeki doğal afet kayıpları sıralamasında en büyük pay depreme aittir. İkinci sırada heyelan, üçüncü sırada ise sel ve taşkın bulunur. İklim değişimi ile ilgili son yıllardaki istatistikler sel, taşkın, heyelan ve hatta tayfun gibi afet türlerinin artacağına işaret etmektedir.⁽¹⁾ Türkiye doğal ve insan kaynaklı tehlikeler ve maruz kalma oranı bakımından ülkeler arası değerlendirmede 10 üzerinden 7,1 puanla 19. sırada, korunmasızlıkta 5,1 puanla 47. sıradadır.

Türkiye ve yakın çevresinde 1900 yılından 2019 Nisan'a kadar büyüklüğü 4,0 ve daha fazla olan dep-

Şekil 1. Türkiye ve yakın çevresinde büyüklüğü $M \geq 4,0$ olan depremlerin dış merkez konumları.⁽²⁾

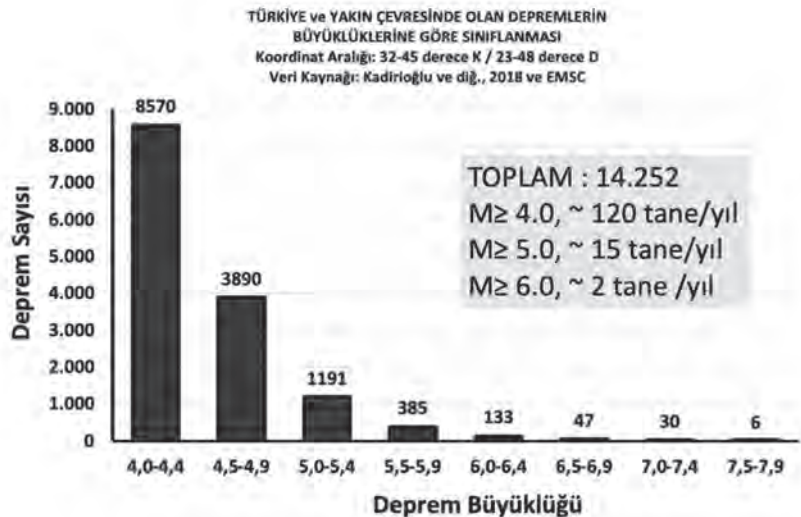
rem sayısı toplam 14.262 adettir (Şekil 1). Bunların 36 tanesi 7,0 ve daha büyük, 180 tanesi 6,0 ile 6,9 büyüklüğü arasındadır (Şekil 2). Bu depremler sonucunda 86.802 kişi hayatını kaybetmiş ve 597.865 konut ağır hasar görmüştür.⁽⁴⁾ 17 Ağustos 1999 Gölcük depreminin ikincil etkiler dahil makro-ekonomik maliyetleri 20 milyar ABD Doları'na yakın olmuştur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kaynaklarına göre Türkiye'de ortalama her beş yılda bir geniş çapta can ve mal kaybına neden olan büyük bir deprem yaşanmaktadır. Depremler nedeniyle yılda yaklaşık 1000 kişinin hayatını kaybettiği ve 2100 kişinin de yaralandığı; yine ortalama 7000'den fazla binanın yıkıldığı veya ağır derecede hasar gördüğü resmi raporlara geçmiştir.⁽⁴⁾

Türkiye ve çevresinde 1900 yılından sonra olmuş ve büyüklüğü 4,5 ve daha fazla olan depremler için hesaplanmış sismik enerjinin zamana göre değişimi incelendiğinde (Şekil 3), 1904-1956 döneminde kuvvetli depremler nedeniyle sismik enerji çıkışı oldukça yüksektir. Bu tarihten sonra 1990'lara kadar sismik enerji çıkışı azalmış ve 17 Ağustos 1999 Gölcük depremi ve sonrası sismik enerji çıkışı artmaya başlamıştır. 1999 sonrası dönemde sismik enerji artışını sağlayan depremler sırasıyla 17 Ağustos 1999, 12 Kasım 1999

(Düzce), 23 Ekim 2011 (Van) ve 12 Kasım 2017 (İran) depremleridir. Ancak 1970 öncesine bakıldığında Türkiye ve yakın çevresinde sismik enerji çıkışı önceki dönemlere bakıldığında beklenenden az olmuştur. Bu durum, önümüzdeki yıllarda Türkiye ve çevresinde büyük depremler olma olasılığının yüksek olacağı şeklinde yorumlanabilir. Önemli bir deprem kuşağı üzerindeki ülkemiz için bu sismik enerji boşluğu dönemi, özellikle deprem tehlikesi yüksek bölgelerdeki kent yöneticileri tarafından dikkatle değerlendirilmelidir.

Kuzey Anadolu Fayı Adapazarı'nın batısında üç ana kola ayrılarak yan kollarıyla birlikte nüfusu 20 milyona varan Marmara bölge-

Şekil 2. 1900-2019 (Nisan) yılları arasında Türkiye ve yakın çevresinde oluşan ve büyüklüğü $M \geq 4,0$ olan depremlerin sayısal dağılımı.⁽³⁾

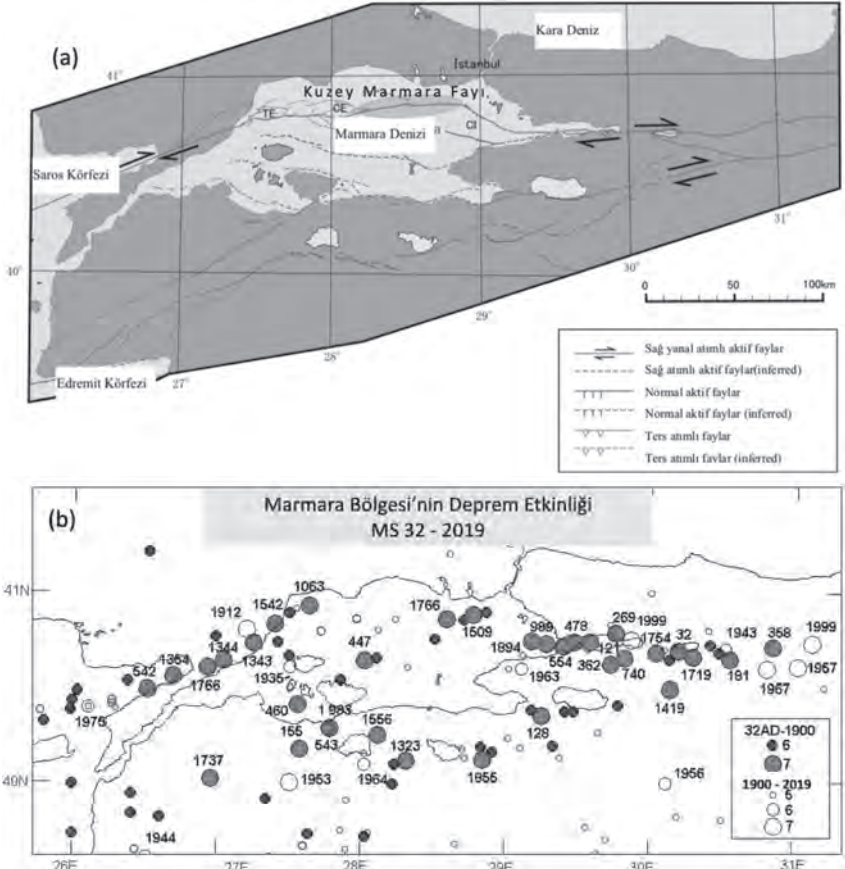
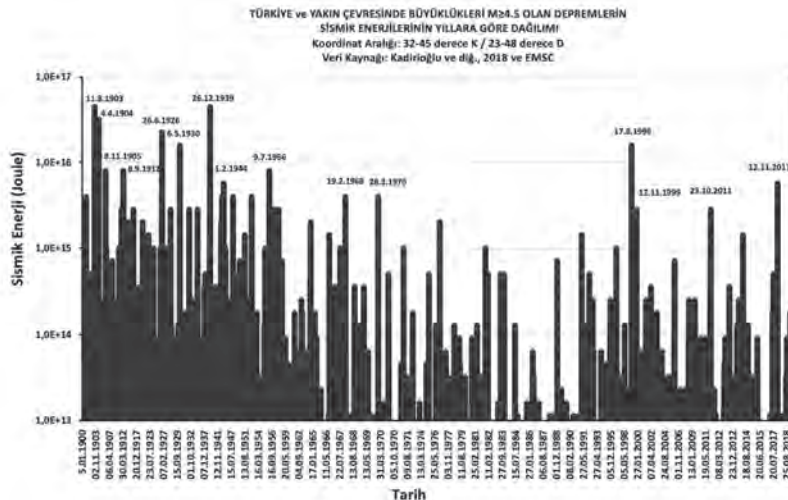
Türkiye deprem tehlike haritası değişti

Bina deprem yönetmeliği ve ona eşlik eden deprem tehlike haritaları inşaat mühendisleri, plancılar, sigortacılar, yerbilimciler ve diğer ilgili sektörler tarafından kullanılır. Ülke çapında veya bölgesel deprem tehlike haritaları çoğunlukla olasılık yöntemlerine göre hesaplanır. Kriz ve acil durum yönetimi, deprem ana (master) planları, özel projeler ve benzer bazı çalışmalar için tanımsal tehlike haritaları da üretilir.

Ülke, bölge ve kent planlama çalışmalarında maruz kalınabilecek risklerin azaltılmasına yönelik uygulamalara ve senaryolara altlık oluşturması bakımından deprem tehlike haritaları özellikle ülkemiz için her zaman önemli bir konu olmuştur. Türkiye’de deprem tehlike haritası ilk kez 1945 yılında yayımlanmış, daha sonra 1947, 1963, 1972 ve 1996 yıllarında yenilenmiştir.⁽⁶⁾

17 Ağustos 1999 Gölcük depreminde ortaya çıkan önemli eksikliklerden hareketle 2007’de yapıların güçlendirilmesine yönelik bir yenileme yapılmış, daha kapsamlı bir deprem yönetmeliği ve deprem tehlike haritası çalışması nedense biraz geç kalınarak 2013 yılında başlatılabilmektedir. Yeni Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği ve Deprem Tehlike Haritası 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁽⁸⁾ Tehlike haritasının hesabına esas olarak 32-45 derece kuzey enlemleri ve 23-48 derece doğu boylamları arasında kalan tarihsel depremler (1900 yılı öncesi dönem)

Şekil 3. Türkiye ve yakın çevresi depremlerin neden olduğu sismik enerji (Joule) çıkışının yıllar itibarıyla değişimi. Tarih belirtilmiş depremlerin büyüklüğü 7,0 ve daha fazladır.

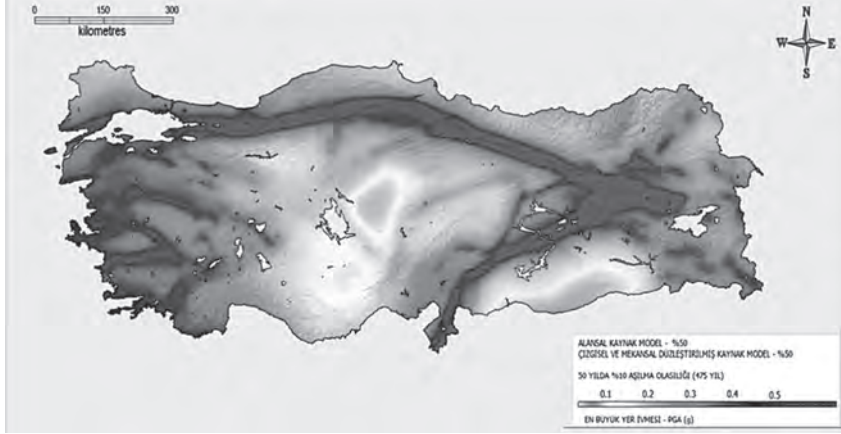

Şekil 4. (a) Kuzey Anadolu Fayı Sakarya'nın batısında üç ana kola ayrılarak Marmara bölgesine yerleşmektedir. Şekildeki fay hatları türleri ve özelliklerine göre renklendirilmiştir. CI: Çınarcık Havzası çukuru, CE: Merkez Havza çukuru, TE: Tekirdağ Havzası çukuru. Dirî fay türleri sismotektonik özelliklerine göre sınıflanmıştır. İstanbul açıklarındaki elipla gösterilen alan Kuzey Marmara Fayı'nın kilitleme ve gerinim (strain) biriktirdiği parçayı göstermektedir. (b) Marmara Bölgesi'nde MS 32-2019 yılları arasında büyüklükleri 5,0 ve daha büyük olan depremlerin dış merkez dağılımları. Koyu renkli daireler 1900 yılı öncesi depremleri, içi boş daireler 1900 yılı sonrası olan depremleri göstermektedir.

ile 1900-2012 tarihleri arasında olan aletsel dönem depremleri yeniden derlenmiş ve dirî faylarla ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye ve çevresindeki 553 adet dirî fay yeniden sınıflanmış, deprem kaynak kuşakları belirlenmiş ve olası dep-

remlerin yaratabileceği en büyük yer hareketleri belirlenmiştir (Şekil 5).

En büyük yer ivmesi (PGA) ve 0,2 saniye ve 1,0 saniyelik periyotlara karşılık gelen ivme değerleri ve farklı yineleme dönemleri için (2475, 475, 72 ve 43 yıl) e-devlet web sayfası üzerinden toplam 12 deprem tehlike haritası hizmete sunulmuştur (Şekil 5). Haritadaki olası sismik tehlike değerleri, kaya zemin durumu baz alınarak zeminin sismik S dalgası hızı $V_{s30} = 760$ m/s değeri için hesaplanmıştır. Ayrıca, en büyük partikül hızı ve periyoda bağlı partikül hızı haritaları da hesaplanmıştır. Yeni deprem yönetmeliği Türkiye’de ilk kez yüksek yapılar için de kurallar getirmiştir. Yönetmelikte 30 kat ve daha yüksek yapıların deprem sırasında hareketlerinin kaydedilmesi için bina üzerinde belirlenecek noktalara deprem ivme kayıtçıları yerleştirilmesi ve çalıştırılması zorunluluğu getirilmektedir.

Şekil 5. 50 yılda yüzde 10 aşılma olasılığına göre (475 yıllık yinelenme dönemi) hesaplanmış Türkiye yeni deprem tehlike haritası. Haritaya ilgili WEB sayfasından erişilmekte, koordinat bazında zemine ve bina türüne göre maruz kalınacak yatay ivme ve partikül hızı değerleri elde edilmektedir (9).

Marmara Bölgesi'nin deprem tehlikesi ve İstanbul

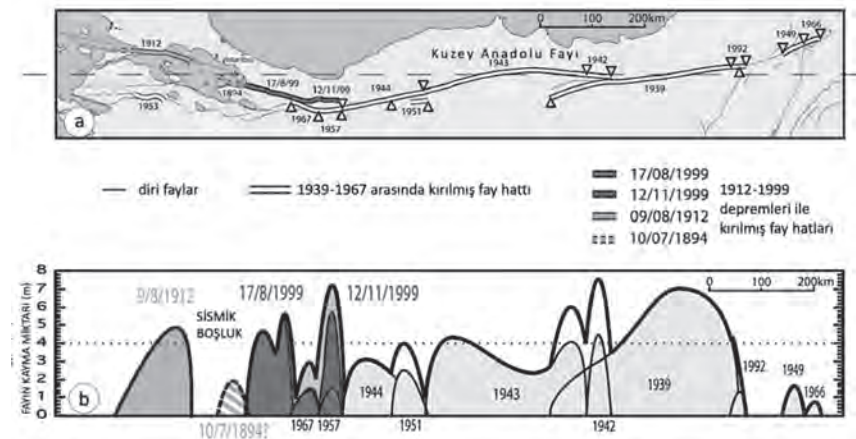
1500 km uzunluktaki Kuzey Anadolu Fayı 7,9 büyüklüğündeki 1939 Erzincan depreminden sonra batıya doğru büyüklüğü 6,7'den büyük 10 tane hasar yapıcı depremi tetikleyerek ilerlemiş^(10, 11) ve en son 17 Ağustos 1999 Gölcük depremini yaratmıştır (Şekil 6). Gölcük depremi, Kuzey Anadolu Fayı'nın Sakarya-Izmit Körfezi çıkışına kadar olan bölümünün kırılmasıyla oluşmuştur. Fayın İzmit Körfezinden Tekirdağ açıklarına doğru giden bölümünün (Kuzey Marmara Fayı) gelecekte başka bir büyük depremin ana hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölüm üzerinde jeoloji-jeofizik-deniz bilimciler tarafından çok sayıda inceleme yapıldı. Mürefte-Şarköy hattı üzerinde 9 Ağustos 1912'de 7,4 büyüklüğündeki deprem⁽¹²⁾ Kuzey Anadolu Fayı'nın o bölümdeki deprem enerjisinin önemli bir bölümünü açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla, 1912 depremi ile 1999 depremi arasında kalan sismik boşluğun biriken deprem enerjisinin ne zaman büyük bir depremle açığa çıkacağı tüm çalışmaların odak noktası olmuştur (Şekil 6). Yerbilimciler Türk, Fransız, İtalyan, Japon ve Amerikan araştırma gemileriyle Marmara Denizi'ni sismik araştırma ve batiskaf aletleri ile taradılar ve çok sayıda jeolojik ve jeofizik veri toplayıp değerlendirdiler. Benzer projeler bugün hâlâ sürmektedir. Yerbilimciler tarihsel ve aletsel dönemde olan tüm deprem verileri kullanılarak 17 Ağus-

tos 1999 depreminin Kuzey Marmara Fayı üzerinde gelecekte büyük bir depremin olma olasılığını yüzde 15 oranında artırdığını hesapladılar.⁽¹³⁾

Kuzey Marmara Fayı'ndan hidrokarbon gazları çıkışı ve fayın kilitlenmesi

Marmara Denizi içerisindeki fay araştırmalarına yönelik yerbilim çalışmaları sürerken, bilimsanları yeni bilgiler üretmekte ve bunları bilimsel dergilerde yayınlamaktadırlar. Bu yayınlar bazen yazılı ve görsel medyaya yansımakta ve toplum bu konuda bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu tür haberlerden sonra bazen konu nedense depremin olacağı kesin tarihin tartışılmasına dönüşmekte, hatta "Şu kadar yıl Marmara'da büyük deprem olmayacak" beyanlarına kadar varmaktadır. Artık bilinmelidir ki "Şu tarihe kadar deprem olmaz" demek olanaksızdır.

Şekil 6. a) Kuzey Anadolu Fay kuşağı üzerinde doğusundaki 1939 büyük Erzincan depremi (M:7,9) ile başlayan ve tetiklenen büyük depremlerin batıya doğru göçünün gösterimi. b) 1939'da Erzincan'dan başlayan deprem göçü, 1999'da Kocaeli'nin batısında durmuş, Kuzey Marmara Fayı üzerinde gerilim artışına neden olmuştur.^(10, 11)

Marmara'da hidrokarbon gazı^(*) ve deprem ilişkisi: 2008 ve 2018 yılında Geli ve ekibi Marmara Denizi'nde yaptıkları araştırmalarda^(14, 15), Kuzey Marmara Fayı'nın birçok noktasında hidrokarbon gazının açığa çıktığını ve bunun oradaki diri faylarla ilişkisi olduğunu bilimsel bulgulara dayanarak göstermişlerdi. 2018'de yapılan bilimsel yayının⁽¹⁵⁾ özet bölümündeki açıklamalar şöyledir: "... 1999 yılında olan İzmit ve Düzce'nin yıkıcı depremlerinden sonra bugüne kadar olan sürede Marmara Denizi'nde uzanan Kuzey Anadolu Fayı (İstanbul sismik boşluğunu içeren bölümü dahil) boyunca deprensellik özellikleri, fayın mekanik davranışını (sünme ve kilitlenme) anlamak adına kapsamlı olarak incelenmiştir. Fayın deprem etkinliği (deprensellik) şimdiye kadar yalnızca tektonik kaynaklı olarak yorumlanmıştır. Ancak Kuzey Marmara Fayı'nın (KMF) çok sayıda hidrokarbon gazı kaynağını kesip geçtiği bilinmektedir. Bu makalede (b), Marmara Denizi'nin batısındaki 25 Temmuz 2011 tarihli M 5,1 depremini izleyen çok sayıda artçı sarsıntılar, basınçlı gazın yerleştiği 1,5-5 km derinlik aralığında ve KMF boyunca yüzeydeki tortul tabakalarına kadar göç eden aşırı basınçlı gaz haznesi bölgesinde oluştuğunu gösterdik. Bu nedenle, İstanbul'un kıyı ötesi deniz alanı içerisindeki küçük deprem etkinliğinin (büyüklüğü M=3'den küçük) sağlıklı yorumu için deniz tabanı altındaki doğal gazla ilişkisi dikkate alınmalıdır."

Bu bulguyla ilgili olarak araştırmamanın müelliflerinden biri olan Marco Banhoff (GFZ-Potsdam-Almanya) bu bulguların ayrıntı olduğunu ve İstanbul beklenen deprem tehlikesini değiştirmeyeceğini, var olan büyük deprem tehlikesine ek olarak fayların kestiği büyük gaz yataklarının deprem sırasında büyük patlamalar yapabileceğini ve bu tehlikenin de düşünülmesi gerektiğini söylüyor.

Kuzey Marmara Fayı'nın bir bölümünün kilitlenmesi bulgusu: Marmara Denizi'ndeki Kuzey Marmara Fayı'na yönelik araştırmalar çeşitli bilimsel yöntem ve yaklaşımlarla sürmektedir. Bunlardan biri de geçenlerde *Nature Communication* dergisinde yayınlandı.⁽¹⁶⁾ Makalenin başlığı "İstanbul açıklarında deniz tabanındaki Kuzey Anadolu Fayı'nda (Kuzey Marmara Fayı) intersismik (iki deprem arası) dönemde gerinim (strain) birikimi". Kuzey Marmara Fayı'nın Kumburgaz çukuru ile Çınarcık çukuru arasındaki parçasına odaklanan bu çalışmaya ait makalenin özetinde şu açıklama var: "... Deniz tabanında jeodezik gözlemler, Marmara Denizi'ndeki Kuzey Anadolu Fayı'nın bir bölümünün (Kuzey Marmara Fayı) kilitli olduğunu ve bu nedenle zorlandığını gösteriyor. Bu fay parçası boyunca gerilme birikimi daha önce karasal gözlemlerden tahmin edilmekteydi veya deprem etkinliğinin az olmasından biliniyordu, ancak her iki yöntem de tamamen kilitli veya tamamen sünen (krip) fay davranışları arasında ayrım yapamamıştı. Bir akustik transponder ağı (akustik uzaklık ölçme ve konum belirleme aygıtı), iki buçuk yıl boyunca deniz tabanındaki kabuk hareketlerini duyarlı şekilde ölçtü ve önemli bir fay yer değiştirmesi saptayamadı. Okyanus dibi deprem kayıtçıları tarafından izlenen seyrek deprem etkinliği ile birlikte fay hareketinin olmaması, en az üç km derinliğe ve olasılıkla kristal temel kayalar içerisinde tam bir kilitlenme olduğunu göstermektedir. O bölgedeki 1766 büyük depreminde oluşan faylanmadan bu yana en az dört m olan kayma açığı, Marmara Denizi'nde İstanbul açıklarında 7,1 ile 7,4 büyüklüğü arasında değişebilecek depreme eşdeğer olacaktır." Bu araştırmanın sonucu da Kuzey Marmara Fayı'nın deprem enerjisi biriktirdiğini ve gelecekte bir gün kırılarak büyük bir depremin başta İstanbul ve Marmara Denizi çevresindeki yerleşimleri etkileyeceği görüşünü desteklemektedir (Şekil 4).

Tarihsel depremlerin de hesaba katıldığı olasılık hesaplarına göre Marmara Denizi içerisinde büyük bir depremin önümüzdeki 25 yıl içerisinde olma olasılığının yüzde 65'e eriştiği, her yıl bu oranın yüzde iki arttığı hesaplanmıştır.⁽¹³⁾ Bu bulgu deprembilim çevresinde geniş bir kabul görmüştür.

İstanbul kıyıları için tsunami tehlikesi nedir?

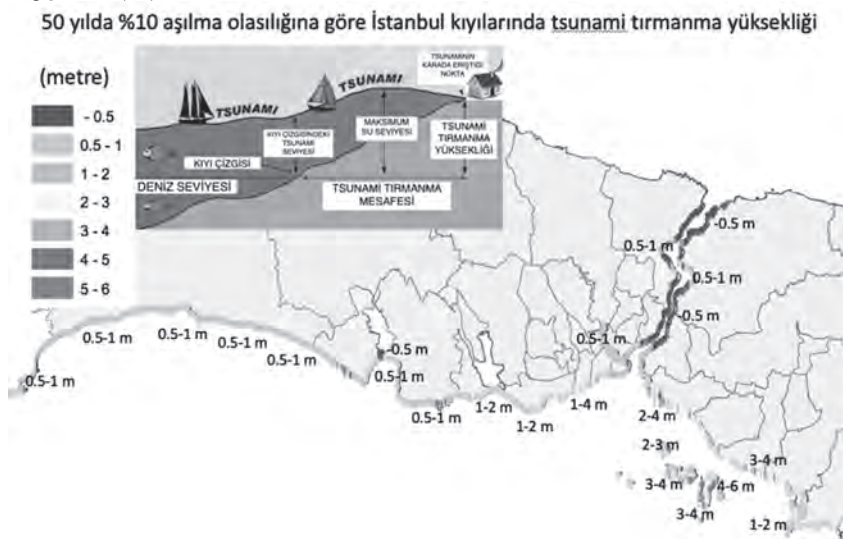
Deprem, denizaltında yanardağ püskürmesi, kıyılarda veya deniz al-

tında büyük heyelan, meteorun denize düşmesi veya denizde nükleer patlama tsunamiiyi tetikleyen olaylar olarak sıralanabilir.⁽¹⁷⁾ Bugünkü istatistiklere göre tsunami olaylarının yüzde 75'i depremlerden, yüzde 10'u kaynağı bilinmeyen nedenlerden, yüzde sekizi deniz heyelanlarından, yüzde beşi volkanik patlamalardan, yüzde ikisi meteorolojik olaylardan kaynaklanmıştır. 1901-2000 yılları arasında tsunami olaylarının yüzde 76'sı Pasifik Okyanusu'nda, yüzde 10'u Akdeniz'de, yüzde dokuzu Atlantik Okyanusu'nda ve yüzde beşi Hint Okyanusu'nda olmuştur. En büyük tsunamiler Pasifik Okyanusu'nda olmaktadır.

Depremin sıklığına, deniz derinliğine, kaynağın büyüklüğüne, fay bloklarının hareket türüne, dip topografyasına (batimetri) ve kıyı şekline bağlı olarak gelişen tsunami, değişen tırmanma yükseklikleriyle kıyılara ulaşır (Şekil 7). Büyük depremler sırasında tsunaminin kıyılarda tırmanma yüksekliği onlarca metre olabilir. Ege ve Akdeniz'de tsunami uyarı düzeneğinin kurulması için kıyıdaş ülkeler çalışmalar yapmaktadırlar. Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz'i kapsayan güney Avrupa bölgesinde MÖ 6150 yılından bugüne kadar olan dönemde kıyılarda 290 adet tsunami olayı gözlenmiştir. Bilimsel yayınlara göre Karadeniz'de kaydedilen tsunami sayısı, üç tanesi Türkiye kıyılarında olmak üzere toplamda 23'tür. Marmara Denizi kıyılarında 43 tsunami, Doğu Akdeniz'de ise 96 adet tsunami kayıtlara geçmiştir. Ege Denizi'nde son 65 yılda çok sayıda tsunami olayı belgelenmiştir.^(18, 19)

İstanbul'un deprem tehlikesine yönelik yapılan çalışmalar çerçevesinde Marmara Denizi'nde deprem ve deniz heyelanlarıyla oluşabilecek tsunami değerleri saptanmış ve yayınlanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, Avrupa ve Anadolu Yakası Mikro Bölgeleme Projesi (Yüklenici Firma: Japonya OYO Int. Co.) kapsamında "İstanbul Kıyılarını Etkileyebilecek Tsunamiler için Benzetim ve Hasar Görebilirlik Analizi" projesi yapmıştır.⁽²⁰⁾

Şekil 7. İstanbul kıyıları için hesaplanan olası tsunami dalga yükseklikleri ve tsunaminin değişkenleri (20).

Bu proje bulgularına göre, Marmara Denizi tabanında oluşacak büyük bir depremin İstanbul kıyılarında oluşturmaya olası en büyük dalga tırmanma yüksekliği ortalama 5,6 m, tsunami dalgasının kıyılara erişme zamanı 5-10 dakikadır (Şekil 7). Sığ deniz alanları, liman ve tekne barınakları, ırmak ve dere ağızları, denizden yüksekliğe göre değişmek üzere su kütlesi kıyından 100-150 metre kara içerisine girecektir. Marmara Denizi'nde etkili olma süresi 90-120 dakika olacaktır. Deprem Adalar ilçesine (Prens Adaları) yakınlığı düşünülürse ilk ve en yüksek tsunami dalgaları Yassıda, Sivriada'ya ulaşacaktır.

Kıyıların dik eğimli denizaltı yamacı üzerinde birikmiş büyük miktarda alüvyon/çamur kütleler heyelan için kritik duruma geldiğinde veya bir depremin tetiklenmesiyle heyelan hareketine geçerek kıyılarda tsunami yaratabilir. İstanbul için mikro-bölgeleme etütleri çalışmasında böyle bir olasılığın varlığı değerlendirilmiştir.⁽⁷⁾ Kuvvetli bir deprem olmasa bile var olan yerbilimsel koşullar ve orta kuvvetteki deprem etkinliği nedeniyle İstanbul kıyıları için “depremsiz tsunami” yaşama olasılığı göz ardı edilmemelidir.

Tsunamiye hazırlık ve sığınma için; yerleşim bölgelerinin nerelerinde, hangi koşullarda ve ne yüksekliklerde sular altında kalacağı bilgisi uygulama imar planlarına işlenmelidir, tsunami tehlikeli alanlarda gece/gündüz seçenekleri için risk ve kayıp senaryoları belirlenmeli ve sığınım planları yapılmalıdır, riskleri azaltacak önlem ve öneriler her ölçekte imar plan notlarına işlenmelidir ve Marmara ve diğer denizlerimiz için akıllı “tsunami erken uyarı düzeneği” kurulmalıdır.

Deprem günümüzde önceden haber verilemiyor

Depremlerle ilgili olarak bugüne kadar edinilen istatistik verileri ve yerbilimine ait bilgi birikimini kullandığımızda, uzun dönemde depremlerin dünyanın hangi bölgelerinde ve hangi deprem kuşakları üzerinde olacağını bilebiliyoruz. Örneğin yılda 20'ye yakın 7 ve daha büyük depremin yüzde 80'nin

Pasifik Okyanusu çevresindeki Atış Çemberi bölgesinde olacağını istatistiksel olarak söylemek olanaklıdır. Eldeki bilgi birikimine göre deprem tehlikesi yüksek yerler çok kesin olmamakla birlikte belirlenebilmektedir. Bu bilgi bize tehlikenin varlığı konusunda öngörde bulunmamızı, önlemler konusunda uygulamalar yapmamızı sağlıyor ancak depremin olacağı tarihi ve büyüklüğü kesin olarak önceden haber vermek (prediction) bugün için olanaksızdır. Önceden haber verme konusu üzerinde araştırmalar çeşitli ülkelerde sürdürülmektedir.⁽²¹⁾

Tahmin (olasılık) ve depremi önceden haber verme sıkça karıştırılan iki kavram olmaktadır. Olasılık yöntemlerinde öngörülen bir zaman aralığında deprem kuşakları üzerinde olası bir depremin büyüklüğünü hesaplamak zor değil. Ancak bu bilgi depremlerin yerini, oluş zamanını ve büyüklüğünü çok kesin olarak bilmemize, yani önceden bilerek haber vermeye yetmiyor. Meteorolojik tahminler önceden haber verme derecesinde çok yüksek bir kesinlikle verilebiliyor. Tayfunlar, kasırgalar uzaydan ve yerden izlenebiliyor ve ne zaman nereye ulaşacağı çok kesin söylenebiliyor. Ne yazık ki yerbilimleri deprem için bu aşamaya henüz varamamıştır.

Eğer depremin yerini, zamanını ve büyüklüğünü önceden haber verme aşamasına gelmiş ise, halka yapılacak duyuruyu ancak ilgili yöneticilerin olumlu ve olumsuz tüm sosyal ve ekonomik etkileri göze alarak yapmaları ve ortaya çıkacak sosyo-ekonomik sorunları üstlenmeleri gerekecektir. Depremin önceden haber verilmesiyle ilgili ya-

yınlanan “Avrupa Konseyi Depremi Önceden Haber Verme Etik Kuralları”⁽²²⁾ bu konuda yapılması gerekenleri sıralamıştır.

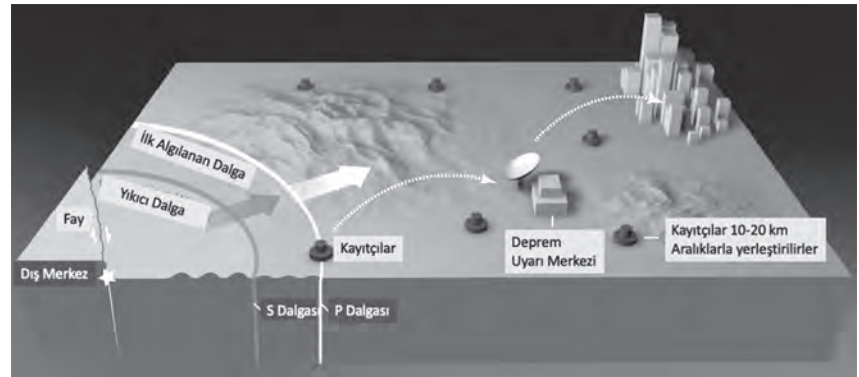
Marmara'da deprem erken uyarı sistemi var ancak uyarı süresi çok kısa

BM Afet Risklerinin Azaltılması Uluslararası Stratejisi'ne (UNISDR) göre afetler için erken uyarı (early warning), bireylerin, toplulukların, hükümetlerin, işletmelerin ve diğer sektörlerin afet risklerini önlemek, azaltmak ve önlem almak için tehlikeyi izleme, tahmin ve öngörme, risk değerlendirmesi, iletişim ve önceden harekete geçmeyi sağlayan süreçleri içeren bütünlük bir sistemdir.⁽²³⁾

Erken uyarı topluma “deprem olacağını önceden haber verme” eylemi değil, deprem olur olmaz bilgilendirme düzeneğidir. Erken uyarı düzeninin başarıya ulaşması için şu dört unsur çok önemlidir: a) tehlikenin ve kayıpların (risk) en doğru tahmini, b) tehlike izleme ve uyarı düzeneğinin kurulması ve 7/24 çalıştırılması, c) uyarının iletilmesi ve iletişim yetenekleri ve d) halkın ve yöneticilerin en hızlı ve doğru şekilde bilgilendirilerek davranması ve korunmaya geçmesinin sağlanması. Sıraladığımız bu unsurların herhangi biri aksadığında veya devre dışı kalması durumunda erken uyarı başarısız olacaktır.

Deprem erken uyarı işlevini yerine getirme amacıyla kurulan sismik ağı “deprem erken uyarı ağı” adı verilir (Şekil 8). Deprem alarm düzeneği; nükleer santraller, büyük kimya tesisleri, hava alanları ve demiryolları gibi yapılara yıkıcı deprem dalga-

Şekil 8. Deprem kaynağından çıkan P ve S dalgalarının erişim farklılığının ve erken uyarı düzeneğinin çalışma ilkelerinin gösterimi (24).

ları (S ve Yüzey dalgaları) ulaşmadan otomatik olarak güvenli duruma getirme amacıyla kullanılmaktadır. Japon Ulusal Demiryolları tarafından Acil Deprem Saptama ve Alarm Düzenliği (UrEDAS) adıyla 1990 sonrasında bir uygulanma başlatılmıştır. ABD Kaliforniya'da, Meksika'da ve Tayvan'da, nerede ve ne şiddette bir deprem olduğunu topluma, ilgililere ve medyaya internet üzerinden bildiğince erken sunma denemeleri yapılmaktadır. BÜ Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü erken uyarı ve acil müdahale sistemini 2003 yılından itibaren geliştirmeye başlamış ve İstanbul için doğalgaz ve elektrik akışının deprem anında devre dışı bırakılmasına yönelik bir uygulama yapmaktadır.⁽²⁵⁾

Deprem için erken uyarı düzeneği P ve S dalgaları arasındaki hız farkını kullanarak tasarlanmıştır. Noktasal kaynak varsayımından hareketle oluşan depremin her 8 km

uzaklığı için erken uyarı süresi ortalama 1 saniye kadardır. Erken uyarı süresi depremin büyüklüğüne, derinliğine, depremi yaratan faylanmanın doğrultusuna ve uzunluğuna bağlı olarak değişir.⁽²⁶⁾

Noktasal bir deprem kaynağı için, örneğin deprem 16 km uzaktaysa ortalama iki saniye, 24 km uzaktaysa ortalama üç saniye zamanımız vardır. Büyük depremlerde deprem fayının konum ve büyüklüğüne göre erken uyarı süresi artabilir. Depreme yakın alanlarda ve yerleşmelerde bu miktardaki süreler pratik bir korunma davranışını sağlayacak uzunlukta değildir.

Akdeniz ülkeleri olası bir tsunami için erken uyarı düzeneği kurma kararı almışlardır. Uyarı düzeneğinin tsunami oluştuğundan sonra yerelde 2-3 dakika içerisinde, uzak alanlarda ise 15 dakika içerisinde uyarı verecek yetenekte olması tasarlanmaktadır.⁽²⁷⁾

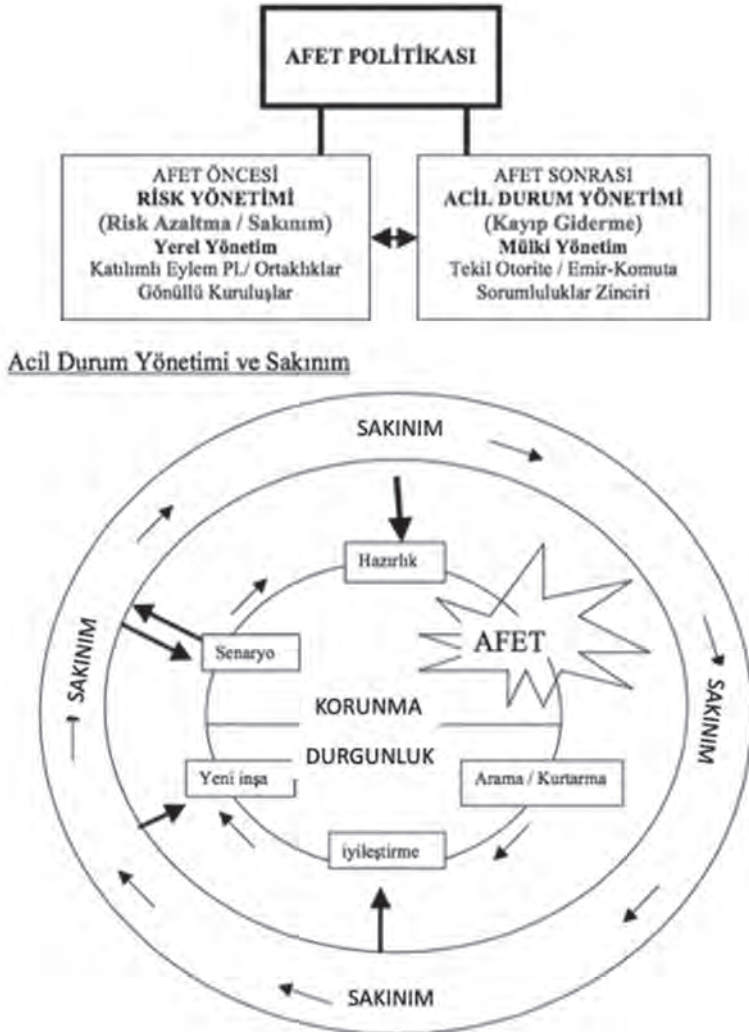
Afet risk yönetimi açısından İstanbul'un hali

Afetler politikası geçtiğimiz on yılı aşkın süre içinde tarihi bir değişikliğe uğramış bulunmaktadır. Bu değişikliğin başlıca hedefi, politikanın artık yalnızca afet sonrası yardımlarla sınırlı bırakılmayıp, afet öncesinde risklerin ve olası kayıpların belirlenmesi, risklerin bertaraf edilmesi, azaltılması ve paylaşımı için yapılan çalışmaları ön plana geçirmektir.^(28, 29)

Afet risklerinin azaltılması projeleri, yoksulluğun ortadan kaldırılması stratejilerinin önemli bir parçasıdır. Çünkü gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin afet kayıpları giderek artmakta ve ekonomik kaynaklarına zarar vermektedir. Birleşmiş Milletler'in, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin afet kayıplarını azaltmaya yönelik küresel planı olan Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçeve Programı 2015-2030'u kabul etmelerinden bu yana üç yıldan biraz fazla bir süre geçmiştir.⁽³⁰⁾ Bu program, ilgili tüm sektörlerde çoklu tehlikeler göz önüne alınarak, her seviyede afet riskinin yönetimine rehberlik etmeyi, Türkiye dahil tüm ülkelere önermiştir. Güçlendirilmiş yerel yönetimler risklerin azaltılmasına yönelik sakınım planlamasını liyakatli ekiplerce ödünsüz uygulamalı ve sürdürülebilir olmasını sağlamalıdır. Türkiye, deprem dahil diğer tüm doğal ve insan kaynaklı afetlerin risklerini azaltmak istiyorsa dünyadaki afet risklerinin yönetimi konusunda Sendai Afet Risklerini Azaltma Çerçeve Programı kararlarına uymalı ve kurumsal, yasal ve sosyal düzenlemeleri ivedi olarak güncellemelidir.

Hızlı göç, plansız şehirleşme ve sanayileşme sürecindeki ülkemizde, çoğu plansız ve denetimsiz inşa edilen, gittikçe yükselen ve yoğunlaşan binalardan oluşan şehirlerimizin sayısı ve nüfusu artarken depremlerden etkilenme olasılığı da artmış, dolayısıyla "şehir depremleri" sürecine girilmiştir. Bu kadim topraklarda şehir depremleri sürecinin acı örneklerini son 25 yıldır daha fazla yaşadık. 1992 Erzincan, 1995 Dinar ve 1998 Adana-Ceyhan, 1999 Gölcük-İzmit, 1999 Düzce ve 2011

Şekil 9. Afet politikası ve sakınım planı kapsamında afet ve acil durum yönetim şeması.

Van-Erciş depremleri son yıllardaki şehir depremlerinin en üzücü ve düşündürücü örnekleridir.

1999 depremlerinden sonra, Türkiye’de alınan bazı kararların, yapılan bazı olumlu çalışmaların ve harcanan emeklerin arzu edilen sonuçları üretememesi ve genel bir memnuniyet yaratamaması, topluma risk azaltma çabalarının ürünlerini somut ve inandırıcı olarak sunulamamasından kaynaklanmaktadır. Afet risklerinin azaltılmasını afet sonrası “yara sarma”, “yardım” ve “ev edindirme” olarak algılıyorsa, riskler azaltılamaz.

“Sakinim Planı” kavramı ilk kez 2000 yılında kurulan Ulusal Deprem Konseyi’nin (UDK) 2002 yılında yayınladığı “Ulusal Deprem Stratejisi” raporunda önerilmiştir.(22) Sakinim planı, bütünsel afet yönetiminin önemli bir parçası olup (Şekil 9); ülke, bölge, büyükşehir ve kent bütünü veya daha küçük yerleşim merkezi düzeylerinde, her tehlike ve risk türüne göre hazırlanan mekânsal, sosyal, ekonomik, yasal ve yönetsel önlemlerin eş güdümünü sağlayan, farklı risk sektörlerine ilişkin risk azaltma projelerini bütünlendiren kapsamlı bir plandır.(31)

Yerel yönetimler “Sakinim Planı” ve bununla ilgili eylem planı uygulamaları için sorumlu ve yetkili kılınmalıdır. İçerisinde risk yönetimi ve sakinim planı uygulamaları olmayan bir afet politikası başarılı olmaz. Risk belirleme çalışmaları farklı düzeylerde yürütülebilir. Bunların arasında en karmaşık risk belirleme çalışması, kent düzeyinde olanıdır. Kent ortamında tehlike ve risk sektörlerinin belirlenebilmesi için kentin fiziki, ekonomik ve sosyal özelliklerinin birlikteliği gözetilmeli ve kent planlama bilimi ışığında çözüme gidilmelidir.

Yerelde doğal ve insan kaynaklı tehlikelere ilişkin önlemler alma ve afet planı hazırlamada mevcut eksiklikler tamamlanmalıdır. Belediye mevzuatında afet yönetimi açısından önemli eksiklikler vardır ve en kısa sürede mevzuat güncellenmelidir. Tehlike ve riskler konusunda bilgiler ve önlem yolları toplumla paylaşılmalıdır. Afet risklerinin azaltılması ancak her düzeyde yönetici-

ler ve halkın konuyla ilgili farkındalığı oranında başarıya ulaşabilir. Eğitim ve doğru bilgilendirme, farkındalığı yaratmak için iki önemli unsurdur. Bu farkındalık toplumda riskin azaltılması çalışmalarına katılımı artıracaktır. Yerelde Mahalle Afet Gönüllüleri (MAG) örgütlenmesi geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Bilimsel yaklaşımlar ışığında iyi koordine edilmiş bir toplumsal katılımçılık, risk azaltma şansını artırır. Depremle ilgili bilgi kirlenmesi, spekülasyon ve şaşırtıcı beyanlar toplumda kaosa ve bilime güvenin azalmasına neden olacağından farkındalık istenen düzeye gelemeyecektir. Kamu kurumu yöneticileri, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, siyasi parti yöneticileri halkın katılım gücünü ve desteğini aldıkları oranda risk azaltma çalışmalarında başarılı olabilirler. Tek başına bir yerel yöneticinin, bir genel müdürün veya bir bakanın gerçeği görmesiyle, kişisel girişimleriyle sorun çözülemez. Toplumun her katmanında işbirliğinin ve katılımın yararlı sonuçlar vereceği inancı yerleşmelidir. Bu inancı sarsacak yozlaşmalar ve rant kavgaları, risk azaltma sürecini bir sonraki büyük afete kadar baltalayacaktır. Her yerel yönetim alanının coğrafyası ve yerleşme özellikleri farklıdır. Buna göre tehlike ve riskler sınıflanmalıdır. Mekânsal planlarda farklı tehlike ve riskler için ilke ve standartlar geliştirilmelidir. Kamu yapılarının mutlaka afet güvenli ve afet sonrası hizmet verebilecek birimler olarak hazırlanması

gerekir. Dezavantajlı topluluklar, tarihi yapılar, müzeler vb. gibi birimler özel korumaya alınmalıdır. Risklerin azaltılmasına yönelik ulusal ve küresel işbirlikleri geliştirilmelidir.

2003 yılında yapılan İstanbul Deprem Master Planında (IDMP) il sınırları içerisindeki özel tehlike alanlarında çalışmalar yapılmış ve bu riskli alanlarda öncelikli olarak dönüşüm ve iyileştirme önerilmiştir.(6) 2003 yılındaki bina dağılımına göre heyelan alanlarında 24.862 yapıdan yüzde 97’si, sivilaşma alanlarında 19.002 yapıdan yüzde 89’u, tsunami tehlikeli alanlarda 20.791 yapıdan yüzde 85’i, dere yatağı/vadi tabanı alanlarındaki 108.556 yapının yüzde 91’i konuttur. Yine o zamanki yapı sayısına göre İstanbul yapı stokunun yüzde 15’i konum açısından yanlış yerdedir. Aradan geçen 16 yılda bu alanlarda yapı sayısının ve çeşitliliğinin daha da arttığı açıktır. Kıyılarda yer alan 266 tarihi yapı için özel koruma/ kurtarma planları gereklidir. Kuzey Marmara Fayı üzerinde gerçekleşecek büyük deprem nedeniyle İstanbul için güncelenen deprem senaryosunda kayıp ve hasar yüzdeleri 2009 yılındaki verilere göre Şekil 10’da(32) verilmiştir. Bu sonuçların 2019 yılı koşullarına göre revize edilmesi gerekir.

İstanbul dahil göç alan ve deprem tehlikesi bulunan birçok şehrimizde kayıp riskleri büyümektedir. Ortaya çıkan manzara çoğunlukla planlı ve yaşanabilir bir kentleşme değil, bir yığılmadır. Şehir yönetiminde yanlış

Şekil 10. 2009 yılı verilerine göre Kuzey Marmara Fayı’nda olası büyük deprem sonucu beklenen kayıp ve hasar değerleri (32)

kararların ve plansızlığın faturası sel-lerle, depremlerle ve diğer doğal ve insan kaynaklı olaylarla karşımıza çıkacaktır. Riskleri azaltma adına 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun'a dayanarak yapılan uygulamaların sorununu çözecek doğru sonuçlar vermediği ortadadır. Murat Balamir diyor ki⁽³³⁾; "İstanbul, deprem ve iklim değişikliğinin getirdiği çoklu tehlikeler karşısında yetersiz yapı stoku ve altyapısı yanı sıra adanmamış yönetimleriyle dünyanın en büyük risk ortamlarındandır. Toplum katılımı dışlanmış, açık alanları yapılaştırılarak risklerin katlanmasına yol açılmış İstanbul'un güvenliği, borçlanma yoluyla bir başka akla teslim edilmiştir. Doğru zamanda doğru deprem stratejisi kurulamaması pişmanlıklar yaratacak tarihi bir İstanbul yazgısı olmamalıydı".

Kentsel dönüşüm yasası ile bir yandan devletin gözetimi altında deprem risklerini azaltma girişimlerinden söz edilirken, diğer yandan imar barışı yasasıyla risk durumu ne olursa olsun "yapının depreme dayanıklılığı hususu malikin sorumluluğundadır" denilmektedir. Vatandaş dönüşüm yasası ile sözde çıkarı için zorunlu uygulamalara sokulurken, imar barışı yoluyla riskli yapılarının içerisinde "ne haliniz varsa görün" anlamında tuhaf bir duruma terk edilmektedir. Yeni politika önerileri altında afet risklerini azaltma strateji ve eylem planlarını etkin bir biçimde yürütemeyen Türkiye her türlü afete hazırlık hedefinde savrulmakta ve zaman kaybetmektedir.

İstanbul'daki kentsel dönüşüm uygulamaları tasarım planları olmayan, afet riskleri yüksek alanların göz ardı edildiği, en sorunlu sahil ve dere yataklarının dahi rant için devasa yapı stoklarına imara açıldığı ve çoğunlukla parsel bazında yenileme ve gayrimenkul geliştirme projelerine dönüşmüştür. İstanbul'da kentsel tasarım projelerinden yoksun bu inşaat faaliyeti yoğun göçe rağmen son 20 yılda konut stoku fazlası oluşturmuştur. Vahşi yapılaşma sonucu donatı alanları, afet tahliye alanları ve yeşil alanlar azalmış, şehir kimliği bozulmaya başlamış ve yaşanabilir mekân sağlama görevi unutulmuştur.

İstanbul gibi mega-şehirlerin her bir ilçesinin bir şehir nüfusu kadar olduğu illerimizde iyi yetişmiş insan kaynakları ile ilçe örgütlenmeleri ve kademeleri olmadan, yerel yönetimlerde her düzeyde yerleşim planlama, kentsel risklerin tespiti, risk yönetimi tesis edilemeden nasıl afet yönetimi yapılacağı çok tartışmalı bir durum yaratmaktadır. Kaldı ki afet risklerinin tespiti ile ilgili IBB'nin 2000 yılından bu yana yaptığı birçok tehlike ve risk tespit çalışması vardır ve tüm arşiv IBB'dedir.

İstanbul Valiliği İl AFAD Müdürlüğü'ne bağlı olarak şu anda Hasdal Hizmet Binası, Çağaloğlu Hizmet Binası, Yeşilköy Arama ve Kurtarma Birlik Müdürlüğü, Akfırat Hizmet Binası ve inşaat halindeki Afet Eğitim Merkezi farklı yerlerde bulunmaktadır. Emniyet (MOBESE dahil), AKOM (İBB), ambulans, itfaiye, jandarma vb gibi farklı birimlere ve kurumlara bağlı örgüt-

ler halen farklı telefon numaraları ile hizmet etmekte ve tesisleri farklı yerlerde. İstanbul'da 112 Çağrı Merkezi Müdürlüğü'nün bir an önce kurulması, tüm ilgili unsurların yönetmelik gereği bir araya getirilmesi ve haberleşmenin çok parametrelili sayısal haberleşme sistemine dönüştürülmesi gerekmektedir.

1999 depremi sonrasında, 2006 yılında İstanbul Valiliği bünyesinde İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi (IS-MEP) başlatılmıştır. Bu projeye ilgili bugüne kadar Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası, Alman Kalkınma Bankası'ndan toplam 2,028 milyar Avro kredi alınmış ve üç farklı kalemde proje uygulamaları yapılmaktadır. Proje 2021 yılına kadar sürecektir. Bu proje kapsamında bugüne kadar İstanbul'da 230 okul binası yeniden yapılmış, 774 okul binası güçlendirilmiş, üç hastane binası yeniden yapılmış, 42 hastane binası güçlendirilmiştir. Çok sayıda kamu binası ve hastane halen yeniden yapılmayı ve güçlendirmeyi beklemektedir. Ancak bu projeler bir Sakınım Planı kılavuzluğunda yapılmamaktadır.

Son 112 yılda, büyüklüğü en az 6,0 olan 216 adet deprem nedeniyle ağır can ve mal kayıplarına uğrayan^(*) ve son on yıldır 7,0'den daha büyük deprem olmayan ülkemizde hangi şehirlerimizin ne zaman böyle bir tehlike ile karşılaşacağını bilemeyiz. Ancak, vurgulamak isterim ki, etkin bir deprem kuşağı üzerindeki ülkemizde bu on yıllık sessiz süre şanslı bir dönem olarak değerlendirilmelidir.

(*) En basit hidrokarbon metandır. Metan batakılık gazı olarak bilinir. Metan bir karbon ve dört hidrojen atomunun birleşmesinden oluşan bir hidrokarbondur. Doğal gazın büyük bölümü (yüzde 70-90'ı), metan gazı (CH₄) adı verilen hidrokarbon bileşiminden oluşur.

KAYNAKÇA

- 1) <https://www.munichre.com/topics-online/en/climate-change-and-natural-disasters.html>
- 2) Kadirioğlu, F.T. and Kartal, R. F., 2014. The new empirical magnitude conversion relations using an improved earthquake catalogue for Turkey and its near vicinity (1900-2012), Turkish J Earth Sci (2016) 25: 300-310.

- 3) EMSC, <https://www.emsc-csem.org/#2>
- 4) <https://www.afad.gov.tr/>
- 5) JICA-İBB Raporu, 2002, The Study on a Disaster Prevention / Mitigation Basic Plan in İstanbul including Seismic Microzonation in the Republic of Turkey, Final Report, Main Report, December 2002, Pacific Consultants International, OYO Corporation, Japan International Cooperation Agency (JICA), İstanbul Metropolitan Municipality (İMM), 729 pages.
- 6) İstanbul için Deprem Master Planı (İDMP), 2003, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Planlama ve İmar Dairesi, Zemin ve Deprem İnceleme Müdürlüğü, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 7 Temmuz 2003, 1344 sayfa.
- 7) İBB-OYO, 2009. Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı, Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, Anadolu Yakası Mikrobölgeleme Rapor ve Haritalarının Yapılması, Ana Rapor, Kasım 2009, İstanbul Büyükşehir Belediyesi-Oyo International Corporation, 864 Sayfa.
- 8) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180318M1-2.htm>
- 9) <https://tdth.afad.gov.tr/>
- 10) Stein, R. S., Barka, A. and Dieterich, J. H., 1997, Progressive failure on the North Anatolian Fault since 1939 by earthquake stress triggering, *Geophysical Journal International*, 128, 594-604.
- 11) Pondard, N., Amijo, R., King, G. C. P., Meyer, B. and Flerit, F., 2007, Fault interactions in the Sea of Marmara pull-apart (North Anatolian Fault): earthquake clustering and propagating earthquake sequences, *Geophysical Journal International*, Volume 171, Issue 3, December 2007, Pages 1185-1197.
- 12) Eyidoğan, H., Güçlü, U., Utku, Z. ve Değirmenci, E., 1991, Türkiye büyük depremleri makro-sismik rehberi (1900-1988), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 199 sayfa.
- 13) Parsons, T., 2004, Recalculated probability of $M > 7$ earthquakes beneath the Sea of Marmara, Turkey, *J. Geophys. Res.*, 109.
- 14) Géli, L. et al., 2008, Earth and Planetary Science Letters September 2008, Volume 274, Issues 1-2, Pages 34-39. <http://dx.doi.org/10.1016/j.epsl.2008.06.047>
- 15) Géli, L. et al., 2018, Gas and seismicity within the İstanbul seismic gap. *Nature Scientific Reports*, <https://www.nature.com/articles/s41598-018-23536-7>
- 16) Lange, D., Kopp, H., Royer, J-Y., Henry, P., Çakır, Z., Petersen, F., Sakic, P., Ballu, V., Bialas, J., Özeren, M.S., Ergintav, S., Géli, L., 2019, Interseismic strain build-up on the submarine North Anatolian Fault offshore, İstanbul, *Nature Communications*, V10, Article number: 3006, 9 pages.
- 17) Eyidoğan, H., 2012, 50 Soruda Deprem, Bilim ve Gelecek Kitaplığı 50 soruda dizisi, 2. Baskı, 254 sayfa.
- 18) Altınok, Y. and Ersoy, S., 2000, Tsunamis Observed on and Near the Turkish Coast, *Nat. Hazards*, 21, 185-205.
- 19) Yalçiner, A., Pelinovsky, E., Talipova, T., Kurkin, A., Kozelkov, A. and Zaitsev, A., 2004, Tsunamis in the Black Sea: Comparison of the historical, instrumental, and numerical data, *J. Geophys. Res.*, 109, C12023.
- 20) <http://ibb.gov.tr/tr-TR/SubSites/DepremSite/Pages/TsunamiTehlikeAnaliziRaporu.aspx>
- 21) <https://www.scec.org/research/focusareas/EFP/scsc3.html>
- 22) UDK Raporu, 2002, Deprem zararlarını azaltma ulusal stratejisi, Nisan 2002. Ulusal Deprem Konseyi, Ankara, 100 sayfa.
- 23) ISDR, 2004, Terminology: basic terms of disaster risk reduction. <https://www.unisdr.org/we/inform/terminology>
- 24) USGS, Fact Sheet 2014-3083, version 1.2, February 2017.
- 25) http://www.koeri.boun.edu.tr/Arastirma/Erkenyuzde20Uyarlyuzde20yuzde20veyuzde20Acilyuzde20MudahaleYuzde20Sistem_3_66.depmuh
- 26) https://advances.sciencemag.org/content/advances/suppl/2018/03/19/4.3.eaaq0504.DC1/aaq0504_SM.pdf
- 27) Özel, N. M., Necmioğlu, Ö., Yalçiner, A. C., Kalafat, D. and Erdik, M., 2011, Tsunami hazard in the Eastern Mediterranean and its connected seas: Toward a Tsunami warning center in Turkey, *Soil Dynamics and Earthquake Engineering*, 31, 598-610.
- 28) Balamir, M., 2006, Afet Politikalarında Yükselen Paradigma: Sakınım, Depremler Ülkesi Türkiye’de Tutumlar ve İstanbul Tartışmaları, ODTÜ, Ankara.
- 29) Balamir, M., 2007, Afet politikası, risk ve planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Afet ve Risk Komisyonu Raporu, http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=391&iipi=58&sube=0&kkod=6, 8 sayfa.
- 30) <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/43291>
- 31) Balamir, M., 2018, Afetler, Risk Yönetimi ve Sakınım Planlaması, Açıklamalı Kavram ve Terimler, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- 32) T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2009, İstanbul Olası Deprem Kayıp Tahminleri, Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, İstanbul, Ekim 2009, 266 sayfa.
- 33) http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1175877/Dunya_projeleri_istanbul_un_depremine_deva_olabilir_mi_.html

Hasan Aydın - Mehmet Dağ

Felsefi Antropolojinin Işığında

HZ. MUHAMMED ve KURAN

Bu eserde, Kuran’ın ayrıntılı bir okuması yapılarak Müslümanlığın kutsal kitabının zaman ve mekâna bağlı tarihsel niteliği kanıtlanıyor. Hz. Muhammed-Kuran, Kuran-seslendiği toplum ve Kuran-insanlığın kadim kültürel mirası ilişkileri felsefi ve bilimsel olarak ele alınıyor.

Hasan Aydın şöyle yazıyor:

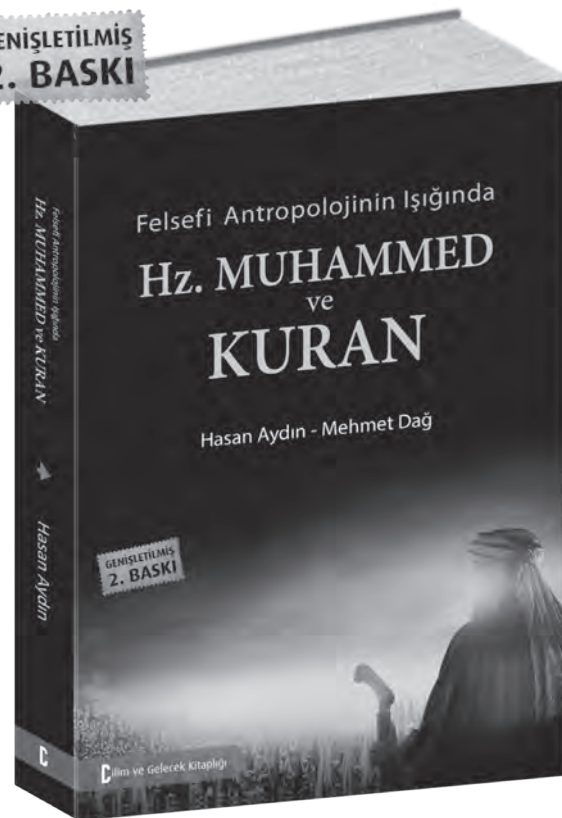
“Eğer Kuran tarihsel ve yöresel bir metinse mutlak ve evrensel olamaz; sadece o dönemin bilişi, dili ve kültürü içinde bir devinim yaratmıştır. O dönemin sorunlarına yanıt vermiştir. Kozmolojik ve değerlere ilişkin öğretileri de o döneme aittir.

Sunduğu bilgi ve değerler açısından bugünü bağlayan bir taraf olmaz.”

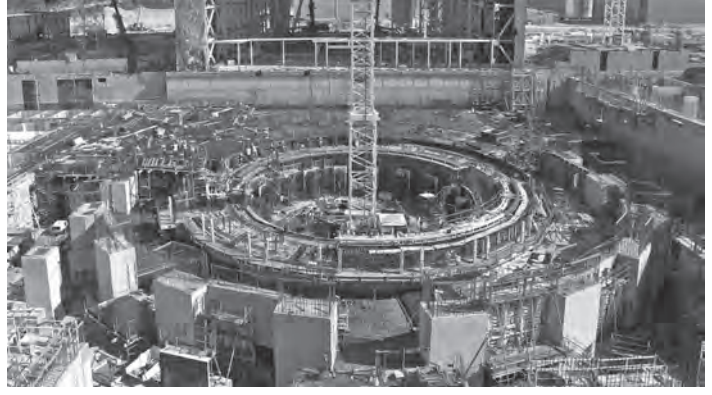
“Kuran’ın tarihsel ve yöresel bir metin olduğunu göstermek onun değerini azaltmaz. O insanlık tarihinin klasik ve estetik metinlerinden birisidir. Hatta Hicaz bölgesi Araplarının

7. yüzyıldaki antropolojik ve siyasi özelliklerine ilişkin tarihsel bir belge konumundadır. Hz. Muhammed’in ve Kuran’ın yaptığı şey dönemi için ilerici bir hamledir.”

GENİŞLETİLMİŞ
2. BASKI

ITER Projesi yol alıyor Fizyona değil füzyona dayalı nükleer enerji

İnsan evrimsel süreçte olumlu yönlere doğru yol alabilmesi için gereksinimi olan enerjiyi ucuz, güvenilir ve temiz bir biçimde yakalayıp devreye sokmalı. Fosil yakıtlar zararlarını gösterdi. Fizyona (atomun parçalanması) dayalı nükleer enerji daha da beter olduğunu gösterdi. Şimdilerde füzyona (atomların birleşmesi) dayalı enerji üretimi çalışmaları var: ITER.

ITER (International Thermonuclear Experimental Reactor) günümüzün en iddialı enerji projesidir. 35 ulusun işbirliği ile başlayan proje, Güney Fransa'da dünyanın en büyük tokamak (manyetik füzyon) aygıtını yapmayı amaçlıyor. Bu aygıt büyük ölçeklerde füzyonu gerçekleştirecek ve karbonsuz enerji kaynağı oluşturacak, tıpkı Güneş'in ve yıldızların enerji üretim süreci gibi. ITER'de yapılacak olan deneysel çalışmalar füzyon biliminin gelişmesi ve geleceğin güç istasyonlarına yol açılması için önemli.

Net enerji üretimi hedefleyen ITER, füzyonu uzun zaman için işlerlikte tutacak olan ilk füzyon aygıtı ve ITER, değişik teknolojilerin birlikteliğini, kullanılacak olan materyalleri, ticari amaçlı füzyona dayalı elektrik üretimi için gerekli fiziksel dalları sinayacak olan ilk füzyon aygıtı.

Füzyonun uluslararası ortak deneyiminin ilk kez başlatıldığı 1985 yılından günümüze binlerce mühendis ve biliminsanı ITER'in tasarımına katkıda bulundu. ITER projesinin üyeleri -Çin, Avrupa Birliği, Hindistan, Japonya, Kore, Rusya ve ABD- 35 yıldır ITER deney aygıtının yapımı ve işletimi için çalışıyor ve füzyonun gerçekleştirilmesi için bir füzyon reaktörü tasarlıyorlar. Proje, Güney Fransa Saint Paul-lez-Durance'da yaşama geçecek.

ITER ne yapacak?

Tokamak'ın üretme yeteneği olan füzyon enerji niceliği, merkezinde gerçekleşen füzyon tepkime sayısı ile belirlenir. Biliminsanları, sürecin gerçekleşeceği hacim ve plazmanın hacmi ne denli büyük olursa füzyon enerjisinin gizilgücünün (potansiyelinin) de o denli büyük olacağını biliyorlar.

Der: Prof. Dr. E. Rennan Pekünlü

Günümüzde işlemde olan en büyük füzyon aygıtının plazma hacminin 10 katı olan ITER Tokamak çok özgün bir deney aygıtı olacak; daha yoğun plazma ve plazmayı daha iyi tuzaklama yeteneği olacak. ITER Tokamak tasarımının özellikleri şunlar:

500 MW'lık Füzyon üretme yeteneği: Füzyon enerjisi üretiminde dünya rekoru Avrupa tokamakı JET'in elinde. 1997 yılında JET, 24 MW'lık ($Q=0,67$) ısıtma gücü girdisinden 16 MW füzyon gücü üretti. ITER onu çalıştırmak için harcanan enerjinin 10 katını ($Q=10$) üretmek için tasarlandı; bir diğer deyişle, 50 MW ısıtma gücü girdisinden 500 MW güç elde edecek. ITER, ürettiği enerjiyi elektrik olarak hapsedmeyecek, ancak makinenin üretilen enerjiyi elektrik olarak hapsedmesinin yollarını hazırlayacak.

Füzyon güç istasyonu için teknolojilerin beraber işlerlikte olacağını gösterecek: ITER, günümüzdeki küçük ölçekli füzyon aygıtları ile geleceğin füzyon güç istasyonları arasındaki boşluğa köprü kuracağını gösterecek. Biliminsanları, gelecekte kurulacağı beklenen güç istasyonlarına benzer koşullar altında plazma üzerine çalışmalar yapabilecek ve ısıtma, denetim, tanısıl, mutlak sıfıra çok yakın sıcaklıklarda gelişen olayları inceleme ve aygıtların bakımını uzaktan denetleme gibi teknolojileri sinayabilecekler.

Füzyon tepkimesinin iç ısıtma yoluyla deuterium-tritium plazmasında gerçekleşmesini sağlayacak: Günümüzde füzyon araştırmaları "plazmanın yanma" -füzyon tepkimesi sırasında üretilen ısınn plazmada etkin bir biçimde tuzaklanması ve tepki-

ITER Programı

2005: Projenin yerleşkesinin Fransa'da olması kararı
2006: ITER Anlaşmasının imzalanması
2007: ITER Örgütünün Resmi olarak oluşturulması
2007-2009: Yerleşke alanının temizlenmesi ve düzleştirilmesi
2010-2014: ITER Tokamak aygıtının zemin destek yapısı ve sismik temeli oluşturulmuş
2012: Nükleer lisans alma: ITER Fransa yasasına göre Temel Nükleer Yapı oldu.
2014-2021: Tokamak binasının yapımı (2019 yılında kurulum etkinlikleri)
2010-2021: İlk plazma üretimi için ITER ve yardımcı binaların yapımı.
2008-2021: İlk plazma üretimi için temel bileşenlerin üretimi
2015-2023: ITER için gerekli en büyük ölçekli aygıtların taşınımı.
2020-2025: Temel kurulum Evre I
2022: Torus'un tamamlanması.
2024: Soğutucu tamamlanacak
2024-2025: Yetkili kurulun onay vermesi ve işleme başlama izni
2025 Aralık: İlk plazma üretimi
2026: Füzyonun gerçekleştirileceği bileşenin yapımı
2035: Döteryum-Trityum füzyon işlemi başlayacak.

menin uzun süreli olması- sürecinin eşiğindedir. Biliminsanları ITER'deki plazmanın çok fazla füzyon enerjisi üreteceğine, yanı sıra uzun zaman dilimlerinde de kararlı kalacağına inanıyorlar.

Tritium üretimini sınama: ITER operasyonunun en son aşamasının amaçlarından birisi, vakum deposunda tritium elementinin üretilme olanağıdır. Dünyada tritium kaynakları (deuterium ile birlikte füzyon tepkimesi için gerekli yakıt) geleceğin güç istasyonlarının gereksinimini karşılayacak düzeyde değil. ITER, gerçek füzyon ortamında tritium üretme olanaklarını sunacak.

Füzyon aygıtının güvenilir özellikleri olduğunu gösterecek: ITER füzyon tarihinde önemli bir aşama kaydetti. 2012 yılında ITER Örgütü Fransa'da, füzyon aygıtının güvenilirliği konusunda ayrıntılı ve tarafsız bir sınama süreci sonrasında nükleer operasyon lisansı aldı. ITER operasyonunun birinci dereceden önemli amaçlarından birisi, plazmanın denetim altına alınabileceğinin ve füzyon tepkimesinin çevreye önemsiz sonuçları olacağının gösterilmesidir.

Füzyon nedir?

Füzyon, Güneş ve yıldızların enerjisi kaynağıdır. Yıldızların merke-

zindeki yüksek sıcaklıklar ve çekim kuvveti altında hidrojen çekirdekleri çarpışır, daha ağır olan helyum atomlarına dönüşür ve bu süreçte devasa niceliklerde ısı enerjisi salınır.

20. yüzyıl füzyon bilimi laboratuvarında gerçekleştirilecek füzyon tepkimesinin en etkin biçiminin iki hidrojen izotopuyla, deuterium (D) ve tritium (T) olacağının tanısını yaptı. DT füzyon tepkimesi en "düşük" sıcaklıklarda en yüksek enerji üretimini sağlar.

Laboratuvarında füzyonun gerçekleştirilebilmesi için üç koşulun sağlanması gerekir: Çok yüksek sıcaklık (150 milyon °C), plazma parçacık yoğunluğunun yeterince büyük olması (çarpışmaların olasılığının artırılması) ve yeterince uzun zaman aralığında tuzaklama (genişleme eğilimi olan plazmanın belli bir hacim içinde tutulması).

Yüksek sıcaklıklarda elekt-

ronlar özgür duruma geçer ve gaz plazma durumuna dönüşür. Buna genellikle maddenin dördüncü durumu denir. Füzyon plazması hafif elementlerin füzyona girmesiyle enerji üretimini sağlayacak ortam oluşturur.

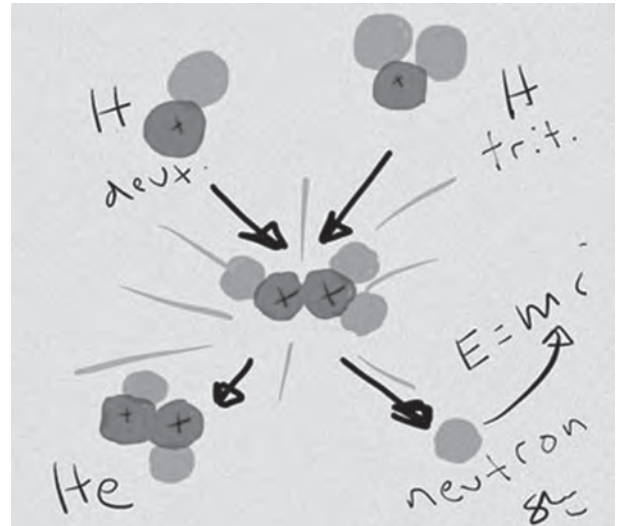
Tokamak aygıtında plazmanın tuzaklanması ve denetim altına alınması için yeğin manyetik alanlar kullanılır.

Tokamak nedir?

Günümüzün güç istasyonları fosil yakıtlara, nükleer fizyona veya rüzgâr ve su gibi yenilenebilir kaynaklara bağlıdır. Enerji kaynağı her neyse güç istasyonları mekanik gücü elektriğe dönüştürür; örneğin, türbinin dönüşüyle elektrik gücüne dönüştürme. Kömür yakarak buhar elde eden istasyonlarda su buhara dönüştürülür, buhar da türbinleri çalıştırarak elektrik üretir. Tokamak, füzyon enerjisini yararlı duruma getirmek için tasarlanmış olan bir deney aygıtıdır. Tokamak aygıtının içinde atomların füzyonu ile üretilen enerji, aygıtın duvarlarında ısı olarak soğutulur. Füzyon güç istasyonu tıpkı günümüz nükleer istasyonlarında olduğu gibi bu ısıyı buhar üretiminde kullanacak ve sonra türbinler ve jeneratörler aracılığıyla elektrik üretecek.

Tokamak aygıtının merkezinde lokma benzeri bir vakum odası bulunur. Buradaki gaz hidrojen yakıt son derece yüksek sıcaklık basınç

Füzyon, Güneş ve yıldızların enerji kaynağıdır. Yıldızların merkezindeki yüksek sıcaklıklar ve çekim kuvveti altında hidrojen çekirdekleri çarpışır, daha ağır olan helyum atomlarına dönüşür ve bu süreçte devasa niceliklerde ısı enerjisi salınır.

altında plazmaya dönüşür, hidrojen atomları füzyona girer ve enerji üretilir. Plazmadaki elektrik yüklü parçacıklar, Tokamak aygıtının çevresinde konuşlandırılmış olan devasa yeğirlikli manyetik halkalar aracılığıyla belli şekillere sokulup denetim altına alınır; fizikçiler bu önemli özelliği kullanarak sıcak plazmanın aygıtın duvarlarından uzak kalmasını sağlarlar. “Tokamak” kavramı Rusça “manyetik halkalı toroidal oda” anlamına gelir.

İlk kez 1960’lı yılların sonunda Sovyet biliminsanları tarafından geliştirilen tokamak, en güvenilir manyetik füzyon aygıtı olarak tüm dünyada onay kazanmıştır. ITER, dünyanın en büyük tokamak aygıtı olacaktır ve bu aygıt, bugün işlerlikte olan en büyük güç istasyonunun iki katı büyüklüğünde ve plazma odasının hacmi de 10 kat büyüklükte olacaktır.

Projede hangi ülkeler var?

ITER 35 ülkenin işbirliğiyle dünya çapında bir projedir. ITER üyeleri olan Çin, Avrupa Birliği, Hindistan, Japonya, Kore, Rusya ve ABD ulusal kaynaklarını birleştirerek bilim dünyasının en büyük araştırma alanını oluşturdular. Çalışmadaki amaç, Güneş’in ve yıldızların sınırsız enerji kaynağını yerde üretmek.

ITER Anlaşması’nı 2006 yılında imzalayan yedi üye ülke, proje yapımı, işletimi ve işletim süresi sona erdiğinde servisten çıkarma masraflarını paylaşacaklar. Üye ülkeler deney sonuçlarını ve işletim aşaması sırasında üretilen bilgileri de paylaşacaklar.

Yapım maliyetinin en büyük bölümünü (yüzde 45,6) Avrupa karşı-

layacak; maliyetin geri kalan bölümünü Çin, Hindistan, Japonya, Kore ve ABD eşit olarak (yüzde 9.1) paylaşacaklar. Üyelerin projeye parasal destekleri çok az. Parasal destek yerine ITER Örgütüne yapılacak olan desteğin 9/10 denlisi aygıtlar, dizgeler ve binalar şeklinde olacak.

Tüm özellikleri dikkate aldığımızda, ITER üyeleri üç kıtayı, 40’dan fazla konuşma dilini, dünya nüfusunun yarısını ve gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 85 denlisini temsil ediyor. ITER Örgütü bürolarında (üst yönetim) ve yedi iş bulma bürosunda, laboratuvarlarda ve endüstride, ITER’in başarılı olması için binlerce kişi çalışıyor.

ITER Örgütü, üye olmayan Avusturya (2016 yılında ANSTO - Avusturya Nükleer Bilimler ve Teknoloji Örgütü) ve Kazakistan ile (2017 yılında Kazakistan Ulusal Nükleer Merkezi) teknik işbirliği anlaşması yapmış; ayrıca, uluslararası örgütlerle ve ulusal laboratuvarlarla, üniversitelerle ve okullarla 40 işbirliği anlaşması yapmıştır.

Deney ne zaman başlayacak?

ITER’de ilk plazma Aralık 2025 tarihinde üretilcek. ITER ilk kez o tarihte işleme girecek ve ITER’in onlarca yıl sürecek olan işlem programının başlangıcı olacak.

Fransa’nın güneyinde, temizlen-

ITER üyeleri olan Çin, Avrupa Birliği, Hindistan, Japonya, Kore, Rusya ve ABD ulusal kaynaklarını birleştirerek bilim dünyasının en büyük araştırma alanını oluşturdular.

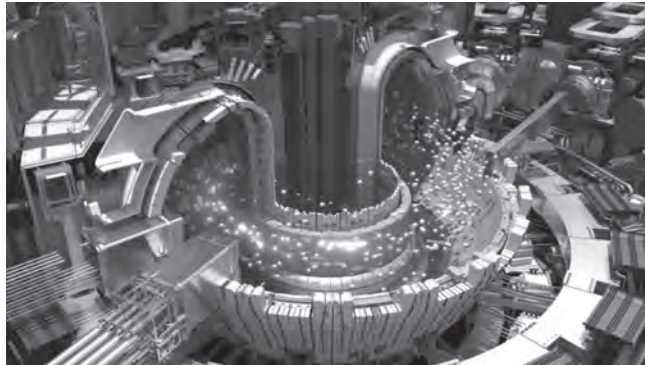
oluşan yerleşkede füzyon deneyleri gerçekleştirilecek. ITER soğutucu sistemi, radyo frekanslarda ısıtma binası gibi yardımcı binaların yanı sıra, su soğutucu, güç dönüştürücü ve güç sağlayıcı olanakların da yapımı sürüyor.

Tokamak binasına giriş yapımı tamamlandığında, biliminsanları ve mühendisler ITER füzyon aygıtını kuracaklar, bütünleştirecekler ve sınayacaklar. Yetkili kurulun onay vermesi ve işleme başlama izniyle, tüm ITER sistemlerinin birlikte işleme girmesi gerçekleşecek.

ITER üyesi ülkelerin fabrikalarında üretilen bir milyondan fazla bileşenin (on milyon birim) ITER yerleşkesinde başarılı bir biçimde bir araya getirilmesi ve kurulması, devasa bir lojistik ve mühendislik çabası. Kurulumda, hem ITER hem de İş Bulma Büroları’nın işgücü kapasitesi 2000 kişiyi bulacak. Tüm dünyadaki ITER bürolarında kurulmada izlenecek sıra dikkatli bir biçimde bağlantılı, eşgüdümlü yapılmakta. Büyük ölçekli bileşenler ITER yerleşkesine 2015 yılında gönderildi.

2017 yılı Kasım ayında proje ilk plazma üretimi için yarı yolu tamamladı.

ITER yapımında tasarım yüzde 24; bina yapımı ve aygıt üretimi yüzde 48; bir araya getirme ve kurma yüzde 20 düzeylerinde öneme sahip. Görevin yaklaşık olarak dörtte birini oluşturan tasarım yüzde 95 oranında, görevin yaklaşık yarısını oluşturan bina yapımı ve aygıt üretimi yüzde 53 oranında tamamlandı. İlk işlemin yapılması çabasında yolun yarısının tamamlandığı söylenebilir.

Tokamak, füzyon enerjisini yararlı duruma getirmek için tasarlanmış olan bir deney aygıtıdır.

KLASİK

EDEBİYAT

“Yaz mevsiminin en güzel yanı, okumak için daha çok gün ışığı olması.”

En güneşli günlerde en yeni kitaplarıyla **ALFA**, bu ağustosta da raflarda.

TARİH

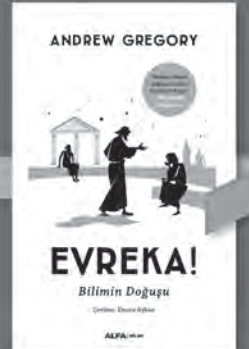

ÇİZGİ ROMAN

Alıntı: Jeannette Walls

BİLİM

ALFA

www.alfakitap.com f /alfakitap t /alfakitap i /alfakitap

Faşizm tahlili için kuramsal notlar

Siyaset ve hukuk ilişkisinin faşizm koşulları altında sergilediği mekanizma şöyle özetlenebilir: Yasalar, kültün kararlarından türetilir; kararlar, yasalardan önce gelir; siyasi hiyerarşi dahilinde en üstten en alta kadar yasalardan değişen ölçülerde muaf olan ve kararları yasaların üstüne çıkan kimselerden söz edilebilir; istisna hali geçici değil kalıcıdır; yasalar, toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırma için birer dayatma aracıdır.

Her faşizm tahlilinde Dimitrov'un o çok bilindik faşizm tanımı bir başlangıç olarak alınabilir elbette.⁽¹⁾ Bu tanıma bakılırsa faşizm, **tekelci dönem kapitalizmi** altında burjuvazinin işçi sınıfı ve halk kesimleri üstündeki en ağır baskı koşullarını ortaya koyduğu devlet formudur. Dimitrov'un tanımı, faşizm ve kapitalist toplum arasındaki ilişkinin yerli yerinde gösterilmesi bakımından bir hareket noktası teşkil eder. Ancak, faşizmin oldukça incelikli biçimler alabildiği bugünün koşullarında, bu tanım salt kendi başına yeterli değildir. Bu nedenle altı çizilen "en ağır baskı koşulları"nın nasıl vuku bulduğu ve nasıl işlediği, daima tahlilin nesnesi özelinde açıklanmalı, kavramın kullanımını mümkün kılan mekanizmalar açığa çıkarılmalı ve edinilenler ışığında kavram bir kez daha tümel ve tikel bağamları göz önünde tutularak tanımlanmalıdır.

Faşizm, Marksizm dışında birçok anlayış nezdinde, sadece siyasal ilişkiler bağlamında konu edilmektedir. Oysaki bir ülkede faşizmin kendini hâkim kılabilmesi için üretim ilişkilerinden toplumsal bilinç biçimlerine, uygun bir denklemin or-

Önder Kulak

taya çıkması beklenmelidir. Bu durumda bir faşizm tahlili için daima birden fazla boyutun göz önünde bulundurulması gerektiğinden söz edilebilir.

Bu çalışmada ise söz konusu bağlamın gözetilmesiyle, faşizm verili bir toplumsal gerçeklik olarak ele alınacak ve olası bir faşizm tahlili için siyaset, hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkilere odaklanılarak, **karar ve yasa mekanizması** açıklanmaya çalışılacaktır.⁽²⁾

Hukukun askıya alınması

Bir devletin "faşist" olarak nitelenmesi noktasında başlıca savlardan biri, **hukukun askıya alınması**, eşdeyişle kimilerinin **yasasızlık**, kimilerinin serbest **yasallık hali** olarak nitelediği koşula ilişkin süregiden bir mevcudiyetin saptanmasına dayanır. Bu saptama, **istisna hali** kavramı etrafında açıklanabilir. Peki soralım: Nedir istisna hali, yani olağanüstü hal? Bir toplumda, çoğunlukla iktidar özelinde siyasetin hukuku yadsıdığı, yargıya ait görece özerk alanı işgal ettiği ve böylece yasaların icrasını da kendi eline aldığı, geçici veya kalıcı bir ilişkisellik.⁽³⁾ Belirtildi-

gi gibi, kendini geçici veya kalıcı bir form altında ortaya koyabilir.

Birinci bağlamda temellendirme, yasaların belirli genellemeler içerdikleri, özel ve “beklenmedik koşullar”da yetersiz, etkisiz ya da işlevsiz kaldıklarıdır. Bu kabulün istisna haline açık kapı bıraktığı ve birtakım özel koşulların anılması mümkün kıldığı hemen belirtilebilir. Bahsedilen koşulların pek çok burjuva demokrasisi dahilinde, verili yasalarca belirlendiği ve bu koşullar altında istisna halinin iktidara bir hak olarak tanındığı görülmektedir. Bunun nedeni son derece açıktır: “Meta bağımlı toplum”u oluşturan mevcut ilişkilerin korunması, burjuva sınıfı nezdinde her şeyin üstündedir. Dolayısıyla, olağanı aşan koşullar ortaya çıktığında, iktidarı oluşturan yapı, yasaları geçici olarak askıya alır, olağanlık görece yeniden sağlanana kadar edimini sürdürür ve nihayetinde askıya aldığı yasaları yeniden hakim kılar. Böylece, düzenin işlerliğini korumuş olur.

“Demokrasi”, sermayenin egemen olduğu toplumlarda yegâne devlet formu değildir kuşkusuz. Bu anlamda örneğin istisna hali, diğer kutbu teşkil eden faşizm bünyesinde, geçici olmanın ötesinde kalıcı bir nitelik taşır. Dahası, toplumsal ilişkilerdeki kuruculuğun başlıca anahtarlarından biridir.

Her faşist kavrayış nezdinde, burjuva demokrasisi karşısındaki başlıca eleştiri, “Devletin herkese eşit mesafede olması ve dolayısıyla farklılıkları tanıması” ilkesi gereğince, daima kişilerin ve toplulukların birbirleriyle çatışma içinde olduğu ve neticede “ulus”un iradede yoksun kaldığı bir koşulun ortaya çıktığı düşüncesidir.⁽⁴⁾ Bu düşünceye, “devletin başarısızlığı” ve “devletin olası yıkımı” öngörülleri de eşlik eder elbette.

Öngörülleri akabinde faşizmin önerisi, devletin yekpare kılınması, çünkü doğası gereği farklılığa değil özdeşliğe dayandığı savunusudur, ki tümel anlamda iradenin inşası, devletin imkânlarıyla ulusu etkisi altına alan büyük kararların alınması, ulusun bütünlüğünün ve sürekliliğinin korunması, ayrışık değil ancak bağdaşık bir yapıyla mümkün olabilir. Örneğin sözgelimi farklı farklı siyasi

oluşumların, sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütlerinin mevcudiyeti bölünmüşlük anlamına gelmektedir ve yek irade dışındaki her örgütlenme kesinlikle reddedilmelidir.

Faşizmin “devletin yekpare kılınması” ve böylece “ulusun iradesinin inşa edilmesi” önerisi, nihayetinde kalabalıkların isteklerini, arzularını ve özlemlerini yansıttığına inanılan bir **özneler üstü fail** fikrine bağlanır. Bu fail için en belirgin tanım, ulusun onun ruhunda birleştiği ve **bedeninde cisimleştiği** kimse (ya da kimi zaman kimseler) olmasıdır. Her kimse bu fail, verili olanı yahut baştan kurulanı mutlak biçimde belirleme hakkına sahip olduğu kabul edilen kişidir. Bunun için yegâne dayanağı kalabalıkların desteğidir.

Kalabalıklardan aldığı desteği kendi fiillerine eklemleyen “ulusun iradesi”, kararları ve **onların birer izdüşümü olan yasaları** belirli hakikatlere göre değil bizzat kendisine dayanarak oluşturur. Aşkın, eşdeyişle “öznelerin üstünde” nitelenmesiyle, evrenin yaratılması mitoslarındaki Tanrı varsayımı gibi, ölçü sadece kendisidir. Bu durumda yasaları oluşturmaya asla bir son olarak da alınamaz. Kaldı ki erkin kararları yasaların kaynağıdır ve başlıca kararları arasında istisna halini tespit etmek de bulunur. Buna göre “ulusun iradesi”, siyaset ve hukuk ilişkisi bağlamında daima “istisna ko-

Faşizm tahliliyle bilinen uluslararası işçi hareketinin önderlerinden Bulgaristan doğumlu George Dimitrov.

şulları” ile birlikte düşünülmelidir, çünkü ancak onun bulunduğu noktadan istisna anına karar vermek mümkündür.⁽⁵⁾

“İstisna”, faşist kavrayışa bakılrsa, münferit değil yaygın bir gerçekliktir. Ayrıca hiçbir zaman bütünüyle öngörülebilir de değildir. Her ortaya çıktığında yasaları işlevsiz bırakır ve böylece düzen **savunmasız** kalır. Burada eğer düzenin korunması en öncelikli olan ise, istisnalar vuku bulduğunda yasalara değil, bizzat erkin kendisine uyulmalıdır. Çünkü o, belirsizlik ya da kriz koşulunu yöneten ve istisna haline karar vererek, “doğru olanı yapan” yegâne figürdür.

“Demokrasi” bünyesinde istisna hali, düzenin korunması için yasaları askıya alırken, erkin uykuda bulunan yasalara kalıcı bir müdahalesi

Faşizmin “devletin yekpare kılınması” ve böylece “ulusun iradesinin inşa edilmesi” önerisi, nihayetinde kalabalıkların isteklerini ve özlemlerini yansıttığına inanılan bir **özneler üstü fail** fikrine bağlanır.

ya sınırlıdır, ya da yoktur. Örneğin askıya alma ediminin sona ermesiyle beraber, önceki ilişkilerin birebir aynısı olmasa bile, benzer biçimlerde süregitmeleri beklenebilir. Diğer yandan faşizme gelindiğinde istisna hali, düzenin egemen tarafından yeniden yapılandırılması için istediğinde başvurabildiği bir olanak olarak hazır bulunur.

Faşizmde bir kural olan istisna hali, erkin değişmesini istediği her yasaya müdahalede bulunabilme olanağı ve dolayısıyla toplumsal ilişkiler nezdinde bir yeniden yapılandırma dayatması sağlar.⁽⁶⁾ Faşist kuramcılarının konuya ilişkin açıklamalarına bakıldığında, söz konusu olanığın gerçekleşmesini mevcut düzenin ve dolayısıyla hukukun korunması bakımından olmazsa olmaz bir **onarma** fiili olarak niteledikleri gibi, meşruiyetini de doğrudan egemenin kalabalıklarca desteklenmesi-ne bağlarlar.

Mutlak belirleyicilik ilkesi

Faşist kavrayışın “ulusun iradesi” olarak nitelediği öznel üstü fail, esasen bir **kült** karşılık gelir. Hemen soralım: **Kült** nedir? **Kült**, aslında dini ritüellere dayanan etkinlikleri ya da o etkinlikler kapsamında **kutsal** kabul edilen özne ve nesneleri içeren bir kavramdır. Bu içeriğe zaman içinde özel bir bağlam da eşlik etmeye başlamıştır. Böylece kavramın bir analogi etrafında siyasal literatüre eklenmiş olduğu belirtilebilir.⁽⁷⁾ Burada söz konusu olan, siyasal bir özne ya da nesnenin dini bir **kültün** niteliklerini bir gömlek misali üstüne geçirmesi olarak düşünüle-

bilir. Bahsedilen niteliklerin özne tarafından edinilmesi koşulunda, **kişi kültü** ve **kişinin kültleştirilmesi** ifadeleri kullanılmaktadır. Faşizmin kişi **kültünün en aşırı örnekleri**ni sergilediği söylenir. Çünkü toplumsal ilişkiler, yani “sınıf ilişkileri” büsbütün bir **kültün** etrafında düzenlenmek istenirler.

Faşizmin siyasal örgütlülük formu, devlet ve hatta toplum kavramıyla özdeşleştirilen “ulusun iradesi”, yani **kültten** başlayarak, ona bağlı bir hiyerarşi uyarınca sıralanmış kümelerden oluşmaktadır.⁽⁸⁾ Hiyerarşide kişilerin ve toplulukların sınıfsal konumları belirleyici olmakla beraber, **kült** karşısındaki siyasal yakınlık ve uzaklık, kümeler dahilindeki sıralamada önemli bir etken oluşturur. Neticede, kişilerden ve topluluklardan beklenen başlıca fiil, ya **kültün** tebaasına katılmaları, ya da en azından olanağı tanındığı sürece, hiyerarşi içine gönüllü, gönülsüz, dışarıdan eklemelenmeleridir. Burada kabul edilemez olan ise, sıralamaya katılmamak ve böylece örgütlülüğün dışında kalmaktır.

Faşizm varlığını korumak ve sürdürmek için karar ve yasa mekanizmasının işlerliğini süregelen kılmalıdır. Başka bir deyişle, “mutlak belirleyicilik” ilkesinin ve “ulusun iradesi”nin korunumu sağlanmalıdır. Bunun için kendi hükmü dışında kalan herhangi bir ast ya da üst iradeyi bastırma eğiliminde olması beklenir. Böylesi bir iradenin etkin mevcudiyeti muhalefet anlamına gelir ki, muhalefetin olduğu noktada karar-yasa ilişkisinin sürekliliği, iradelerin karşıtlığı dolayısıyla aşınabi-

lir, bozulabilir, hatta yıkılabilir. Bu nedenle güçler dengesine bağlı olarak, ya karşısında konumlanan muhalefet bileşenlerini mümkün mertebe ortadan kaldırmak, ya da karar ve yasa mekanizmasını koruyarak, her birini toplumsal açıdan edilgen kılmak ister.⁽⁹⁾ Burası aynı zamanda egemenin “dost ve düşman ayrımı”nı yaptığı, “Biz”i belirlediği uğraktır.⁽¹⁰⁾

Düzen, bütünüyle **kült** ve tebaasına bağlı biçimde yapılandırılır. Dolayısıyla “muhalefet etmek” fiili kendiliğinden “verili olana karşıt olma” haliyle aynı içerikte buluşur. Bu durumda muhalefet bileşenleri, farklı karakterlerine rağmen, “düşman” ve dolayısıyla “toplumdışı” ilan edilirler. **Kültleştirilen** kimsenin “devlet”, “ulus” ve “toplum” kavramlarıyla özdeşleştirilmesi sayesinde, devletin, ulusun ve toplumun **düşmanı** olarak nitelenirler. Hatta “ulusun iradesi”nin Tanrı’nın bir temsilcisi olarak anılmasıyla, her biri aynı zamanda Tanrı’nın da **düşmanıdır**.

Bir **düşmanın** toplum içinde değil hakları, mevcudiyeti dahi kabul edilemez. Bu nedenle eldeki tüm resmi ve sivil zor, baskı araçları, ona zarar vermek ve mümkün mertebe onu yok etmek amacıyla işe koşulmalıdır.⁽¹¹⁾ Faşist kavrayış uyarınca, devletin, ulusun, toplumun daimiliği, ancak ve ancak buna bağlıdır.

Faşizmin toplumun belirli bir kesimini **düşman** ilan etmesi ve onları toplumsal ilişkilerin görece dışına itmesi, tebaasından meydana getirdiği “Biz”in, eşdeyişle “faşizmin kitle tabanı”nın etkin mevcudiyetine bağlıdır. “Biz”, **kültün** yasa yapma ediminden istisna halini kullanmasına ve **düşman** ilanına kadar her noktada dayandığı zemindir. Bu zeminden beklenen **itaat**, karar-yasa ilişkisinin ve dolayısıyla düzenin korunmasını mümkün kılar. Böylece “Biz”i oluşturan bireyler, bilerek ya da bilmeyerek, mevcut ilişkiler ağını müdafaa etmek üzere, değişen sorumluluklar üstlenir ve “düşman” karşısındaki “savaş”ın birer neferi yahut en azından bir bileşeni olurlar.⁽¹²⁾

Sınıfsallık ve hiyerarşik sıralama

Hiyerarşik sıralamadaki herkesi kapsayan bir “çıkart ve dağılım sis-

Hitler ve Mussolini.

temi" vardır. Bu sistem sayesinde, sınıflar arası uzlaşmaz karşıtlıklar, herkesin aynı mekanizma çatısı altında buluşturulması ve söz konusu karşıtlıkların sıralama dışındaki öznelere yönlendirilmesiyle geçiştirilmeye çalışılır.⁽¹³⁾ Burada kült adına oluşturulan ve bireylere dayatılan **ideoloji** bir harç işlevi görür.⁽¹⁴⁾ Her sözcüğün arkasında ise, çıkarların sıralama uyarınca dağılımı vardır.

Dağılım, kültürün yakınında olan burjuvazi ve üst ara sınıflar dışında, işçiler ve alt ara sınıflar nezdinde, sadece yaşama koşullarının korunmasına ve daha kötü bir hal almasına dayanır. Şöyle ki, örneğin sıralamanın en aşağısında bulunan sıradan bir işçiye vaat edilen, tebaanın içinde bulunması sayesinde, iş bulabilmesinin **diğerlerine** göre daha olası olması, devlet tarafından sunulan katkılardan ve yardımlardan pay alabilmesinin daha mümkün olması ve kimi sosyal ve kültürel etkinliklere erişebilme imkânlarından daha çok yararlanabilmesidir. Kısacası, devlet tarafından **olağan** şekilde sağlanması beklenen koşullar, **olağanüstü** hale getirilmekte, hiyerarşinin bir parçası olunması itibarıyla mümkün kılınmaktadır. Bu durum, kült ve tabanı arasında daimi bir muhtaçlık ilişkisi kurulduğunu ve bu muhtaçlık ilişkisinin tabana bir bahşetme olarak sunulduğunu gösterir. Bunun düzene olan bağımlılık halinin sürekli artan bir ivmede tutulmasını sağladığı söylenebilir.

İşçi sınıfı, tebaa ve dışındakiler şeklinde parçalanırken, burjuvazi içinde de, hiyerarşi bünyesinde olanlardan oluşan dar bir kesim, sözcüğü **oligarşi** ve dışında kalanlar şeklinde bir ayırım bulunduğu tespit edilebilir.⁽¹⁵⁾ Bahsedilen kesimi oluşturan burjuvalar ve onlara eklemelenen üst ara sınıflar, bir yandan sermaye birikimini sürdürürlerken, bir yandan sermaye birikiminin önü merkezi iktidar olanaklarıyla açılır.⁽¹⁶⁾ Bu sonuncu bağlam, çıkar sistemi doğrultusundaki dağılımın burjuvazi yararına düşen kısmını oluşturur. Burada, siyasi imtiyazların yanı sıra, örneğin vergilerden edinilen gelirler gibi devlet ve kamu kaynaklarının ihaleler ve benzeri olanaklar aracılığıyla bahsi geçen dar kesime aktarılması söz konusudur.

Aralarından başlıca bileşenin özneler üstü olarak nitelenen, ama özel mülkiyet noktasında talepkâr olan kült olması, bu noktada beklenmelidir kuşkusuz.

Faşizmin siyasi iktisadı incelenirken, siyasetin ekonomi üzerindeki müdahale ve belirlenim noktalarının sayıca çok olduğu belirtilebilir. Öyle ki, belirli burjuva kesimlerinin iktidar imkânları, sözcüğü ihale dağılımları olmadan sermaye birikimini sürdürmeleri dahi mümkün değildir. Buna ilkel sermaye birikimine karşılık gelen fiillerin düzenin olmazsa olmazları arasına katılmaları da eklendiğinde, mutlak belirleyicilik ilkesinin siyaset kadar ekonominin işlerliği noktasında da hayati olduğu aşikâr hale gelir. Bu bağlam, kültürün karşısındaki siyasi mesafenin yakınlığının yahut uzaklığının, ekonomik ilişkiler noktasında etki sahibi olduğu şeklinde de okunabilir. Bahsedilen etki, faşizm koşullarında siyasetin nasıl yapılabileceği meselesini hiç olmadığı kadar önemli kılar.

Düzen dahilinde siyasetin büsbütün kültüle bağlı olmasından ötürü, her siyasi katılımın karar-yasa ilişkisine sadık kalması beklenir. Bu noktada esas olan kültürün bir bakıma elleri olan parti/hareket ve devlet özdeşliğinin sağlanması, örgütlülük dışında kalanların reddedilmesidir. Reddiye marifetiyle, dışarıda kalan siyaset yapma biçimleri, düzenin dışında kabul edilir ve dolayısıyla

"düşmanlar arasında sürdürülen siyaset" olarak sunulur.

Partinin devlet ve kurumlarıyla özdeşleşmesi, düzen siyasetine katılımda partinin belirli bir kademesinde bulunmayı, iç dinamiklerine bağlı biçimde bir etkinlik alanı oluşturmayı ve böylece sıralamadaki yer doğrultusunda kültürden pay alan bir ast irade teşkil edebilmeyi içerir.⁽¹⁷⁾ Bunun anlamı, katılım gösterenin etki alanı ve kültürün onayı sayesinde, belirli bir alanda kendini erk olarak konumlandırmasıdır.

Değerlendirme

Faşizm çoğunlukla en bilindik örnekleriyle anılır ve bu örneklerle ilişkin birtakım biçimsel özelliklerin mevcudiyetinin bir faşizm tahlili için belirleyici oldukları savunulur. Oysa savunulunun aksine, insanlık zaman içinde faşizmin birbirinden çok farklı kılıklara büründüğüne tanık olmuştur. Ne var ki, tüm başka başka biçimler altındaki örneklerine karşın, faşizmin esas iskeletinin korunduğu da görülebilir. Bu noktada karar ve yasa mekanizması bilhassa dikkat çekicidir.

Anlatılanlara bakılarak, üretim ilişkilerinin dolayımıldığı siyaset ve hukuk ilişkisinin faşizm koşulları altında sergilediği mekanizmada, işlerliğin uğrakları sırasıyla şu şekilde sayılabilir: Yasalar, kültür kararlarından türetilir; kararlar, yasalardan önce gelir ve dolayısıyla siyasi hiye-

Muhalefet bileşenleri, farklı karakterlerine rağmen, "düşman" ve dolayısıyla "toplumdışı" ilan edilirler.

rarşı dahilinde en üstten en alta kadar yasalardan değişen ölçülerde muaf olan ve kararları yasaların üstüne çıkan kimselerden söz edilebilir; istisna hali geçici değil kalıcıdır, hiyerarşideki konuma bağlı biçimde, yasalara müdahalede bulunulabilir ve herhangi bir gerekçe borçlu olmadan atlanabilir, değiştirilebilir; yasalar, netice itibarıyla, toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırma ihtiyacında birer dayatma aracı olarak kullanılırlar.

Bu uğrakların ne anlama geldikleri bir örnekle daha açık kılınabilir. Örneğin böylesi bir siyaset ve hukuk ilişkisi işlerliğinde, sözgelimi bir iş yahut herhangi başka bir kontenjan için yapılan ve belirli idari kurallara dayanan bir sınavın belirli bir kesime uygulanırken, belirli bir kesime uygulanmadığı, çünkü kimilerinin söz konusu sınavdan muaf olduklarına tanık olunabilir. Bunun gerekçesi, verili hiyerarşide edinilen konum ya da verili hiyerarşiyle kurulmuş olan ilişkidir. Kaldı ki bir kimse bahsedilen muafiyete karşılık, haksızlık olduğu iddiasında bulunarak mahkemeye başvurduğunda, davalı kişi siyasi ilişkileri kullanabilir ve hiyerarşiden yararlanarak, kararın yasadan daha üstün olması itibarıyla, kararı yasanın üzerine çıkarabilir. Zira söz konusu koşul, yaşamın siyaset tarafından belirlenebildiği her alanında geçerlidir.

Bu örnek karşısında olası herhangi bir hak mücadelesi olanağı da devlet nezdinde bastırılmak istenir. Zira böylesi bir mücadele, ya yasanın kararın üstünde olduğu iddiasını ta-

sır ve/ya da mevcut olan karşısında bir kuruculuk ortaya koyar. Oysa faşizm nezdinde hak, yani toplumun birey ya da topluluğa borçlu olduğu, ancak karar gölgesinde sağlanır yahut sağlanmaz.¹⁸⁾ Öyleyse düzen içi herhangi bir değişim olanağını kullanma fırsatı bastırılmak istenirken, örgütlenme koşulları da mümkün merteye ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu da burjuva demokratik yapıdan farklı olarak, düzen içi mücadele imkânlarının son derece sınırlı olduğu ve verili koşulda pek çok mevziin işçi sınıfı ve halk kesimlerinin elinde olmadığı anlamına gelir.

Faşizmin karar ve yasa mekanizmasını oluşturabilmesi ve koruyabilmesi, ancak işçi sınıfı ve halk kesimlerinin güçsüzlüğüne ya da gücünü etkin biçimde kullanamamasına bağlıdır. Bu durumda faşizmin başlıca hasmı örgütlülükler ve ayrıca olası kendiliğindenlikler karşısında, en ağır zor biçimlerini sergilemesi beklenebilir. Zira ortada mutlak bir zor alanı vardır; faşizm “düşman”, eşdeyişle düzen dışı olan her irade karşısında saldırıda bulunur. Buna karşılık, saldırıda bulunan iradenin önce karşı koymak ve akabinde “saldıranın üstüne yürümek” dışında herhangi başka bir seçeneği de yoktur. Böylece iradeler sık sık karşılaşır ve zaman içinde ya yeni kurucu bir erk çıkar, ya da faşizmin karar ve yasa mekanizması kendini korumayı sürdürür.

DİPNOTLAR

1) Georgi Dimitrov, *The United Front: The Struggle Against Fascism and War*, Londra: Lawrence & Wishart, 1938, s.3.

2) Bu çalışmada “faşizm” kavramı, “alenî faşizm” bağlamıyla ele alınmakta, “örtük faşizm” gibi diğer içerikler çalışmanın dışında bırakılmaktadır.

3) Bu noktada istisna hali kavramına ilişkin daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Önder Kulak, “İstisna Hali Kavramına Bir Giriş”, *Vira Verita*, 19.01.2015. <<https://viraverita.org/yazilar/istisna-hali-kavramina-bir-giris>>

4) Bahsi geçen ilkenin sosyalist eleştirisi, çalışmanın sınırlanması bakımından kapsama dahil edilmemiştir. Konuya ilişkin olarak örneğin bkz. Önder Kulak, “Seçmen, Seçilen ve Temsil: Biri Demokrasi mi Dedi?”, *kampplatz*, sayı: 3, 2013, ss.17-26.

5) Bkz. Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 1996, s.14.

6) Bkz. Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections*, çev. Harry Zohn, New York: Shocken Books, 1969, s.257: “Ezilenlerin gelenegi gösteriyor ki, içinde yaşadığımız ‘olaganüstü hal’ istisna değil kuraldır.”

7) Bu noktada ayrıntılı bir çalışma için bkz. Önder Kulak, “Kişi Kültü ve Sınıf Savaşımı”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, sayı 167, Ocak 2018, ss.66-70.

8) Bu sıralama Naziler tarafından Führer’in her şeyin üstünde olduğu fikrine dayanan *Führerprinzip* ilkesi uyarınca gerekçelendiriliyordu. Ayrıca söz konusu sıralama bağlamında bkz. Önder Kulak, “Führer’in Rüyası: Gleichschaltung”, *BirGün Pazar*, sayı 597, 19.08.2018.

9) Bu noktada örneğin sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütleri, ancak karar ve yasa ilişkisine sadık oldukları ve düzenin ideolojisinin ilkelerini kabul ettikleri ölçüde tanınırlar. Aksi koşulda ise eğilim, faaliyetlerinin sınırlandırılması ve olanaklı ise açıkça durdurulması yönündedir.

10) Bu nokta Carl Schmitt’in *dost ve düşman* ayrımına dair fikirleri doğrultusunda düşünülebilir. Örneğin bkz. Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, çev. George Schwab, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995, s.21.

11) Örneğin Francisco Franco kendisine muhalif olan herkesi İspanya’nın ve Hristiyanlığın düşmanı ilan ediyordu.

12) Bu “savaş” faşist siyasetin başlıca dayanaklarından biridir. Ki sürekli çatışma alanı olan siyaset içinde başat bir yer kaplar. Ayrıca istisna alanının oluşmasında, başlıca kaynaklardan birini teşkil eder. Faşizmin işlerliğinde olmazsa olmazlardan biridir.

13) Konuya ilişkin işçiler özelinde bkz. Önder Kulak, “Faşist Yanılsama Kışkırtıcı İşçiler”, *BirGün Pazar*, sayı 548, 10.09.2017.

14) Faşizmin ideolojisine ilişkin olarak örneğin bkz. Önder Kulak, “Mistica Fascista: Faşizmin Zihin Kapanı”, *Sendika.org*, 01.09.2017; “Faşizmin Fikir Politikasını Yanıtsan Kavram: Limpieza”, *BirGün Pazar*, sayı 551, 01.10.2017.

15) Bu noktada, eleştirel olmak kaydıyla, tarihsel kimi değerlendirmeler için bkz. George Seldes, *Facts and Fascism*, New York: New Union Press, 1943, ss. 16-34 (Almanya), 34-48 (İtalya), 57-68 (İspanya).

16) Hiyerarşinin dışında kalan kesimler ise, etkileri ölçüsünde, sisteme dışardan eklenmek ve dolayısıyla mahrum kaldıkları imtiyazların bir kısmını alabilmek için belirli bir siyasi ya da maddi bedel ödemekle yükümlü kılınırlar.

17) Burada parlamentonun varlığı da, yokluğu da söz konusu olabilir. Her iki koşulda da önemli olan parlamentonun bulunması değil, karar ve yasa mekanizmasının işlemesidir. Örneğin işlerliğe bir tehdit oluşturmadığı sürece parlamento, muhalefetin daha önce ifade edilen biçimde kontrol altında tutulması için de kullanılabilir. Bu nedenle parlamento, kimi kavrayışların aksine, geçici ve hatta kalıcı biçimde faşist mekanizmaya eklenebilir de.

18) Bu gibi durumlar elbette burjuva demokrasilerinde de görülebilir. Faşizmde belirleyici olan bunun bir kural olmasıdır.

Heterodoksi-Ortodoksi kavramları ve Alevilik

Türkiye’de Alevilik çalışmalarının patlama yaşadığı 1990’lı yıllardan itibaren sıklıkla başvurulan formül, İslam’ın Sünni yorumlarının Ortodoksi, Alevilik gibi tartışmalı (olduğu öne sürülen) inanma biçimlerinin ise Heterodoksi kategorileriyle sınıflanması oldu. Bazı akademisyenlere göre ise, bu kavramlaştırma İslam bağlamında geçerli değildir. Onlar Ortodoksi ve Heterodoksi kalıplarını birbirine bağladığı düşünülen otopraksi (doğru eylem) kavramıyla ilgilidirler.

Heterodoksi ve Ortodoksi kavramları, aralarında ideolojik, politik, kurumsal eşitsiz ilişkiler barındırmakla birlikte birbirini bütünleyen anlam kategorilerini işaret eder. Buna göre, (çoğunlukla devletli ya da hâkim konumdaki) belirli bir dinsel inanma biçiminin temsil kurumları, yazılı kutsal metinleri, buna uyarlı (yorumlanmış, kabul edilmiş, resmen onaylanmış) söylemleri ve ritüel kalıpları (dinsel görüş ve otopraksi anlamında) bir pozisyon olarak **Ortodoksiyi** yaratır. Bu yorumun ve/veya sınırların dışında kalan, fakat bir şekilde yine aynı dinsel eksenle ilişki içinde kendisini var eden (yahut öyle olduğu iddia edilen) farklı söylem ve pratikler de **Heterodoksi** durumunu işaret eder.

Heteredoksi, Yunanca *heteros* (öteki) ve *doxa* (düşünce) köklerinden gelen *heterodoxos* ([ötekine ait olan] farklı düşünce) bileşik kelimesinin bir türevidir. Söz konusu düşünce yahut yorum farkının hayat bulduğu merkezi bağlam ise geç antik Yunan’da *orthodoxia* (orthos-doxia, doğru-düşünce) olmuştur. Kavram daha sonra Latinceye yine *orthodoxia* olarak geçmiş ve buradan da Fransızca-

ya *orthodoxie* olarak aktarılmıştır.

Ortodoksi, dini anlamda, **kabul edilmiş** yahut **doğru** tarikatlara (ya da öğretilere) bağlılık anlamında kullanılır. Örneğin Hristiyanlık bağlamında, kavram, **ilk kiliselerin** (Doğu Hristiyanlığı) ortaya koyduğu söylem ve pratiklere bağlı kalarak dini takip etmek anlamındadır. Bu tanım açısından Heterodoksi, iki farklı anlam içerebilir. İlki, belirli bir din bağlamında beliren farklı yorum ve uygulamalarla ilgilidir. Hâkim, resmi, kurumsal kabul edilen görüşten farklı, muhalif ama yine aynı dinsel bağlamda (*unorthodoxy* İng.) kategorize edilebilir görüştür. İkincisi ise **resmi olmayan, kabul edilmeyen** hatta **dinden çıkma** (*heresy* İng.) gibi anlamları, tanımlı yapan aktörün tutumuna göre, içerebilen çerçevedir. **Herezi** ve **Heterodoksi** arasındaki farkın muğlaklaşması, kavramların dinsel-politik kapsamı ve işleviyle doğrudan alakalıdır.

Politik boyutuyla ele alınırsa Ortodoksi, belirli bir din bağlamında **resmi** (devletli) yahut **kültürel-kurumsal** (geleneksel) otoriteler tarafından belirlenmiş doktrin ve eylemlerdir. Heteredoksi ise yine

aynı dine dair olmakla birlikte, söz konusu kabulden farklı yorumları, söylemleri, uygulamaları kapsar. Kuşkusuz ki burada açıkça içermeye ve dışlama mekanizması işlemektedir. Elbette bu da aktörlerin tarihsel, toplumsal, sınıfsal bağlarıyla şekillenen politik-dinsel tutumlarıyla ilişkilidir. Ortodoksi ve (Ortodoks bir bakışla tarif edilebilen) Heterodoksi, öncelikle iktidar bağlamında anlam kazanır. Kurumsallaşmış (daha doğru deyişle devletleşmiş), sistematikleşmiş, yönetici sınıfların devlet erkinde ideolojik ve kurumsal rol oynayan, yazılı, kitabi dinsel, Ortodoksdir. Bu kabulün dışında kaldığı düşünülen inanma biçimleri ise yine aynı erk tarafından, farklı dereceleriyle Heterodoksi olarak tanımlanır.

Elbette ki tanımlama pratiği, kurumsal nitelik taşır. Belirli bir dinsel söylem ve pratik, özgün tarihsel, toplumsal koşullar altında Ortodoks olarak kabul edilebilir. Ancak farklı tarihsel, toplumsal, politik iklimlerde aynı dinsel biçimi Heterodoks bir yorum, hatta sapkınlık olarak da değerlendirilebilir. Bu açıdan her iki kavram da sınırları kesin çizgilerle belirli dinsel konumları tanımlamaktan uzaktır. Kültürel süreçlerin olağan akışı içinde, kavramları kullanan aktörlerin politik tercihlerine, dinsel tutum alışlarına uyarlı olarak pekâlâ değişkenlik gösterebilirler, anlam farklılaşmasına uğrayabilir-

ler. Nihayetinde ise hegemonya kurma amacına yarayan analitik kategorilerdir.

Alevilik ve Heterodoksi

Örneğin Türkiye’de Alevilik çalışmalarının patlama yaşadığı 1990’lı yıllardan itibaren sıklıkla başvuru formül, İslam’ın Sünni yorumlarının Ortodoksi, Alevilik gibi tartışmalı (olduğu öne sürülen) inanma biçimlerinin ise Heterodoksi kategorileriyle sınıflanması ve analiz edilmesi olmuştur. Sıklıkla kent ve kır, yüksek kültür ve halk kültürü ile bu ayrımların (Türkiye İslam’ı boyutuyla) dinsel bağlamda vücut bulduğu kavram setleri olarak Yüksek İslam ve Halk İslam’ı kategorileri, Alevilik çalışmalarında kullanılagelen popüler ikiliklerdir. Ancak bu sınıflamaların içerdiği aynı dinsel kaynağa aidiyet ölçütü, Alevi kimlik hareketinin uluslararası boyutlar kazanacak ölçüde genişlemesine, farklı (politik) deneyimlerle kurumsallaşmasına ve hatta kimi Avrupalı devletlerce tanınmasına paralel olarak bugün daha fazla tartışmaya açılmıştır. Aleviliği, kitabi İslam’dan ayrık düşünsel ve pratik özellikler gösterse dahi, İslam içerisinde bir heterodoks kültürel form olarak okuma eğilimi son yıllara değin baskın olagelmıştır. Bu açıdan Aleviliğin, Batı Asya halklarının antik ve tek tanrıcı dinsel, büyüsel inanmalarının, kozmolojilerinin senkretik

bileşimi olduğu konusunda yaygın bir hemfikirlik olduğu söylenebilir. Şamanizm, Manizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık ve İslam, Alevi kozmolojisinin beslendiği kültürel kaynaklar olarak kabul edilir. Anadolu’da kesişen yollar ve kitlesel halk hareketleri, zamanla Anadolu İslam’ı içerisinde büyük bir senkretik (bağdaştırmacı) dinsel inanışlar toplamı üretmiştir. Bu itibarla Aleviliğin İslam’la olan ilişkisi ise ancak bir tarihsel temas konusu olarak ele alınagelmıştır. Dolayısıyla halk İslam’ı içerisinde o, diğer örnekler gibi heteredoks bir inanma biçimi olarak kodlanır.

Ne ki Türkiye’deki Alevilerin Kürt, Arap, Türk etnik aidiyetlere sahip olmaları, farklı diller konuşmaları gibi kültürel çeşitlilikler, kültürel kimliklerin politikleşmesi sürecinde yukarıdaki gibi çoğulcu yaklaşımlara karşı özcü (primordiyalist) birtakım itirazlara ve iddialara da yol verecektir. Alevilik, gerek Selçuklu-Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet Türkiye’sinde farklı ölçeklerde olsa da resmi tanınma dışında bırakılmış bir dinsel kimliktir. Bu haliyle Alevilik, Heterodoks bir inanma biçiminden ziyade fiiliyatta Hereziye (yani din dışılığı) daha yakın kabul edilegelir. İslami inanma biçiminin temel söylem ve pratiklerinden bütünüyle ayrılmış sapkın, zındık gibi kategorilerle tanımlanmıştır. Öte yandan sosyo-politik düzlemde Türkiye’de Aleviler aleyhine ve fakat Avrupa’da lehte yaşanan gelişmeler gibi, Alevi hareketinin kurumsallaşarak güçlenmesi, kimliğin İslam’la olan ilişkisine dair daha keskin ayrımlar inşa etme ihtiyacını dayatmıştır. Aleviliğin politik öneminin artmasına bağlı olarak, İslam’la olan ilişkisini daha net çizgilerle tanımlamak ihtiyacı, Türkiye’nin kamusal siyasetini, hukukunu ve uluslararası ilişkilerini de doğrudan etkileyen bir gündeme dönüşmüştür. Örneğin, devletin 1990’lı yıllarda yaygınlaşan Alevi festivallerine katılımıyla başlayıp, Alevi Açılımı gibi temas girişimleriyle ilerleyen süreçte, sürdürülegelelen yok sayma (resmi olarak tanıma) politikaları belirli boyutlarıyla dönüşüm geçirmiştir. Ayrıca Cami-

Aleviliği, kitabi İslam’dan ayrık düşünsel ve pratik özellikler gösterse dahi, İslam içerisinde bir heterodoks kültürel form olarak okuma eğilimi son yıllara değin baskın olagelmıştır.

Cemevi gibi hayata geçirilemeyen deneysel politikalar ve İlahiyat Fakülteleri eliyle ilerleyen akademik bilgi üretimi gibi teorik (ideolojik) çabalarla, Alevilik, **yeniden düzenlenmeye (eğitilmeye) ihtiyaç duyan İslam-içi bir yorum** ön kabulü eliyle yaygınca işlenmektedir. Öte yandan ise çoğunlukla Alevi kimlik hareketi aktörlerince temsil edilen ve kitabî İslami doktrinlerin Alevilikte belirleyici olmadığı, pratikte bütünüyle farklı bir dinsel biçimi olduğu görüşü, karşıt entelektüel fikirler olarak yaygınlık kazanmaktadır.

Devlet açısından Aleviliğin, Türk ulus kimliğinin özgün bir parçası, İslam öncesi geçmişinin uzantısı olarak ve (yine devletçe belirlenmiş) **Sünni İslam'la yeniden düzenlenmesi gereken** birtakım gelenekler toplamı olduğu görüşü işlenmektedir. Buna karşılık, resmi tanınma ve hak arayışı içerisindeki çoğu Alevi kurumu ise Aleviliği İslam'la irtibatlı ancak özgün, ayrı bir din sistemi olarak tanımlama eğilimi içerisinde. Burada, söz konusu tartışmaların, çoğunlukla ulusal ve uluslararası, 21. yüzyıl anayasal hukuk terimleri kapsamında sürdüğü ve belirli politik stratejiler güttüğü, Aleviliğe dair teolojik ve tarihsel boyutlara dair tartışmaların ise tali görüldüğü unutulmamalıdır. Fakat böylelikle, Türkiye'de, akademiye ait kabul edilen Ortodoksi ve Heterodoksi kavramlarının, her iki görüşü (özcü ve çoğulcu) argümanete etmede kullanılan ve böylelikle farklı anlamlar içerebilen kategorik araçlara dönüşümüne dikkat edilmelidir. Örneğin Heterodoksi, Alevi çalışmalarının görünür olmaya başladığı yıllarda tarihsel sürekliliği ve kültürel alışverişleri açıklarken başvurulan akademik nitelikli bir kavram iken, zamanla ayrışmayı, kopuşu içeren anlamlarla da kullanılmaya başlanmıştır.

Otopraksi kavramı

Buraya kadar özetlemeye çalıştığım tartışmalarla ilişkili olarak ele alınabilecek bir başka görüş de Ortodoksi ve Heterodoksi kalıplarını birbirine bağladığı düşünülen **otopraksi** (doğru eylem) kavramıyla ilgilidir. Bazı akademisyenlere göre,

Ortodoksi ve Heterodoksi kavramlaştırması İslam bağlamında geçerli değildir. Hristiyan teolojisi ve tarihi bağlamında erken dönem kiliseleri (ve öğretilerini) tanımlayan Ortodoksi, İslam söz konusu olduğunda çoğullaşan iktidar merkezlerini (ve ilişkili olarak dinsel öğretilerini) kapsayıcı mahiyetini yitirmektedir. Örneğin, İslam'ın Sünni yorumunu bir Ortodoksi alanı olarak görmek, gerek Sünnilik içerisindeki akımlar gerekse Şiilik gibi daha farklı (söylem ve pratik bağlamında) yorumlar bakımından tartışmalıdır. Aynı biçimde, **İslam'ın temel şartları** olarak kabul edilen ilkeleri uygulamayan kimi topluluklar da İslam dairesinde tanımlanabilmektedir. Bu sebeple bazı yerli ve yabancı akademisyenler otopraksi kavramını ileri sürerler. Buna göre İslam'ı doktrin boyutuyla değil fakat **pratik** (eylem) itibarıyla bir ortaklık alanı görmek, İslami Ortodoksiyi belirlemek için geçerli kabul edilebilir. Yani İslam'ın en temel şartı "Tanının birliği ve peygambere (bu vesileyle onun temsilcisi ya da devamcısı aktüel iktidara) itaat/biat" ilkesi sağlandığı süreç, eylemsel (İslam pratiği) çeşitlilik kabul edilebilirdir. Böylelikle, Alevi toplulukların ve onlara önderlik eden Alevi ocakların yahut **heteredoks dervişler** olarak tanımlanan çeşitli tarikatların, çok daha esnek bir İslam yorumuyla,

Selçuklu ve erken dönem Osmanlı devletlerince **bilinçli şekilde** kabul edildikleri savı ileri sürülür. Devletler, bu dinsel politikayla Anadolu ve Balkanlar'ın İslamlaşması süreçlerini hızlandırmışlardır.

Ne var ki 19. yüzyılın sonlarından itibaren, nihayetinde Cumhuriyete evrilecek olan Türk modernleşme süreci bağlamında **Alevi** olarak üst bir kimlikle tanımlanmaya başlanan bu toplulukların ataları, özellikle 13. ve 17. yüzyıllar arasında sınıfsal ve dinsel nedenlerle pek çok kez ilgili devletlere karşı ayaklanmış ve pek çok katliam, sürgün, baskı süreçleri tecrübe etmişlerdir. Yanı sıra, her dönemde devletlerin ilgili tarikatlar ve Alevi ocaklar üzerinde politik-kurumsal tahakküm politikaları belirleyici olmuştur. Ortodoksi ve Heterodoksi tanımlarının Türkiye ve İslam bağlamında kazandığı politik boyutlar, otopraksi terimini kapsayarak aşmakta, iktidar söylemi ve pratikleriyle daha alakalı görünmektedir.

KAYNAKÇA

- 1) Berling, J. A. (1987), "Orthopraxy", Encyclopedia of Religion, (ed. M. Eliade), New York: Macmillan
- 2) Langer, R. & Simon, U. (2008), "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy. Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies", Die Welt des Islams, New Series, Vol. 48, Issue 3/4, pp. 273-288.
- 3) Mc Donough, S. (1987), "Orthodoxy- Heterodoxy", Encyclopedia of Religion, ed. M. Eliade, New York: Macmillan
- 4) Su, S. (2011), Hürâfelet ve Mitler, İstanbul: İletişim Y.

Alevi olarak tanımlanan toplulukların ataları, özellikle 13. ve 17. yüzyıllar arasında sınıfsal ve dinsel nedenlerle pek çok katliam, sürgün, baskı süreçleri tecrübe etmişlerdir.

Denemeden de bilebilirsin!

Başlığa bakarak, cesareti ve umudu işaret eden “Denemeden bilemezsin!” sözünü olumsuzlamak istediğim sanılmasın.

Bu yazıda ele alacağımız problemde hangi denemeleri yapacağımızı bilmemize gerek yok, önemli olan deneme sayısını bulmak. Isınma hareketleriyle başlayalım.

Elimizde 2 sağlam 2 bozuk pil var, ama pillerin hangisinin sağlam hangisinin bozuk olduğunu bilmiyoruz. 2 sağlam pille çalışan bir feneri kesinlikle yakabilmek için en az deneme sayısını bulabilir misiniz?

4 pil içinde sağlam olanları “s” ile bozuk olanları da “b” ile gösterip indisleyerek numara verelim:

s_1, s_2, b_1, b_2 .

Bu dört pili 6 farklı şekilde eşleyebiliriz:

$s_1 s_2, s_1 b_1, s_1 b_2, s_2 b_1, s_2 b_2, b_1 b_2$.

Bu soruyu, bir en iyi strateji belirleyip pilleri deneyip eleyerek en az deneme sayısının bulunduğu sorularla karıştırmamak gerekir; çünkü burada yazının girişinde de belirttiğim gibi en az deneme sayısını bulurken hangi denemelerin yapılacağıyla ilgilenmiyoruz.

Şöyle düşünelim: Bu 4 pili 2’şerli iki gruba ayırdığımızda sağlam iki pilin kesinlikle bulunacağı bir grup olabilir mi? Olamaz, çünkü gruplardan birinde bir sağlam pil diğerinde de diğer sağlam pil bulunabilir, yani fenere koymak için seçeceğimiz iki pilin sağlam olmasını garantileyemeyiz. Dolayısıyla yukarıdaki 6 eşlemeyi denemeden fenerin kesinlikle yanacağını söylememiz mümkün değil. Bu yüzden, bu soru için “En az deneme sayısını bulabilir misiniz?” sorusunun cevabı olumsuzdur.

Şimdi, pil sayısını değiştirerek aynı soruyu bir kez daha soralım.

Elimizde 4 sağlam 4 bozuk pil var, yine pillerin hangisinin sağlam hangisinin bozuk olduğunu bilmiyoruz. 2 sağlam pille çalışan bir feneri kesinlikle yakabilmek için en az deneme sayısını bulabilir misiniz?

Bu kez durum değişti, en az deneme sayısını bulabiliriz. Şu yolu izleyelim: Önce bu 8 pili gruplara ayıralım ve bu grupların en az birinde en az 2 sağlam pil bulunsun. Sonra da bu gruplardan fenere koyacağımız 2 pili kaç farklı şekilde seçeceğimizi belirleyerek en az deneme sayısını bulmaya çalışalım.

8 pili 4’erli iki gruba ayırdığımızda grupların en az birinde en az iki sağlam pilin olmasının garantisi yok, çünkü bu iki gruptaki pillerin sağlam bozuk dağılımı aşağıdaki olabilir.

$s_1 s_2 s_3 s_4, b_1 b_2 b_3 b_4$.

4 bozuk pilin olduğu gruptan 2 sağlam pil seçilemeyeceği için 4-4 gruplaması 2 sağlam pilin seçilmesini garantilemiyor. Böylece, 2-6, 3-5, 2-2-4, 2-2-2-2 gibi gruplamalar da aynı nedenle geçersizdir.

Farklı bir gruplama yapalım, 3’erli iki, 2’şerli bir grup olsun: 3-3-2. Bu üç gruptaki pillerden en az ikisi sağlam olmak zorundadır; çünkü elimizde 4 sağlam pil ve üç grup var. 3 sağlam pili 3 grubun her birine 1’er tane olacak şekilde dağıtırsak, diğer sağlam pili bu gruplardan birine koymak zorunda olduğumuzdan en az iki pilin sağlam olduğu bir grup mutlaka olacaktır.

Şimdi artık, 3-3-2 olarak belirlediğimiz bu gruplardan fenere koymak üzere 2 pili kaç farklı şekilde seçebileceğimizi bulmalıyız. 2 pilin bulunduğu gruptan 2 pili 1 şekilde seçebiliriz. 3 pilin bulunduğu gruptan 2 pili 3 farklı şekilde seçebiliriz, aynı şekilde diğer 3’lük gruptan da 3 farklı seçim yapılabilir ve toplam $1 + 3 + 3 = 7$ seçimle en az 7 kez deneyerek feneri kesinlikle yakmış oluruz.

Yukarıda 3 pilden 2 pili 3 farklı şekilde seçtiğimiz söyledik. Bu işlemi 2’li grupları tek tek yazarak yapabiliriz. Örneğin s_1, s_2, b_3 arasından $s_1-s_2, s_1-b_3, s_2-b_3$ gibi 3 farklı şekilde 2’şerli grup yapılabilir, ama sayılar büyüdükçe tek tek bu grupları yazarak grup sayısını bulmak zorlaşıyor. Matematikte bu tür sayıları hesaplamak için aşağıdaki kombinasyon formülü kullanılıyor. Meraklı okur formülün nasıl çıkarıldığını Kaynak’ta bulabilir.

Kombinasyon formülü. n farklı nesne içinden seçilen r nesnenin bulunduğu grupların sayısı

$$\binom{n}{r} = \frac{n!}{(n-r)!r!}$$

kesrine eşittir.

$n! = 1 \times 2 \times 3 \times \dots \times n$ olduğundan yukarıdaki formülle 2 pilin bulunduğu grupların sayısını kolayca bulabiliriz.

Daha zor bir soru

Yukarıdaki soruyu sağlam ve bozuk pil sayılarını değiştirerek bir daha soralım: Elimizde 5 sağlam 10 bozuk pil var, yine pillerin hangisinin sağlam hangisinin bozuk olduğunu bilmiyoruz. 2 sağlam pille çalışan bir feneri kesinlikle yakabilmek için en az kaç deneme yapmalıyız?

Buradaki gruplamalar nasıl olmalı? Pil sayısı arttığında uygun gruplamaları bulmak zorlaşıyor. Ayrıca, yine en az bir grupta en az 2 sağlam pil bulunmalı. Örneğin 2-3-3-3-4 gruplamasında en az 2 sağlam pilin bulunduğu en az bir grubun bulunma garantisi yoktur; çünkü 2'lik grupta 1 sağlam 1 bozuk, 3'lük gruplarda 1 sağlam 2 bozuk, 4'lük grupta 1 sağlam 3 bozuk pil olabilir ve bu durum "en az 2 sağlam pil olmalı" koşulunu sağlamaz.

Başka bir gruplama 3-3-3-6 olabilir ve bu durum "en az 2 sağlam pil olmalı" olmalı koşulunu sağlıyor, çünkü grup sayısı 4 ve elimizde 5 sağlam pil var, dolayısıyla her gruba 1'er sağlam pil koyup, 5'inci pili de gruplardan birine koyabiliriz. Bu durumda her gruptan 2 pil seçmenin sayısını hesaplırsak,

$$\binom{3}{2} \times 3 + \binom{6}{2} = 24$$

sonucunu buluruz, ama en az deneme sayısı 24 değildir,

çünkü daha az deneme sayısı veren başka bir gruplama daha var: 4 - 4 - 4 - 3. Buradaki deneme sayısı

$$\binom{4}{2} \times 3 + \binom{3}{2} = 21$$

olur ve problemin bizden istediği sonuç bu sayıdır, çünkü hem gruplardaki pil sayısını en küçük tuttuk, hem de en az bir grupta en az iki sağlam pilin olmasını garantiledik.

Sonuç: Bu soruda doğru gruplama yapabilmek önemliydi, grup sayısı sağlam pil sayısından en az 1 pil küçük olmalı. Pilleri, gruplara dağıtırken önce her gruba eşit sayıda en az pili koyup artanlardan yeni bir grup yapıyoruz veya artanları gruplara dağıtıyoruz; fakat Güvercin Yuvası Prensibi adıyla bilinen bu yöntemi uygularken grupların en az birinde en az iki sağlam pili garantilemek gerektiğine dikkat etmek gerekiyor.

Teşekkür: Bu problemten beni haberdar eden Ali Nesin'e ve çözümde yaptığım hatayı düzelterken Mustafa Yağcı'ya teşekkür ederim. Karikatürünü yazımda kullanmama izin veren Tayfun Akgöl'e ayrıca teşekkür ederim.

KAYNAK

- Nesin, A, *Sayma*, Nesin Yayınları, 2015.

mektuba dökülmüş anılardan

EGE'DE KURTULUŞ SAVAŞI

PROF. DR. ENGİN BERBER

Mektuba dökülmüş anılardan

Ege'de Kurtuluş Savaşı

Prof. Dr. Engin Berber

Yunan işgali sırasında Ege'de yaşanan olayları, bizzat yaşayanlar aktarıyor! İzmir ve çevresinde, işgal sırasında yaşanan direniş ve zulüm öyküleri bütün çıplaklığıyla ve yaşayanların hafızasında kalan halleriyle gözler önünde... İşgalden 39 yıl sonra Ege'nin yerel gazetelerinde yayımlanmış ve sonra tarihin tozlu raflarına terk edilmiş olan anılar yeniden canlanıyor. Prof. Dr. Engin Berber'in arşiv çalışmasıyla ortaya çıkardığı ve yazım hataları dışında hiçbir müdahalede bulunmadan okuyucuların dikkatine sunduğu bu mektup-anılar, Milli Mücadele döneminin çok az bilinen bir bölümüyle ilgili birinci derece tanıklıkların yanı sıra, o dönemin sosyolojisine ilişkin de önemli ipuçları barındırıyor.

Soldan sağa

- İklim değişikliğine karşı dünya çapında öğrenci gösterilerinde öncü olan 17 yaşındaki İsveçli aktivist.
- Eğri büğrü, çarpık. – İkinci Gök-türk Hakanlığının kurucusu.
- İnce dantel. – İlenme. – Beyaz leke. – Manganez'in simgesi. – Olumsuzluk bildiren bir önek.
- Antimon'un simgesi. – Herhangi bir olay karşısında çaresiz duruma düşme. – Uykusu hafif.
- Adana yöresinde "çamaşır tokmağı". – Gemi demiri.
- Vücudun herhangi bir yerinde oluşmuş küçük çıkıntı. – Dostu, düşmanı, eriği vardır. – Samoa Adaları'nın başkenti.
- Bir nota. – Lantan'ın simgesi. – İlişkin. – İdrarla atılır.
- Erzurum'un bir ilçesi. – Arkeoloji'de, Firavun'un ya da kimi tanrıların tacının alın bölümünde, saldırmaya hazır olarak dikilen dişi naja yılanının simgeleştirilmiş hali. – ABD'de basketbol ligi.
- Güzel kokulu yaprakları yemeklere konulan, nane ve yaban kekiğinin ortak adı. – Ökse kuşu da denilen, güzel ötüşlü küçük bir kuş. – İlave.
- Küçük mağara. – Milli. – Bıkınlık.
- Sahil. – Bir yere dışarıdan gelen insan ve eşyadan alınan vergi.
- Denizli'nin bir ilçesi. – Bazı ülkelerde, sinemalarda belirli bir süre oynatılması zorunlu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

olan yerli film sayısının yabancı filmlere oranı. – Bir iskambil oyunu.

Yukarıdan aşağıya

- Topluluk önünde konuşmaktan korkma.
- Pürüzalır. – Antalya'nın bir ilçesi.
- Avrupa Para Anlaşması'nın kısa yazılışı. – Lümen'in simgesi. – Ülkemizin plaka imi. – "... Midilli" (John Steinbeck'in bir romanı)
- Bir cetvel. – Adet yerini bulsun diye
- ABD'de bir eyalet. – Sersem, ebleh.
- Mekke kentine verilen başka bir ad. – İstek, arzu.
- Hafniyum'un simgesi. – Adana yöresinde "anne" anlamında kullanılan bir sözcük. – İslam

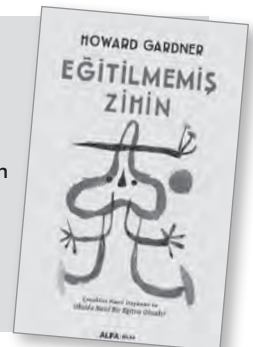
inancında, kıyamet günü tüm ölülerin yeniden dirilip toplanacakları yer.

- Ün, nam. – ABD Merkezi Haber Alma Örgütü. – Hristiyan ermişi.
- 1856-1943 yılları arasında yaşamış Hırvat elektrik mühendisi ve mucit.
- Bir askeri birliğin kısa yazılışı. – Şey. – Ukrayna'nın plaka imi. – Kripton'un simgesi.
- Amil, faktör. Ağırşak, tapa.
- Evcil bir geyik türü. – Büyük tren istasyonu. – Suçlar, günahlar, kabahatlar.
- Yunanistan'ın plaka imi. – Karla karışık yağın yağmur. – "... Kalpler" (Nejat Saydam'ın 1972'de yaptığı bir film)
- Japon söylenebiliminde pirinç tanrısı. – Yasa maddesi.
- Bir ilimiz. – Seyyar merdiven.

GEÇEN SAYININ YANITI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	B	R	A	H	I	M	B	A	L	A	B	A	N	
2	H	I	N	T	E	R	L	A	N	T				
3	T	N		A	K	S	A	T	A		A	N	K	A
4	I	B	E	K	S		W	A	T	E	R	G	A	T
5	Y	I	N		A	N	A	K	O	N	D	A		H
6	O	R	A	N	G	E		T	L		A	Z	A	O
7	F		M	A	O		B	A	E	Z		I	T	A
8	O	N		I	N	T	A	K		A	Y		T	I
9	B	I	R		A	L	I	M		A	K	A	L	A
10	I		A	O	R	T		K	A	R	D	E	L	E
11	U	K	B	A		K	I	R	O		M	O		E
12	E	K	S	I		N	I	Z	A	M	I		S	E

Ağustos sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Haluk Babacan (İzmir), Nilay Egeli (Aydın) ve Levent Topkesen (İstanbul)** Tim Lewens'in İletişim Yayınevi'nden çıkan *Bilimin Anlamı* adlı kitabını kazandı. Eylül bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Howard Gardner'ın Alfa Yayınevi'nden çıkan *Eğitilmemiş Zihin* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Eylül tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

KİTAPÇIL

Nautilus / Özer Or

Defter kitaptan pahalıysa
sözün ederi nedir?

Turuncu siyah can yeleği rengi ve psikanalizde güncel

Batuhan Saç

Psikanaliz ve Göç / Kolektif - Der. Nesli Keskinöz Bilen

Kaybolan çocukluğumuz

Melis Mine Şener Avşar

Kara Yarısı / Mahir Ünsal Eriş

KİTAPÇI

RAFI

Turuncu siyah can yeleği rengi ve psikanalizde güncel

Batuhan Saç

Uluslararası Psikanaliz Yıllığı'nın 2017 senesindeki *Psikanalizin Güncel Mülteci Krizine Katkısı Ne Olabilir?* adlı makaleyi okuduğumdan beri, önemli bir ayrıma doğru gidilebileceğini düşünmüştüm. Öncesinde, psikanalistler de bu ayrımı çoktan fark etmiş olacaktı ki, 2013 yılında Montreal'de düzenlenen psikanaliz kongresinin başlığı "Psikanalizde Güncel" olarak belirlenmişti. Aynı konuda Türkiye'den bir örnek verilecekse *Gezi'yi Psikanalizle Düşünmek* (2016) çalışması da "güncel" bağlamda değerlendirilebilir mi? Büyük ihtimalle evet.

Psikanaliz ve Göç'ü tartışmaya güncellik konusundaki ayrımla başlamamın sebebi, Bella Habip'in şu cümlesiyle açıklanabilir: "Unutmayalım ki, güncel deyince henüz tarihselleşmemiş, zamansallaşmamış, öznenin bir anlatısına, öznenin kendi anlatısına dönüşmemiş bir olaydan, zamansız, yani zamanın dışında, havada asılı gibi duran bir olaydan söz etmekteyiz. Oysa psikanaliz denince hep çocukluk dönemi, geçmiş zaman, geçmiş travmalar, zamansallaşmamış ve tedavi sırasında bir sonradanlık içinde ele alınan ruhsal malzeme aklımıza ge-

lir, değil mi?" Önemli bir ayrıma işaret ediyor Bella Habip, kişisel tarihin malzemelerinin aktarım yoluyla aktüalize olmasından bahsetmediğimizi, göç konusu olduğunda başka bir güncelden bahsettiğimizi vurguluyor. Ardından ise "şimdiki zaman" hakkında düşünüyor; Freud'un *Bilimsel Bir Psikoloji Taslağı* makalesini inceliyor.

Mülteciler yahut göçmenlerle yapılan çalışmalar uzaktan incelendiğinde de görülebilecek önemli bir mesele var, o da dil. Dil, göç edenin göç ettiği yerdeki uyumu ve stres koşullarının düzenlemesi için en önemli faktörlerden. Dolayısıyla kitabın içerisinde dil konusunu merkeze almış bir çalışmayı, Nayla De Coster'ın metnini görmek bu açıdan da önemli. Diğer yandan "ancak" diyerek ilerleyebilirim, çünkü göç ve mülteci konusunda ağırlıklı olarak sahada olan ekiplerden psikanalitik hassasiyete sahip pek az kişi olduğu söylenebilir. Ayrıca zaten gereken hassasiyeti taşıyacak zeminlerinin olduğundan da emin değilim. Belki bu sebepten, 2017 *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*'nda mültecileri destekleyen bir pilot projenin raporunun varlığından okurları haberdar etmek isterim. Yani böyle bir imkânın hangi koşullarda ortaya çıkabileceğine örnek olabilir. Çünkü Türkiye'de (saha-

Psikanaliz ve Göç,
Kolektif,
Der. Nesli Keskinöz Bilen,
İthaki Yayınları,
2018, 304 s.

da) yapılan çalışmalar teorik ellerle dokunmaya, durup düşünmeye alan bulamayacak kadar sıkışık gözüküyor. Daha doğru bir ifadeyle, es vermelerine olanak yok.

Kitapta Yavuz Erten'den bambaşka bir katkı yer alıyor. Kendisi "psikanalizin göçü" temasında, psikanalizin doğumundan bu yana en büyük teknik parametresel sınamalarından birini yaşadığını belirtiyor. Kurt R. Eissler'den alıntı yaparak belirttiği görüşlerinde divandan yüz yüze görüşme formatına, bu formattan da kamerası olan bir bilgisayara, yani Skype'a geçildiğini belirtiyor. Bu konuda Alper Şahin'e *I. Paradigmalar Sempozyumu: Psikanalitik Paradigma ve Psikanaliz Uygulamaları*'nda Skype ile ilgili bir soru yöneltmiştim. "Uluslararası Psikanaliz Yıllıkları 2011 yılında "Psikanalizi Psikoterapiden Ayırt Etmek" konusunu kapsamlı şekilde inceliyor ama şu soru maalesef görünmüyor: Genellersem, psikodinamik psikoterapide Skype kullanmak konusunda bir endişe yok, ancak konu divana gelince, bariz bir fark var. Dolayısıyla Skype konusu aynı zamanda psikoterapi ve psikanalizi ayıran bir çizgiyi de çizmiyor mu?" Kendisi konunun hâlâ tartışıldığını dikkat çekmişti ve cevabı net değildi. Dolayısıyla Yavuz Erten'in metninin hem "psikanalizin göçü" hem de psikanalizin tarihi açısından kitabın özel bölümlerinden birisini oluşturduğunu söylemek istiyorum.

Son olarak, hızlıca tartışmaya girdiğimden, bir kitap tanıtımı için olmazsa olmaz meseleleri kaçırmak istemiyorum. Biraz dışarıdan düşünecek olursak, kitap Psike İstanbul tarafından Bogaziçi Üniversitesi'nde 11. Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğlerden derlenerek oluşuyor. Son dönemde psikanaliz yayıncılığında öne çıkan İthaki Yayınları tarafından basılmış. Kitabı Nesli Keskinöz Bilen derlemiştir. İçinde ise Salman Akhtar, Sverre Varvin,

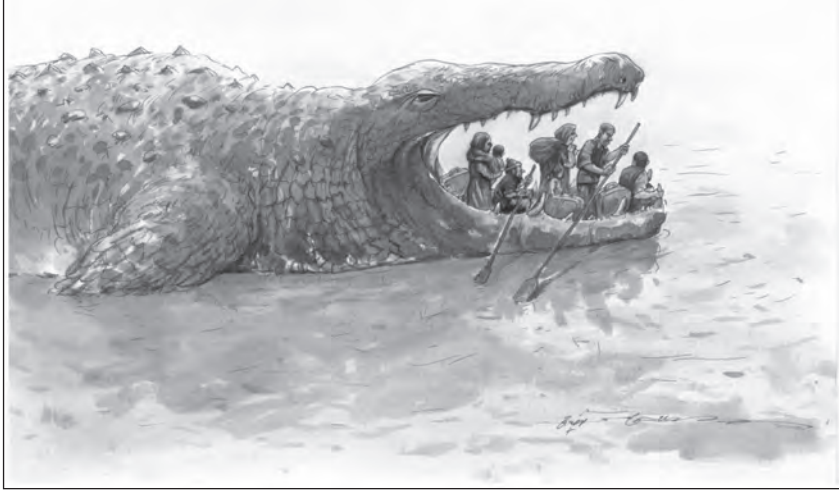
Pavel Constantin, Romanya, 2018, Başarı Ödülü.

Kaynak: 35. Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması - Sanal Müze.

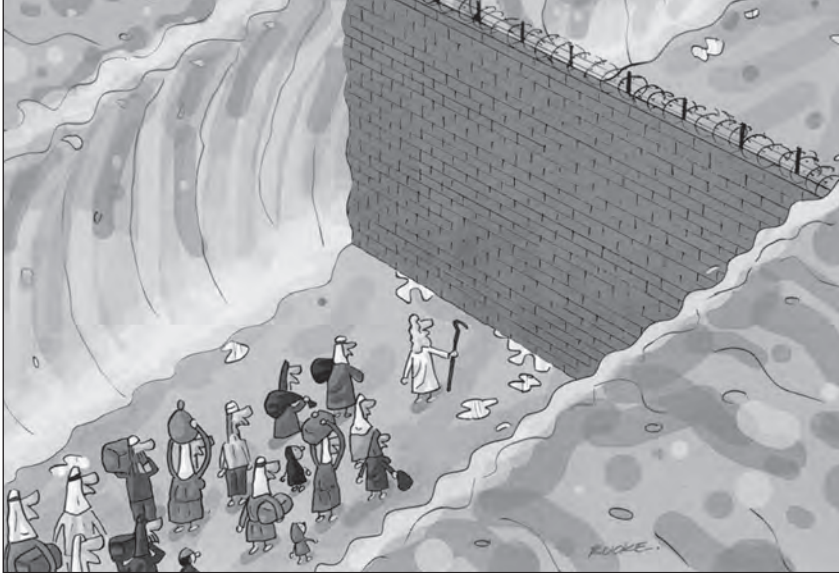
Shahram Rezaei, İran, 2017, İkincilik Ödülü.

Kaynak: 34. Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması - Sanal Müze

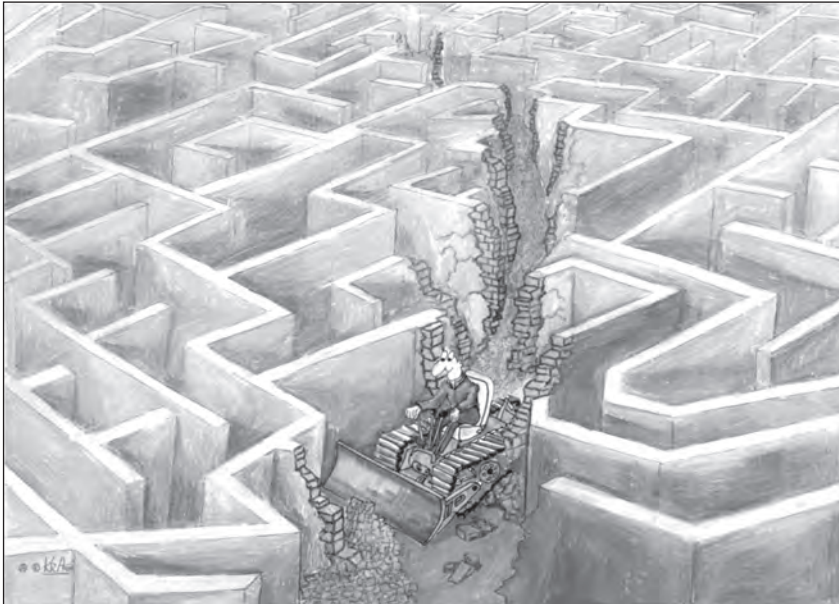

Raimundo Rucke Santos Souza, Brezilya, 2017, Üçüncülük Ödülü.

Kaynak: 34. Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması - Sanal Müze.

Agim Krasniqi, Arnavutluk, 2017. Kaynak: 34. Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması - Sanal Müze

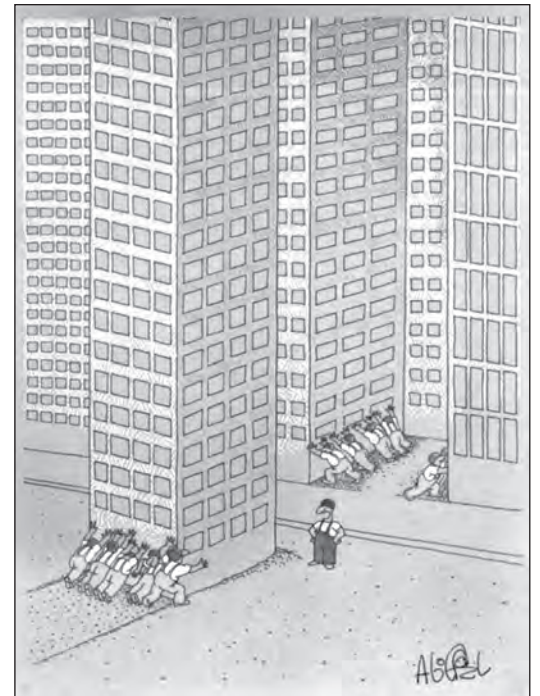

Pınar Limnili Özeren, Ümit Eren Yurtsever, Yavuz Erten, Bella Habip, Melis Tanık Sivri, Nayla De Coster, Yeşim Korkut, Gökhan Oral, Saskia Von Overbeck Ottino, Deniz Yüksek, Sibel Mercan, Nuray Türksoy, Sevil Kural gibi uzmanların metinleri yer alıyor. Ben, kitaptaki metinleri özellikle Bella Habip'in güncelle dair yaptığı vurguyla ayırmanın anlamlı olduğunu düşünüyorum. Yani bir yanda sahaya ve odaya dair, diğer yandan da tarihsel ve mitolojik bağlamdaki metinler.

Psikanaliz ve Göç konusu fazlasıyla geniş bir ölçekte ele alıyor, klinik örnekler de sunuyor. Bazen bir kuş bakışıyla bazen de yüz yüze gelerek inceliyor göç konusunu. Bu ayarı, bu tadı koruyabilmesi açısından da kitabı çok kıymetli bulduğumu söyleyebilirim. Diğer bir yandan, bir parantez olarak, kitabın tasarımının gene İthaki'den çıkan İmkânsız Kale (2019) ile benzerliğini ilginç bulduğumu eklemek isterim. Son olarak, kitapta mizahın esamisi okunmasa da, Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması'ndan göç konulu ve ödül alan karikatürler arasından seçtiklerimi yazıyla birlikte paylaşıyorum. Kitabın konusunu, yazının yanında bu karikatürlerle de anlamaya çalışmanın ilginç olacağını düşünüyorum.

Abolfazl Mohtarami, İran, 2018.

Kaynak: 35. Aydın Doğan Uluslararası Karikatür Yarışması - Sanal Müze

Kaybolan çocukluğumuz

Melis Mine Şener Avşar

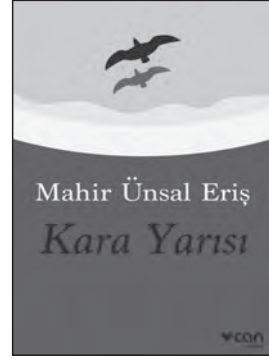
Geçen zaman evrende ne kadar küçük, ne kadar önemsiz bir parça olduğumuzu hatırlatır bize. Bu yüzden de yaşlanmayı sevmeyiz çoğumuz. Çocukluğumuz hemen hepimiz için güzel hatıralarla dolu bir sığınaktır. Çoğumuz hiç ağlamamış, hiç düşmemiş, hiç hayal kırıklığına uğramamış gibi hatırlarız onu. Şimdiki zamanın sıkıntılarından uzak, neşeli bir hatıralar yığını olarak... Yine de bazı talihsizler vardır. Bu törpülenmiş güzel hatıralara bile sahip olamamış, çocukluklarında bile hayatları ters gitmiştir onların. Yakınımızda değilseler, onları genellikle görmeyiz, duymayız. Onlar da fazla konuşmaz zaten. Etrafa bakarken hüznü, mutsuzluğu görme bahtsızlığıyla ödüllendirilmiş olanlar; görürler, duyarlar, anlarlar. Anlayanların bazıları bu kadarla kalmaz, anlatır da... Kimi yalnızca anladığını anlatır, kimi de anladığından bir dünya yaratır. İşte Mahir Ünsal Eriş, anladığından dünya yaratma kabiliyeti olan yazarlardan olduğunu *Kara Yarısı*'nda gösteriyor.

Kitap bizi üç bölümde toplam on beş öyküyle buluşturuyor. *Burada Bir Sokak* isimli öyküyle hüznü bir açılış yapıyor *Kara Yarısı*. Bazılarının çocukluğunun içine gömüldüğü o sesini duyuramama halini, o nefes alamaz da boğulur gibi yaşayışı üç dört sayfalık metinde okuyucuya aktarıyor. Ardından gelen *Bir Sürgün Anısı*'nda meraklı insanlarla dolu küçük kasabaların içinden bir öyküyü okuyoruz. Bugüne bakınca sanki artık hiç kalmadığını zannettiğimiz; birbirini gözleyen, sokaktan geçenlerin her tül perde kıpırdanışında izlendiklerini hissettiği küçük, meraklı insanlarla dolu kasabalardan biri. Biz çocukken her yerde gözü kulağı olan teyzeler, her dedikodudan haberi olan çaycılar olurdu ya hani, hâlâ onların var olduğu bir zamanda ge-

çiyor hikâye. Kim bilir, belki hâlâ gerçekten vardır öyle yerler. Oralarda hayat yalnızca sosyal medyada birbirini gözetlemeye indirgenmemiştir belki. Yine de anlatılan olaydan dolayı muhtemelen kitabın en gülümseten öyküsü. *Istop* ise kıskançlıktan gözü dönen bir adamın yarattığı kavgayla sevdiği kadının onu delirme raddesine getirmesini hepimizin başından geçenler gibi gösteriveriyor bize. Birbirini iyi tanıyan kişilerin birbirini en çok incitebilecekler olduğunu fısıldıyor aslında bir kavgayı anlatırken. En yakınındakinin canı nasıl yanar en iyi sen bilirsin çünkü. İstersen onun canını en çok yakacak olan sensin, basit bir tartışmadan dünyayı başına yıkmayı bilen sen. *Damat'ın Hikayesi*, 80 kuşağındaki taşra çocuklarına bir turnusol belki de. Hemen hepimizin mahallesinde bulunan, yarım akıllı berduş insanların, çöpleri karıştırıp geçinen evsizlerin, arkasından konuşulan delilerin hikâyesi gibi. Öykü bana çocukluğumun o kayıp insanlarını hatırlattı. Çocuk aklımla anlamadığım ama biraz büyüyüp bazı gerçekleri fark edince hayatın acımasızlığına üzülüp şaşakaldığım o kırık dökük insanların hayatlarını. *Erduran Abi'nin Beni Kurtardığıdır* başlıklı üç öykülük bölüm, üniversite yıllarını, parasızlıktan bölüşülen yemekleri, sonu gelmeyen kâğıt oyunlarını, asılan dersleri, son dakika çalışılan sınavları anlatıyor ana izleklerinin etrafında. Bu arada hayatımızın büyük sorunlarının gerçekte ne kadar büyük olduğunu hatırlamak ve kendini tutamayıp gülmek mümkün değil. Keşke o kadarlık olsaydı hayatın dertleri! Bölüme adın veren Erduran Abi, okul yıllarında hepimizin bir benzerine sahip olduğu abidir bence. Biraz da böyle güzel insanların yüzü suyu hürmetine o kadar güzel hatırlanır o zamanlar. Hatıraların içinde barınan Erduran Abi'lerin sayesinde... Üçüncü bölüm *Dört Şehir*, çoğumuzun içinde olduğu beyaz yakalı iş hayatından, eski Türk filmlerindeki pavyonlara uzanan birbirine bağlı dört küçük öyküden oluşuyor. Hem aşına olduğumuz bir ilişkiler ağını, hem de çoğumuzun oldukça uzağına düştüğü ışıklı ve müzikli dünyaları bir araya getiren öyküleri okurken kimi okurların kulağına Neşet Ertaş türküleri çalınacağına inanıyorum.

Böyle böyle, hemen her hikâyeyi okur-

Kara Yarısı,
Mahir Ünsal Eriş,
Can Yayınları,
2019, 144 s.

ken bizi bir geçmiş zaman ipine bağlıyor Mahir Ünsal Eriş. O iplerle kimi zaman çocukluğumuza, kimi zaman gençliğimize, belki de kısa bir zaman öncesine uzanıyoruz. Çoğunlukla o zaman tam anlamını kavramadan geçip gidiveren, sonraları düşündükçe ya da başka bir olay yaşanıp tortusu içimizde aynı yere denk düşünce manasını kavradığımız hatıralarla buluşturuyor bizi. Bir daha orada olamayacak olmanın sızısı ile "keşke o zaman farkına varsaydım" hissiyatı yaratan tuhaf bir çaresizlik, bir güz sıkıntısı gibi insanın içine çöküyor birden. Sonra ayrıca yerleştirip kitabın kapağını kapatınca, sanki bir filmi seyredip bitirmiş de sinema salonundan ağır ağır çıkıyor gibi dönüyorsunuz gerçek hayata. Bazıları vardır anlatıcı olur, pazar filenizi doldurmanızı bile bir masalla ya da bir destanla anlatabilir. *Kara Yarısı* da böyle bir anlatıcının kaleminden çıkmış, hesabını kapatmadığımız hatıraları çağıran başarılı bir öykü kitabı olarak bizi selamlıyor.

Bilimsel Düşünüşe Giriş

Hüseyin Batuhan, Fol Kitap, 2019, 328 s.

Bilimsel Düşünüşe Giriş, okurda 'bilgi sevgisi' uyandırmak ve 'bilimsel düşünüş' alışkanlığı kazandırmak amaçındadır. Din, ahlak, politika ve ideolojilerin yaydığı 'özlemsel düşüncüler' karşısında Hüseyin Batuhan, 'bilgi'nin araçları ile kuşanmayı öneriyor. Teorik felsefenin temel problemleri olarak bilgi ve inanç, soru ve sorun arasındaki fark, bilginin Antik kökenleri, mantık ve önermeler; pratik felsefe ve çağımızda izdüşümü olan bilimsel, bilim dışı inançlar, belgeleme, evrim teorisi ve demokrasi tartışmalarına, eleştirel ve bilimsel düşünüş ile bakabilmeyi öneriyor.

KİTAPÇI RAFI

Evreka! – Bilimin Doğuşu

Andrew Gregory, Çev. Emine Ayhan, Alfa Bilim, 2019, 151 s.

Modern bilimin doğuşunu anlatmayı hedefleyen bu kitap,

bilimle ilgili temek sorulara yanıt verme amacını taşıyor. Bu sorulardan bazıları şunlardır: Bilimin kökenleri nereye dayanır? Bilimin ortaya çıkışından önce ne olmuştur; bu, nasıl ve hangi nedenle yeni, çığır açıcı bir dünya tasarısına dönüşmüştür? Bu dönüşümü gerçekleştirenler kimlerdir? Bilim ne zaman ve nerede ortaya çıkmıştır? Evreka! bilimin Yunanlarla başladığının bir göstergesidir. Tıp, biyoloji, mühendislik, matematik ve kozmoloji gibi çeşitli disiplinlerin kökeni Antik Yunan'a dayanır. Platon, Aristoteles, Pisagor, Arşimet ve Hippokrates antik dünyanın yıldızları arasındadır. Peki, bu devasa bilimsel patlamanın ardında yatan nedir? Düşünsel ve dinsel kısıtlamalardan bağımsız olan Yunanlar, mitler ve tanrılara dayanan açıklamaları reddedip doğa ile doğaüstü ayırımına giderek, doğayı ilk keşfedenler olurken, Babilliler ve Mısırlılar ileri düzeyde bir takım aletler geliştirdikleri halde, neden mitolojik açıklamalardan öteye gidememişlerdir?

Akıllı Makineler

Ulrich Eberl, Çev. Levent Tayla, Paloma, 2019, 353 s.

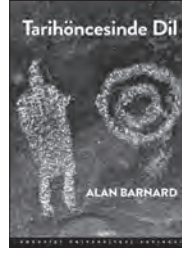
Çok sayıda laboratuvar ve şirkette araştırmalar yapan ve kendini fütürist olarak tanımlayan Ulrich Eberl, yapay zekâ alanındaki gelişmeleri herkesin anlayabileceği bir şekilde anlatmayı amaçlıyor. Yapay zekâ alanındaki teknolojik gelişmeler insanlığı nereye götürüyor? Robotlar ve akıllı bilgisayarlar insanlık için bir nimet mi yoksa işler ve mahremiyet için bir tehdit mi? Akıllı makineler çağı beraberinde neler getirecek? Yazar kitabında bu gibi sorulara yanıt vermeyi hedefliyor.

Tarihöncesinde Dil

Alan Barnard, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2019, 220 s.

Alan Barnard bu kitabında, tarihimizdeki avcı-toplayıcıları, kendi şartlarında anlayarak yaşamlarını inceliyor. Okuma yazma bilmeyen insanlar olarak dili nasıl algılıyorlar? Dili ne amaçla kullanıyorlar? Dilbilgisine ilişkin bilgileri hiç yok mu yoksa dilbilgisiyle oyunlar oynamaktan keyif almalarına yetecek kadar bir dilbilgisi anlayışları bulunuyor mu? Bugüne dek yapılmış belli başlı araştırmaları ve kuramları ele alarak bu tür soruları irdeleyen Tarihöncesinde Dil, dilin evrimine ilgi duyan insanların ilgisini çekmeyi hedefliyor.

Aşk ve Kapital

- Karl ile Jenny Marx ve Bir Devrimin Doğuşu, Mary Gabriel, Yordam Kitap, 2019, 720 s.

Mary Gabriel, Marx'ın geniş ailesinin hikâyesini, dönemin önemli olayları ışığında ve Marx'ın önemli eserleriyle harmanlayarak anlatıyor. Gabriel, aile üyelerinin hayat hikâyelerini kaleme aldıkça, Marx'ın dünyayı değiştiren metinlerinde yazılanlar kadar bu metinlerin yazım süreçlerinin ve zamanındaki etkilerinin de önemli olduğunu keşfediyor. Yazara göre, Jenny ve Karl arasındaki özveriye dayalı ilişkinin doğası anlaşılmadan, Kapital'in yazım sürecini hakkıyla değerlendirmek zor olacaktır. Veya bizzat Mary Gabriel'in sözleriyle, "Marx ailesindeki kadınlar olmasaydı Karl Marx var olmazdı ve Karl Marx olmasaydı, dünya bugün bildiğimiz dünya olmazdı."

Çevresel Tarih Nedir?

J. Donald Hughes, Çev. M. Fatih Çalışır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019, 220 s.

Sadece insanların değil insanların da içinde yer aldığı doğal çevredeki canlı cansız tüm varlıkların ve bu varlıklar arasındaki etkileşimin yazılması gereken bir tarihi olduğu düşüncesini savunan çevresel tarih, in-

san ve sosyal bilim araştırmalarına getirilmiş yenilikçi ve kapsayıcı yorum izah tarzlarından biridir. İnsanın çevre, çevrenin de insan üzerindeki etkisine özel bir vurgu yapan bu alan siyasi, askeri, sosyal, iktisadi ve kültürel tarih gibi geleneksel tarihyazım şekillerine ilave edilecek ve bunlar üzerinde yeniden düşünülmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bununla birlikte 1960'lardan bu yana kapsamı ve hedefleri belirli bir disiplin olarak ABD'den Rusya'ya, Brezilya'dan Hindistan'a dünyanın farklı coğrafyalarında icra edilen bu yeni tarihçilik biçimi ülkemizde de bilinir ve uygulanır hale gelmiştir. Bu kitap çevresel tarihe meraklı öğrenci ve araştırmacılar için rehber eser olma niteliğindeki What is Environmental History? 2 nd edition (Cambridge: Polity, 2016) başlıklı çalışmanın çevirisidir. Alanın isimlerinden J. Donald Hughes tarafından kaleme alınan bu eser gerek sağladığı bakış açısı gerekse konuları ele alış biçimiyle kısa sürede başucu kitabı olma niteliği kazanmayı hedefliyor.

Demokratik zorbalık

Alexis De Tocqueville, Çev. Ebru Erbaş, Can Yayınları, 2019, 64 s.

Fransız hukukçu, düşünür ve tarihçi Alexis de Tocqueville'in

1835 ve 1840'ta iki cilt halinde yayımlanan Amerika'da Demokrasi başlıklı çalışması, siyaset bilimi literatürünün kanonik eserlerinden biridir. Demokratik Zorbalık kitabı, Amerika'da Demokrasi'nin "Demokratik Duyguların ve Düşüncelerin Siyasal Topluma Etkisi Üzerine" başlıklı dördüncü ve son bölümünden oluşuyor. Tocqueville, bu ülkenin toplumsal yapısı ve genç Amerikan demokrasisinin siyasal sistemi üzerine yaptığı gözlem ve incelemeler ışığında "yaşlı Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmeler, kamu yönetimi sistemleri, güncel sorunlar ve çözüm yolları üzerine karşılaştırmalı bir çözümlemeye girişir. Düşüncesinin temel eksenini liberalizmin ön plana çıkardığı özgürlük, sosyalizmin temel aldığı eşitlik kavramları arasında bir denge kurma çabası oluşturur. Tocqueville'in o dönemde ortaya attığı sivil toplum destekli katılımcı demokrasi modeli, çağdaş demokrasi anlayışının kurucu öğelerinden biridir.

Defter kitaptan pahalıysa sözün ederi nedir?

Her ikisini de sık alanların dikkatini çekmiş olmalı; uzun zamandır defter kitaptan pahalı. Boş sayfalardan oluşan bir toplama aynı hacimdeki yazılı ve basılı kağıda ödediğimizden daha fazla ödüyoruz. Fark defterin markasına, kâğıt kalitesine ve başka özelliklerine göre değişiyor. 100 yapraklı bir defterin fiyatı 100 yapraklı bir kitabinkinden bazen 4'te 1'i oranında bazense 4 kat daha fazla. Geçen yazın ortalarında döviz kurundaki ani değişim kâğıt fiyatlarını yukarıya doğru fırlatıvermişti. Hatta küçük yayınevlerinin ve bağımsız dergilerin bir kısmı da yeni koşullarda varlığını sürdüremeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştı. O sıralarda kırtasiyeye uğradığım bir gün yılların alışkanlığıyla dördünü beşini birden aldığım defterlerin yeni değiştirilmiş etiketlerindeki fiyatları görünce bir kaçını aldığım yere bırakıp elimde kalan ikisiyle yetinmek zorunda kalmıştım. Üzerimde para olmadığından değil, 5 defterin fiyatı neredeyse 8 ilâ 10 kitabinkine denkti de ondan. Sahaflarda bile bazı iyi kitapların çok düşük fiyatla satıldığını gördüğünde canı sıkılan bir okuru bu oransızlığın rahatsız etmesi doğal.

Külyutmazların “kâğıt kalitesi farkı tabii ki fiyat farkına da neden olacaktır,” diye mırıldandıklarını tahmin ediyorum. Elbette bir gerekçe aramaya kalktığımızda aklımıza ilk gelen yanıtlardan biri bu. Birinci hamur kağıdın fiyatıyla üçüncü hamurununki aynı mı? Hayır. Ayrıca sert kapağı da var bazı defterlerin. Başka? Spiralli de olabilir. Öyle olunca daha da yüksek fiyatlı olmasını normal bulabilirsiniz. Hepsisi maliyeti etkileyen faktörler ama defteri defterle kıyaslamıyoruz ki. Biz kitaplardan bahsediyorduk.

Bu nedenler bir defterin bir kitaptan pahalı olmasını açıklamaya yeter mi? Deftere verilen emekle kitaba verilen emek arasındaki farkı görünmez ve önemsiz kılmaya yetmemeli bence. Salt kağıdı, cildi, kapağı farklı diye boş sayfanın dolu sayfadan daha kıymetli sayılması kolayca kabullenilmemeli. Bir kitaba yazarı, çevirmeni, editörü, redaktörü, düzeltmeni, kapak tasarımcısı derken pek çok kişinin eli değiyor. Sonraki aşamalar biraz daha benzer olsa da defter sonuçta fabrikada üretilen bir ürün. Üstelik baskısı, mürekkebi de yok. Bu özetin kitaplara ve yayıncılığa emek verenlerin karşılığında elde ettikleriyle ilgili de az çok fikir verdiğini sanıyorum. Çok satar listelerinin, kişisel gelişim şarlatanlıklarının, kıymeti kendinden menkul alforizma derlemelerinin dışına çıktığımızda Türkiye için ortalama satışı 5 bin civarında olan kitaplardan bahsetmiş oluyoruz.

Böyle düşünmeye başlayınca ister istemez başka bir soru daha geliyor aklı. Madem ki sözün değerli olduğunu iddia ediyorum; bütün sözler aynı değerde midir ki hacmi ve malzeme özellikleri

benzer görünen pek çok kitap aynı fiyata satılıyor. Kitabevi raflarına göz attığımızda çok satar bir polisiye romanla edebiyat tarihinde yer etmiş başka bir metnin yakın değerinde olduğunu görüyoruz. Kaldı ki kitabın türü de pek etkili değil bu durumda. Roman, öykü, deneme, popüler bilim, hepsi aynı kriterlere göre fiyatlanıyor. İçinde yazarın, çevirmenin ve sair kafa emeğinin olmadığı kriterlere göre. Şiir kitaplarının durumuna değinerek ortalığı iyice karıştırmak istemiyorum. Nâzım Hikmet, Orhan Veli ve Süreyya, Cansever, Uyar üçlüsünden sonra memlekette hiç şiir yazılmamış ve bundan sonra da yazılmayacakmış gibi davranmaya devam ederken halimizden gayet memnun görünüyoruz. Böyle devam edelim; ağzımızın tadı kaçmasın.

Başka bir meslekte veya sanat dalında emeğin nitelik farkının bu kadar görmezden gelindiğine tanık olmak zor. Örneğin konusu mimarlık, mühendislik, hekimlik, avukatlık olan bir hizmeti kimden, ne zaman isterseniz aynı fiyatla satın alamazsınız. Tasarım ürünü bir elbiseyi, aksesuarı, bibloyu, mobilyayı, ta-

kıyı yalnızca malzeme ve işçilik maliyetini göz önünde bulundurarak fiyatlayamazsınız. Yaratıcısının fikri ve ismi ona ilave bir değer katar. Konu kitap olduğunda ise türü ne olursa olsun en iyilerle en kötülerini birbirinden fiyatıyla ayırt etmek mümkün değildir. Yeter ki sayfa sayısı ve kağıdı aynı olsun. O nedenle iyi yazarlar, hele az da üretiyorsa, oldum olası eserlerinin telif haklarıyla dişe dokunur bir kazanç elde edememiş, ihtiyaçları olan maddi imkânları sağlamak ve sürdürebilmek için ek işler yapmak zorunda kalmışlar. Şair, de-

nemeci reklam ve halkla ilişkiler ajanslarına metinler, romancı, öykücü televizyon dizilerine senaryolar yazmış. Kimi de gazetelere köşe yazarı, kanaat önderi olmuş. Salt para için kalem oynatmak istemeyenlerse bambaşka işler yaparak gelir elde etmeyi ummuş, fikri bağımsızlıklarını korumaya çalışmış, çalışıyor. Bu ilave zoraki gayretlerin yazarları en azından yeterli vakitten mahrum bırakarak edebiyat ve düşünce hayatımıza zarar verdiği çok açık. Hâlâ iyi yazarlar yaşıyorsa, iyi kitaplar yazıyorsa bilinmeli ki tüm bu olumsuz şartlara rağmen yazıyor.

Sonuçta bu “karanlık tablo”, okurun kıymetini pek bilmediği ve farkında olmadığı ilginç bir durum da ortaya çıkarıyor. Hangi yoldan yürüyeceğini ve seçmesini bilen iyi okur için nitelikli kitap, yani basılı içerik çok ucuz. “Şöyle beş altı kitabı iyi bilmekle ne büyük bir bilgin olabilir insan,” diyen Flaubert’in hesabına göre yaklaşık 200 lira ile âlim olmak mümkün. İyi de on binlerce kitabın arasından hangi beş tane-sini seçeceğiz? Onun ipucunu da ben vermiş olayım. Defterden ucuz dergilerden birkaçını düzenli takip ederek.